

PK 446(2-4)
E 67

СРІБЛЯНКА

ПРОМОВАНИЙ РІК

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Шифр Ш6(2Ук) Е-67 Інв. № 2625780

Автор Енік Г.

Назва Ман сатири

Місце, рік видання Х, 1930

Кіл-ть стор. 219, [4]с.

-В- окр. листів _____

-В- ілюстрацій _____

-В- карт _____

-В- схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют _____

Примітка:

19.07.02.

І.Б

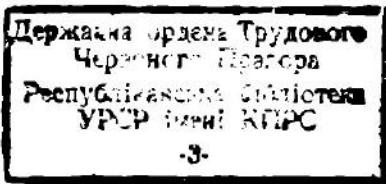

Б 289344

ГРИГОРІЙ ЕПІК

ТОМ САТИРИ

26.12.1966

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ

1930

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“ „Картковому реєртуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Укрголовліт № 711. 3/II 1930.
Зам. № 1031. Тираж 5000.
Р. 14 арк.

НАДЗВИЧАЙНА КАР'ЄРА ОСТАПА СВАТЮКА

I. ПОЧАТОК БЛИСКУЧОЇ БІОГРАФІЇ ОСТАПА АНТОНОВИЧА

Остап Антонович Сватюк, голова Ганджівської сільради Глухівської округи, був переконаний, що він дуже схожий на голову окрвіконкуму цієї ж самої округи—товариша Пимона Сотника. Це переконання склалося у нього давно, ще з того часу, як три чи чотири роки тому на голову окрвіконкуму було обрано вищезгаданого товариша. Обрання те було зроблено, як і водиться, на окружному з'їздові рад, за всіма радянськими закочами й радянською конституцією. Виборці послали депутатів, депутати вибрали виконавчий комітет, виконавчий комітет обрав президію, і президія, як і належить, обрала собі на голову товариша Пимона Сотника.

Але зовсім іншого погляду тримався Остап Антонович Сватюк. Він був глибоко переконаний, що коли б не його гаряча промова на тому з'їзді, що коли б, наприклад, його не послали з якихсь там причин делегатом того ж таки окружного з'їзду рад, обрання було б менше вдалим, а може, як іноді думав Остап Антонович, — і ввесь з'їзд пішов би зовсім по іншому шляху. „Це неодмінно призвело б до якоїсь затримки в роботі, до перебоїв, неладів, можливо—до суперечок поміж членами президії за першенство і зрештою — до краху. Крах однієї округи,— думалося Сватюкові,— привів би до краху роботи в інших округах, а з округ же складається Україна, з України — цілий Союз. І тоді занепад роботи та боротьба за першенство в Глухові могли б привести до знищення радянської влади та повернення на престол того самого Миколи, якого так безжалісно скинув Остап Антонович Сватюк, перебуваючи ще на дійсній військовій службі, чи гетьмана Павла Скоропадського. Щоправда, добре знаючи про свою участь у поваленні царяту, як і в боротьбі проти гетьмана, Остап Антонович не схвалював

її тепер, але й не гудив себе, більш замовчуючи це: кому ж було б приємно в наш найреволюційніший час показувати себе боягузом чи елементом відсталим? А Остап же Антонович не стояв збоку. Він ходив сімнадцятого року разом з іншими по вулицях і співав революційник пісень. Остап Антонович, розуміється, не пішов, як це було, наприклад, року 1905, добровільно бити „бунтівників - матросів“, але й з матросами він теж не пішов.

— Хіба нам не набридло стріляти на німця, щоб ще на своїх стрілять, — говорив він, мотивуючи цим свій повний невтралітет та одверто виявляючи призирство до всіх тих, хто ще не навоювався.

І хоч з того часу минуло вже кілька років і оцінку подій визначила невблаганно жорстока історія, та Остап Антонович не міг повністю визнати своїх помилок й погодитись на те, що він не брав активної участі в революції.

— Адже по вулицях я ходив? — Ходив! — Революційних пісень співав? Співав! — відповідав сам на свої запитання Сватюк. І все більш переконуючись про величезну ролю тих своїх пісень, Остап Антонович гордий був із того, що він не проспав революції, як інші, не пролежав її на печі з бабою, перегортаючи ногами просо, в чому були повинні тисячі інших невідомих йому, Сватюкові, ледачих і неповоротких. І від самого початку революції, від перших її днів, як відомо, з попереднього і до сьогодні, Остап Антонович жодного дня не забував про свої обов'язки громадянина — працював і працював, як стверджувала Марфа Єремійовна з великою користю, з наслідками. Але робота в Ганджах не задовольняла його.

„Хіба такий талант можна марнувати в глухому селі? — думалося часто Остапові Антоновичу. — Мені треба далі, на велику роботу, в центр!

І саме ця думка була найулюбленнішою для Остапа Антоновича. Вона, звичайно, виходила за межі щоденної Сватюкової дійсності і становила не тільки хвилеві турботи, але й мету його життя. Бо Остап Антонович Сватюк, як відомо, мав те переконання, що він був дуже схожий на голову окрвіконому, відограв не абияку ролю в обранні цього ж таки голови,

і врятував цим, як він одверто говорив Марфі Єремійовні, від розкладу й занепаду радянську владу.

— Що не що, а на члена Окружного Виконавчого Комітету повинні вже цього року мене обрати,— переконував себе Остап Антонович, мандруючи через великий вигін до помешкання сільради, де очікували на нього ще зранку люди.— У нього ж серце не з каменю, він же не забув, мабуть, моєї вирішальної промови, тієї тромови, що одразу розвіяла всі сумніви, розрубала всі запитання й поставила справу на попа,— не закінчив своїх міркувань Остап Антонович, зупинившись на вигоні якраз напроти попового вікна. Піп мешказ поруч із сільрадою, у другій половині цієї ж самої хати — невисокої, критої під бляху і, може, єдиної на все село, бо сільська школа стояла напроти й сердито супила до Сватюка нерівні, стріопкуваті острішки брів.

— Да, якби не я, йому б напевне не бути головою,— вимовив Остап Антонович.

Побачивши у вікні попадіну голову, Сватюк весело посміхнувся й низенько вклонився й. Він глянув до сільради, обернувшись до сонця, що вже сідало за крайніми хатами не розмірковуючи' вирішив зайти до Марфи Єремійовни.

Тож добре розуміючи, яку просто таки колосальну ролю відограв Остап Антонович Сватюк у обранні голови окривику, він, натурально, не міг не відчути свого не абиякого місця в цілій системі радянського будівництва, свого впливу на нього і особливо того, що вся робота по окрузі ось уже протягом чотирьох років виконується заходами голови окривиконкому — товариша Сотника. Це того самого Пимона Сотника, за якого, як згадувалося, рішуче голоснув Остап Антонович Сватюк і на якого він був так дуже подібний. Цю думку, пра зда, поділяли не всі, не всі годилися на висновки Остапа Антоновича, але це не вражало й не дивувало його.

— Хіба ж ці люди можуть інакше мислити, — запитував себе Остап Антонович, зважуючи той факт, що село Ганджі, може, найгіещасливіше, а разом і найшасливіше з усіх сіл Республіки.— Адже ж ніхто з них не був на тому з'їзді рад, ніхто не бачив ув очі товариша Сотника, ніхто не чув моєї промови; і раз не чув, то й не може зрозуміти чи гідно

оцінити її. Адже ж ніхто з них,— думав далі Сватюк про місцевий актив,— не буває в городі, ніхто й ніколи не був навіть на порозі окружного виконавчого комітету. До міста сто верстов, до залізниці — шість десятків, і лише я один, хто зв'язує Ганджі Із світом, лише я є той, хто думає й дбає про село, інформуючи його про різні події та новини. Остап Антонович навіть забував на цей раз про окружну газету, про ту газету, яка чомусь коротко й цілком зрозуміло називалася „Тернистий шлях комуністичної революції“, мала за редактора певно політично - грамотну людину, щодня містила величезні розпорядження та об'яви Глухівського окркомгоспу та іноді довгі статті голови окрвиконкуму, товариша Пимона Сотника, про своєчасне сплачення продподатку. Газета писала ще щодня про Чемберлена, про плян Довса, про перспективи англо - американських взаємин, та іноді писала ще й про заходи до поліпшення сільського господарства. Остап Антонович дуже високо цінив її за це, схвалював її методи пропаганди агрокультурних зasad, і свої думки він висловлював приблизно так:

— Найвищий закон у пропаганді — це мінімум часу і засобів та максимум досягнень. Столичні газети займаються чепухою. З якої речі день за днем пропагувати там якісь колгоспи, комуни, сози і таке інше. У нас немає часу, щоб розвивати наші духовні сторони, а вони цілими роками дзвонять про свої комуни. Чому б, наприклад у столичній газеті „Комуністі“ чи принаймні у „Вістях“ не завести відділу „Як у найкоротший час навчитися на письменника“? Чому б? Саме про останнє Остап Антонович думав найчастіше. Справа в тому, що він давно почував внутрішній потяг по мистецької діяльності, до поезії, музики. Це привело його до великих витрат на купівлю книжок на тему, „Як у найкоротший час вивчитися на письменника“, до немозірного захоплення в писанні віршів (стінгазета сільради, як друкований орган) та до веселої попаді Марфі Еремійовни, що мала в кімнаті старого грамофона та чомусь не конфісковане гіляніно.

Тож нехай не здивує нікого той факт, що, зупинившись перед вікном попаді, Остап Антонович стояв перед ним не

дуже довго, а з'ясувавши, що отця Серафима немає вдома, повернув не до сільради, куди він ішов з самого ранку, а зовсім в інші двері. Причина цього не полягала і в тому, що Остап Антонович не відокремлював, як це, наприклад, робить сила-силенна вульгарних матеріалістів, поезії та музики від чаю із вишневим варенням, а те й друге давала йому весела попадя Марфа Єремійовна, що була не тільки жінчиною веселою, а й досить доброю жінчиною. Ця добристітті її була оскільки певною, як і її сміливі рухи, і Остапу Антоновичу не загрожувала навіть найпильніша РСІ, бо ж тут не було бодай найменших ознак використання свого службового становища. Щоправда, селяни чогось там бубоніли, а згадуючи Остапа Антоновича, згадували заодно й Марфу Єремійовну. Але ж вони згадували ще й Параску Хведорівну Сватючку — Остапову дружину та кругловиду комсомолку Таню.

— Він — як той бугай,— сказав зараз низенький селянин, показуючи на товсту червону холку Остапа Антоновича, що свіжою, найчервонішого кольору, бараниною здіймалася йому з-під піджака й звисала через тугий комір сорочки. — Дивись, знов пішов до неї,— закінчив низенький чоловічок.

— Це вже поки й смеркне просидить,— додав хтось.

— Щоб він кругом світу навприсідки пішов,— висловив своє щире побажання другий і, голосно сякнувшись, сердито й довго розтирав віскряк той важким юхтовим чоботом. — Сонце заходить, а він ще й не навертався. Народ від ранку чекає, — закінчив він свою думку.

Але Остап Антонович не чув того й не бачив. Він приємно вітався з Марфою Єремійовною за її пухку руку і, лагідно умощуючись у пухке ж, невеличке, зеленявого кольору крі-селко, щось витягав із кишені.

— Ось, Марфо Єремійовно, — протяг він їй руку з фотографічною карткою. — Це найновіший знімок, і ви подивітесь, як він страшенно схожий на мене!

— Трохи скидається, — суховато вимовила попадя.

— Не скидається, а точ-в-точ, Марфо Єремійовно. Товарищ Сотник — що брат мені! Ви тільки придивітесь! Очі мої? — Мої! — Губи мої? — Мої!

— У нього губи трохи повніші, значить — гарячіший мужчина,— зауважила попадя.

— Зате у мене повніше отут,— показав Остап Антонович на свою коротку шию.

— Лоб же мій? — продовжував Сватюк свої запитання, показуючи їй картку голови окрвики.

— Лоб ваш, але у нього трохи вищий,—тихо вимовила Марфа Єремійовна і, звівши очі, завважила, що лоб у Остапа Антоновича сьогодні був теж вищий, трохи незвичайний.

— Що ви зробили? — запитала Марфа Єремійовна, показуючи йому на лоба.

— Трохи підголив. Це так, знаєте, для зручності. Крім того, у нас скоро вистава буде, я там граю — так і щоб з - під парика не видно було волосся.

Марфа Єремійовна лагідно посміхнулася й ближче стала до Остапа Антоновича.

— Це дуже цікаво, — сказала вона. — Остапе Антоновичу, а чи не зробите ви протекції й для мене? Я теж хочу грati, а у вас же, мабуть, обмаль жenщин?

— Обмаль, — сказав Остап Антонович і тяжко замислився.

— Не замислюйтесь, ви ще не граєте, — вимовила заграючи Марфа Єремійовна і, обіпервшись високими грудьми, злягла на стіл поруч з Остапом Антоновичем. — Так що ж? хіба не хочете? — зареготала сласно попадя й положила на товсту шию Остапа Антоновича свою ніяк не тоншу руку.

— Треба подумати, я ж за це, Марфуцко, — вимовив інтимно Остап Антонович і встав із кріслка. — Ми з вами будемо грati разом! Правда?

— Це не потрібно, — сказала з сумом розсудлива Марфа Єремійовна. — Ваша Параска й очі мені видере — додала вона і, обернувшись, зупинила Остапа Антоновича якраз тоді, коли він, згадавши про обов'язки голови сільради надівав своє надмірно довге, трохи подібне до поглового підрясника пальто, лагодячись залишити попове приміщення.

— Це ще не все, — рішуче зупинила його попадя. — Ви обіщали, Остапе Антоновичу, щось прочитати мені. Там'ятаєте ви хвалилися, що пишете якесь спеціяльне сочиненіє? ...

— П'еску — відповів Остап Антонович поважно.

— Правда, Остапчику? — сплеснула руками Марфа Єремійовна. — От чудово! А як зветься ваша п'еса?

— „Куркуль Дмитро Горлуватий, або від сільради до центру“ — твердо й рішуче вимовив Остап Антонович.

— Чудово! — сказала попадя. — Чудово! — повторила вона і зразу ж стягла із Остапа Антоновича пальто. — Отец Серафим поїхав аж на хутори — додала, як пояснення, Марфа Єремійовна, стягаючи із Остапа Антоновича й піджака. — Так краще буде — оцінювала вона пророблену роботу і тепер зовсім не ховаючи перед ним своїх намірів.

— Я зараз принесу чайку, — весело закрокувала Марфа Єремійовна. — Чайок з вишнівочкою — грала очима Марфа Єремійовна.

— Козак із дівочкою — кинув Остап Антонович тоненьким голоском і пильно глянув на попадю, силкуючись впізнати, яке вражіння справило на неї його досконале знання на вірші.

— Я завжди твої вірші любила — відповіла захоплено Марфа Єремійовна на його мовчазне запитання і важко подвигтіла своїм круглим, мов бочка, тілом до іншої кімнати.

„От жінка, та тільки кому попалася,“ — подумав заздрісно Остап Антонович. Він одвів од неї очі й перекинув їх до вікна. І не встигла іще Марфа Єремійовна повернутися й до кімнати, як Остап Антонович одягся й ще швидше вискочив.

— Параска! — крикнув він до неї не своїм голосом і мершій подався до сільради.

Марфа Єремійовна лишилася з цього не зовсім вдоволена, але, приставивши лоба до вікна й помітивши, що висока й сухорява, аж чорна, Параска Сватючка, навіть не глянувши до неї у вікно, помандрувала з костуром просто до сільради, — заспокоїлася. Вона добре знала Параску Хвedorівну, її надзвичайну силу й ту простоту її звичаїв, що дозволяли їй одлугіювати тим костуром першого ж, на кого впаде її гнівне око, і там, де той винуватця їй зустрінеться.

ІІ. ОСТАП АНТОНОВИЧ ГЕРОЇЧНО ВИТРИМУЄ АТАКУ ПАРАСКИ ХВЕДОРІВНИ

Остап Антонович Сватюк увійшов до помешкання сільради якраз тоді, коли секретар ще ж установи, Таня Таранущенкова, вийшла із дверей його кабінету і, обернувшись обличчям до дверей, підняла вгору свою руку, маючи, мабуть, на меті в одну мить, і саме тоді, коли не було Остапа Антоновича, зруйнувати одно з його найбільших досягнень. Що це було так — свідченням цьому був хоч би той надзвичайний інтерес, що його виявляли до Таніної руки пар із п'ятнадцять селянських очей, і той зляканий вигук Остапа Антоновича, що зупинив її руку якраз тоді, коли її пальці досягли вже бляшаної дощечки із зазначенням чину та прізвища Остапа Антоновича та трохи незвичайним, сказати б, категоричним застереженням „Без сповіщення не заходить!“

— Схаменітесь! — вигукнув Остап Антонович і, розштовхуючи селян, миттю прискочив до Тані.

— ІЦо ви робите? — запитав він суворо, і як помітив, що Таня не розгубилася, Остап Антонович перейшов у гнів.

— Це справа не ваша! — крикнув він, а як Таня не звернула належної уваги й на це, його попередній гнів перейшов у страшний гнів.

— Хто вам дозволив це робити? — запитав її Остап Антонович, здіймаючи вище свій голос та одпихаючи Таню від дверей. — Хто? скажіть? — суворо допитував Сватюк.

Таня мовчала. Їй було соромно перед селянами, соромно за Остапа Антоновича, але разом із боляче, шкода за нього.

— Чого ж ви мовчите? — розгнівано вигукнув Остап Антонович до Тані, помічаючи надзвичайну зацікавленість до цього інциденту селян, як і те, що більше з них були, очевидно, за Таню. І мабуть не тільки тому, що в даному разі Таня була „жертвою“ несправедливих вигуків Остапа Антоновича, якій завжди співчуває добре людське серце, а ще й тому, що напис той на дверях набрид однаково всім.

— Що ви хотіли зробити? — суворо запитав Сватюк.

— Совєцьку владу ізничтожити — вилетіла з натовпу репліка на Сватюкове запитання.

Остап Антонович так і кинувся. Обернувшись, він хотів вигукнути щось сердите й непримиренне, але, зустрівшись очима з Пааскою Хведорівною, Остап Антонович стримав свій гнів, одразу ж забувши й про Таню.

— Та ти не дуже! Що ж ти — протів власті? — обізвався Махтей Мирошник. — Порядок повинен же бути і при цій — закінчив він свою думку, одійшовши на кілька кроків убік.

Остап Антонович подивився на нього ухвальним поглядом, привітно посміхнувся і, боячись, щоб Пааска Хведорівна не почала тут же свого суду — поспішив заховатися за двері.

Таня, вільна була тепер виконати свій намір, бо заклопотаний приходом дружини Остап Антонович напевне б уже ій не заперечував, більш не піdnimala rуki до bляхи. Простоявши кілька хвилин і зосереджено обмірковуючи щось, вона, нарешті, мабуть вирішила те питання й теж пішла за головою.

— Де ти ночував? Де ти був, що до самого вечора ні вдома ні тут? — почула Таня суворий голос позад себе і, не обертаючись, зрозуміла, що з нею разом увійшла й Сватючка.

— Де ти ночував? — підвела Пааска Хведорівна вище свій металевий дзвін, і прийшовши до столу, спокійно стала перед Сватюком.

— Не тут про це — промовив Остап Антонович. — Не тут, Пааско, — повторив він благально.

— Я я хочу тут! Ще й двері відчиню, ще й вікна повибиваю! — вигукнула Пааска Хведорівна і, враз обернувшись, так стусанула ногою в двері, що вони одлетіли, мов з - під татарського тарана.

— Де ти ходиш? Попадю знайшов! Таньку! Тілігентної тобі закортіло — кричала вона чимраз сильніше, збільшуючи свій крик зворотно - пропорційно до того, як кожне її слово, мов важке каміння падаючи на голову зрадливого мужа, притискувало його до землі, обезволюючи й безжалісно знищуючи на його виду останні краплини крові, густо заквітчуочи йому обличчя холодними краплями поту.

— Дома, Паасю, вдома — просив її Остап Антонович, не знаючи, що йому діяти й що сказати їй.

— Ти ж додому й не навертаєшся, — вигукувала невблаганна Параска Хведорівна, все ближче приступаючи до Остапа Антоновича.—Ти ж і днюєш і ночуєш у них...

— Не мели дурного. Не кажи цього, Парасю, — поправився Остап Антонович, поволі гузуючи в найдальший куток і найуважніше пильнуючи її костура.

Таня стояла мовчки. Мовчали й усі селяни. Всі знали, що Параска Хведорівна говорила правду, всі вони тільки що ладні були стати проти Сватюка на захист Тані. Але тепер, коли справа стояла про безпосередню загрозу та прилюдний підрив авторитету, як це називав сам Остап Антонович, голови сільради, тепер ніхто з них не бажав, щоб Сватючка довела свої наміри до повного чи навіть часткового виконання. І саме через це вони ставали на оборону Остапа Антоновича, мотивуючи свій перехід тим, що „всі баби однакові, а Остап Антонович така людина, як і всі“

Остап Антонович відчув одразу цю зміну в настрої і, звівши рішуче на ноги, він висловив ту свою формулу, що лишилася жити ще довго не лише серед його односільців. Виступивши з-за столу і найсміливіше приступивши до дружини, він категорично заявив:

— Як ти смієш підривати совєцьку владу і партію комуністів своїми необдуманими тезісами? Я, єжалі ти не зайдеш з дороги, так зараз звіздону тебе за це, що ти аж за третім порогом гавкнеш!

Але ефект від Сватюкової промови прийшов не одразу. Причини цього полягали в тому, що відстала й нерозвинена, як її характеризував Сватюк, Параска Хведорівна, зачувши такі речі від свого, добре знаного нею, чоловіка, не зорієнтувалася тієї ж хвилини й не дала потрібної відповіді. Але то було лише першої хвилини. То було, може, навіть найкоротшу мить, бо за другу Параска Хведорівна одступила на крок від столу і, звівши аж до стелі свого костура, прудко пустила його просто Остапові Антоновичу на голову.

Натовп ахнув і стих.

— Ну, щастя твоє! — крикнула Параска Хведорівна, перегнувшись через стіл, щоб побачити там чоловіка, і водночас

незадоволено позираючи на короткий цурупалок зламаного об стіл довгого костура.—Скажи спасибі цьому ось столові — гомоніла вона вже майже лагідно до Остапа Івановича, намагаючись заспокоїти його й поставити на ноги.

Селяни весело реготали. Хто лаявся, голосно спльовував, підхвалюючи Параску Хведорівну, хто гудив її й дорікав Остапові Івановичу за його стрибання в гречку.

Таня стояла в кутку за дверима цієї невеличкої кімнати і мовчки стежила за Остапом Івановичем. Вона прийшла до сільради майже уドсвіта, приготувала всі поточні справи й чекала на нього до самого вечора, щоб розв'язати їх сьогодні. Але не ці питання були зараз темою її неспокійних думок. Таня думала про те, що сталося зараз, якого колosalного вдару зазнав Остап Іванович. Вона не розуміла Парасчині злости до Остапа Івановича й не думала про це.

Справжні ревнощі з'являються у людини не тоді, коли вона почуває найбільшу силу до життя, а якраз тоді, коли зів'ялі обсипаються останні квітки єдиної молодості, чи тоді, коли одно володіє не по праву скарбами іншого, коли двое в житті спільному не обмінюються рівнозначними вартостями. Такі думки висловлювала не раз Таня Остапові Івановичу і він, як тій здавалося, цілком приставав до них і схвалював. Він навіть обіцяв тоді Тані провести ці її думки в своїй п'есі, а як Таня знала, що п'есу ту Остап Іванович таки дійсно писав, то й, цілком натурально, цікавилася — виконає він цю свою обітницю, чи ні. Остап Іванович обіцяв також показати у цій п'есі голову окрвіконному товариша Пимона Сотника, а також і те, як сам Остап Іванович з людини мало помітної й, можна сказати, людини менш ніж районового маштабу, одразу вискочить аж на округу.

— Я моєю п'ескою всім доведу, хто я є! — говорив він ті кілька днів тому.

Поки Таня згадувала про ці розмови, Остап Іванович виліз з-за столу, узяв Параску Хведорівну за руку і потихеньку вивів її з кімнати.

Таня лишилася сама і, замислившись, помітила, що Святюка немає, лише тоді, як до кімнати увішло кілька нових людей і один з них звернувся до Тані з таким запитанням:

— Ви культуру розрішаєте?

— Я — посміхнулася Таня. — А що вам? — перепитала вона, пильно вдивляючись, силуючись одразу розв'язати, у яких справах прийшли ці хлопці й ті два незнайомих.

— Ми од української капелі! Приїхали за сто верстов у ваше глухе село. Пісні революційні й народні, перед концертами популярна лекція про походження світу та української пісні — випалив маленький чоловічок у синій чумарчині, сірій шапці і яскравій вишиваній сорочці.

— А ми, — заявив гостро товстий чоловік, — від народнього цирку. Борьба і клас важкої атлетики. Приїхали за сто верстов у ваше глухе село... Продали квитки, починати треба, а ці заважають і представлені сьогодні зірвуться...

— Вони конкурують! Усю молодь скликають на свою халтурку і агітують, щоб вона не ходила на наш концерт, — зашебетав маленький чоловічок у вишиваній сорочці, перебиваючи представника народнього цирку. — Українську пісню нехтують.

— Це брехня. Ми нікого силою не тягнемо!

— Ні, не брехня. Українська молодь з давних-давен кохається у своїх рідних піснях, а ви її тут агітуєте і тягнете чорт знає куди.

— Брехня! — вигукнув товстий чловік у капелюсі. — Халтурка! — додав він сердито.

Чоловічок у чумарчині неспокійно крутнувся, вибіг трохи наперед і многозначно заявив:

— Так значить ви — проти українізації? Значить, ви проти політики народності й нашої партії? Значить, ви... — Але тут його перебила Таня.

— Спокій, товариші, — сказала вона. — Хто ще прийшов у цій справі?

Кілька селянських хлопців „пред'явили“ свої повноваження від молодої громади Ганджів, і швидко виявилося, що всі вони були делегатами тої частини молоді, яка обстоювала цирк проти української капелі.

Представник капелі захвилювався, густо затупцював на місці й, перебиваючи спокійні Таніни запитання, почав щось вигукувати про злісну агітацію циркачів та іхні нечесні заходи.

— Спокій, товариші! Спокій! — заявила Таня і, звертаючись до представників відглядачів, почала їх умовляти відвідувати не тільки цирк, а й концерти української капелі. Тепер захвилювався товстий чоловік у яскравозеленому, зламаному пополам капелюсі. Він нервово запалив запашну люльку і, влучивши зручний момент, запитав:

— А як вони хочуть? — показав на хлопців.

— Вони повинні організувати молодь так, щоб вона одвідувала і концерти! Не можна ж не відвідувати, коли сорок чоловіка капелі приїхало сюди за сто верстов.

— Треба знати, що ці концерти дадуть для молоді куди більше, ніж якісь там циркові вистави, — нервувала синя чумарчина.

— Не якісь — перебила його людина в капелюсі. — Класична боротьба і світові жонгльори. Якісь може, хористи? Якісь...

Але Таня не слухала його. Вона говорила до представників молоді, і за короткий час вони, як видно було, погодилися з нею цілком.

Маленький чоловічок у синій чумарчині, бачивши такі наслідки, тріюмфував, а товстий чоловік у яскравозеленому капелюсі був збитий остаточно.

— Так згода, товариші? — запитала Таня, відчувши повну перемогу свою. — Згода, чи ні? — перепитала вона, помовчавши.

— Згода! — неохоче загули хлопці й обернулися, щоб уже йти. Але дійшовши до порога, вони зупинилися.

— У нас є ще одно запитання, — звернувся до Тані іхній ватажок. — Чи можна вас спитати?

— Будь ласка, — відповіла лагідно Таня.

— А скажіть, Таню, чи у них, — показав він на чоловічка в синій чумарчині, — є хоч один такий, щоб сам дванадцять пудів як пір'їнку піdnімав?

— Немає. Таких у нас немає, — сумно сказав чоловічок у синій чумарчині.

— А такий, щоб голим кулаком шпальний іржавий гвіздок у деревину з одного разу забив?

— І такого немає. Таких у нас немає,— одповів ще сумніше чоловічок, явно докоряючи хлопцеві за таку його некультурність.

— Ну, а такий, щоб великий ніж проковтнув, мов слизьку локшину? — запитав розплачливо ватажок.

— Немає й такого,— сказав безнадійно чоловічок, підсмікнувши синю чумарчину й широкі штани.

— Ну, так ми, значить, йдемо у цирк,— заявив категорично ватажок і, не прощаючись, вони поспішили за двері.

Таня стояла мовчки. Вона дивилася на представника української мандрівної капелі й, не помічаючи його хвилювань, про щось напружено думала.

— Благодарствую! Приходьте до нас, — привітно посміхнувся до неї товстий чоловік. І, знявши високо над головою свого зеленого капелюха, він члено вклонився й поспішно вийшов.

— От культура! От де Україна! — промовила ображено синя чумарка і, бовгнувши довгою фандою, теж сковалася за дверима.

Таня лишилася сама, бо селяни тимчасом теж розійшлися.

ІІІ. З ПОТОЧНИХ МЕМУАРІВ ОСТАПА АНТОНОВИЧА

Минув не один десяток хвилин, доки Таня заспокоїлася повнотою. Несподіваний прихід Параски Хведорівни, те, як вона про неї сказала і як подивилася на Таню, не могло не схвилювати її. Адже сама вона знала про себе краще від Параски Хведорівни, знала вона й Остапа Антоновича, але їхні відносини не давали ніяких підстав Сватючці так ображати її. Правда, Остап Антонович останнім часом пильніше придивлявся до неї, уважніше, ніж було попереду, стежив за тим, як Таня рухалася й що робила, але ж це ще не давало права Парасці Хведорівні так ставитися до неї.

Обмірковуючи всі свої розмови з Остапом Антоновичем та згадуючи все, що було нею сказано на його залицяння, Таня не знаходила там жодного місця, яке могло б викликати

докір її сумлінню, бути за привід такого ставлення до неї Параски Хведорівни.

— Просто заздрощі,— вголос вимовила Таня, вирішивши, мабуть, закінчити так ці досить неприємні їй думки, бо, висловивши своє рішення, вона сіла до столу й одразу ж заходилася переглядати поточні папери, розподіляючи їх у два різних ворошки. Розіклавши папери, Таня почала їх уважно перечитувати й ставити на кожному з них свої помітки.

В кімнаті було так тихо, що коли з кутка до столу, просто Тані під ноги, дрібно й м'яко залопотіла маленькими ніжками сіра мишка, Таня почула це й тихо ворухнулася. Мишка зупинилася посеред кімнати й стала пильно дивитися на Таню. Двоє чорних маленьких очей заскакали перед Танею, мов дві чорні найблискучіші چеточки, а сіре хутро її ледве помітно, але часто, здіймалося на маленьких боках — мишка хвилювалася, це було очевидно.

— Дурне мишеня,— сказала Таня і так перелякала її цим, що та тільки хвостиком мелькнула.

Таня встала з -за столу і, помалу ступаючи, наче боячись когось сполохати цим, пішла до вікна.

За вікном стояв уже синій вечір. Це той вечір, що його не побачити на весні чи влітку. Такі вечори настають тільки тоді, коли дерева скидають свій лист, і зникають вони десь лише тоді, коли дерева знову одягаються в той лист.

Таня була трохи сантиментальною дівчиною й любила такі вечори. Вона любила їх за густу, повнішу від найсінішого моря, синь, за якусь тиху журу, за те, що такі вечори нагадували їй про далеке, да зно покинуте нею задля тушецької праці, місто. Ця синь нагадувала їй заводський цех, увечері, коли там проводиться електрична зварка металю, робітничу околицю, де надзвичайно високі паркані і низькі, що ледве виглядають з -за тих парканів, збудовані дрібними власниками, будиночки. Таня знала, що половина житлоплощі в тих будиночках тепер заселена робітниками, а друга — старими господарями. Вона знала також, що далеко -далеко на північ, у замурзаному, мов невмиваний чабан, робітничому Харкові живуть її батьки. Вони живуть теж на око-

лиці. Вони живуть теж у такому маленькому будиночку і десь щодня, певно, згадують про Таню.

— А чи ж згадують? — подумала вона з сумом. За цим Таня пригадала, як, повертаючись щодня з міста додому, вона одчиняла стару віконницю і тихо, щоб не розбудити господарів, стукала до батька. Він, повернувшись із заводу, завжди сидів до півночі над книжками, бо дав зарік своїм товаришам навчитися „всіх премудростів“ і в свої сорок п'ять років.

— Хіба тільки вам учитися? — обурювався він на Таніні протести за його надмірне зловживання своїм здоров'ям.

— Хіба я буду спати так, як оці ось ховрахи, — показував він на сусідню стіну, де щодня ніяк не пізніше як з дев'ятої години лягали спати.

Таня погоджувалася з батьком. Вона знала, що з робітничої околиці, де жили її батьки, до центру трамвай іде лише десять хвилин. Знала, що в центрі щоденно з раннього раня далеко за північ іде гаряча, вперта діяльність величезного робітничого колективу. Вона також знала, що більшість найважливіших, вирішальних засідань починалися саме тоді, коли покотом лягали обивательські околиці.

Замислившись, Таня забула про свої наміри — переглянути матеріали і, згадавши тепер, одразу ж повернула до столу.

За стіною булькало на кількох клявішах піяніно, і церковний сторож, тричі ударивши у дзвони, сповістив про свій прихід на нічну варту.

Таня розгорнула свою записну книжку й хутко пробігла очима:

- „1) Насамперед організувати колектив.
- 2) Провести передплату на позику; селяни, вчительство, колективи.
- 3) Кампанія боротьби з самогоном — хліб, обов'язки.
- 4) Організувати комсомольський осередок — групи, актив . . .
- 5) Своєчасне виконання продподатку.
- 6) Насадження лісу, племінний кнур, роля в селі племінного бугая . . .
- 7) Повести підготовку боротьби з досвітками, мордобоєм, лапанням.

8) Прочитати лекцію про аборти; веретено, іржавий гвіздок.

9) Організувати молочарське товариство, перевірити єство, кредит.

10) Лікнеп, репертуар сельбуду, роля в Назарі Стодолі“.

— А треба все зробити — подумала Таня, закінчивши своє читання, і озирнулася.

В кімнаті було напівтемно. Маленьке світло кривої лямпи ледве освітлювало Таніне схилене до столу обличчя, руки і невеличку записну книжечку, яку вона тримала в руках. В кутках стояли товсті стовби найгустіших тіней, і за вікном, ледве здригуючи на вітрі, тонко рипіла віконниця.

Таня посиділа якусь мить, мов прислухаючись до того ріпіння, потому одіклала книжечку й одчинила шухлядку стола. Повагом почала перебирати старі закинуті сюди Сватюком папери, які давно вже чекали на виконання. Вона взяла до рук один з них, трохи відмінного від інших формату, і зупинилася на ньому довше. Він був справді незвичайний і зовсім несподіваний для Тані. Це був лист Остапа Антоновича Сватюка. Писано його, як показувала дата, зовсім недавно. Листа адресовано, певне, до Сватюкового товариша, що жив у Глухові. Про це свідчили перші рядки. Лист цей був досить довгий і дуже цікавий. Таня розгорнула його, подивилася і, повагавшись, почала читати.

„Любезний земляче і куме, Ананію Пилиповичу,— так починається лист,— я тобі давно не писав. Не писав я тому, що там, у вашому центрі, всі люди дуже зайняті, багато мають обов'язків і т. ін. Я не писав тобі ще й тому, що сподівався на твої заходи. Тепер я вже бачу, що діла з цього не буде, що мені треба власними руками здобувати собі право (правильно про це сказано в Інтернаціоналі.). Ти знаєш, любезний куме мій, Ананію Пилиповичу, що я давно вже хочу вирватися із Ганджів, бо тут воно хоч і почот, хоч і пошана, але в такому маштабі, що не варт і говорити. Це не те, що я хочу. Я здатний на велику роботу — ти це визнав ще тоді, коли я видавав тобі довідку, що ти старий комнезамщик (ну й сміху ж було, я ще й досі не можу не реготати, як ізгадаю!), яка тобі потрібна була для чогось,—

щоб поступити на службу, чи для ручательства якогось. А тепер от вийшло, куме, навпаки! Ти працюєш у центрі, маєш добрі гроші, почот, чисту роботу і може по двічі на день ходиш там у театрі й кіна. А я тут так просто гибію. Ти знаєш, конешно, що Ганджі теж центр, але, звичайно, меншого маштабу, і мені тут стає, як би тобі сказати, скучнувато”.

Таня почула якийсь гуркіт у сінях, підвела голову і, прислухавшись та переконавшись, що там не було нікого, легко посміхнулася і знову нахилилася до листа.

„Да, тут є, браток, одна бабця. Ну, бабок же, браток! просто корольок! Вона приїхала до нас швидко, як тільки ти поїхав у центр...“

Таня захвилювалася, трохи підвелася над столом і вже нервуючи читала далі.

„Але вона, брат, така, що ні рукою! Все визнає, ніякої любові, каже, і щоб там сімейственості із шлюбом і дітьми не треба, але як тільки до спідниці, так, брат, так хвицоне, що не знаєш куди й тікати! Це, браток, не те, що Марфа Єремійовна. А дівчина ж — ну просто корольок тобі, у чихотку мене зажене...“

Таня ледь-ледь посміхнулася. Пригадала, як з нею останнього часу поводився Остап Антонович і, зрозумівши зараз, що вона дуже помилилася в його оцінці, кинула собі докір. Але ця думка промчала швидко, як вітер, і, не зупинившися, десь вилетіла — лист був куди цікавіший.

„Ти, брат, і не знаєш, Іванію Пилиповичу, які тепер я пишу інтересні вірші! Учора брат, Марфа Єремійовна один читала і сказала, що я вже й батька Тараса перегнав. Вона, брат, сказала таке, що я тепер рішительно і остаточно хочу до центру. Вона, брат, Іванію Пилиповичу, сказала на мене, що я просто таки геній, самородок і що з мене буде щось велике таке, як наш батько Тарас, або ще трохи й більше! І як сказала вона мені оце, так я аж почервонів тоді, упрів і не зінав, куди мені й бігти.

„Пішов я тоді до сільради. Приходжу, аж там Танька. Сів я біля неї, витяг віршу ту, прочитав голосно та й мовчу. І вона, брат, мовчить. Мовчить та все папери ті, що з центру, перечитує, одмітки ставить і в чергу їх складає.

— Оце, каже, Остапе Антоновичу, щоб завтра всі було виконано. — Ніби й не читав, ніби й не чула, халера. Що ж? Я тоді до її серця. Так то й так, кажу, Марфа Єремійовна сказала, що я вже просто геній.

— За що? — питає вона, окаянна.

— Та за цього ж вірша, — кажу я їй. Вона ж як зарегоче та як скоче з місця, та як піде тим реготом по всій кімнаті. А мені аж знову піт по всьому тілі виступив, куме.

— Скажіть Марфі Єремійовні, що вона геніяльна дура — крикнула ця куцохвоста Танька, зашпивши свій регіт.

«Я, звичайно, образився страшенно, пошти що перестав здоровкатися з нею і не знаю, чим воно й скінчиться, любезний Ананію Пилиповичу, да. А тепер я маю планок. Я придумав його давно і вже в життя потроху почав проводити та все ждав: може таки ви там, куманьчик, щось для мене зробите. Ви ж із тваришом Пимоном Сотником в одній установі працюєте, щодня одними дверима входите й виходите і чай п'єте, як ви писали, на всіх засіданнях за одним столом. Думав, що ви там нажмете кнопочку і висунете якогось там Сватюка в центр, аж воно зовсім не так, забули, мабуть Ананію Пилиповичу? Та в мене тепер на це свій планок. Я, брат, таке встругну, що на увесь есесер одразу прославлюся. Я тут, куме, п'єску одну пишу. У ній я всі ідейки викладу. Тільки ти неодмінно пришли мені докладне соціяльне походження товариша Пимона Сотника. Я, конешно, догадуюся, що він, як і я, бідний селянин, але я хочу знати досконаліше. Заглянь там, куме, у його анкетку! Крім п'єски, я йому тут пам'ятничок думаю спорудити. Уже й скульптора на ці дні договорив, матеріал є і карточки всі. Чого не вистачить з них — скульптор з мене буде долітлювати. Ти ж знаєш, як я подібний до товариша Пимона Сотника! Як брати, як дві каплі води!»

Таня одхилилася, весело зареготала, озирнула похапцем кімнату і знову продовжувала:

«Я поставив собі за головну мету перебратися таки у центр і буду там! Якщо не вдалося вам, Ананію Пилиповичу, провести ваших планків на цот мене, то вже ці мої плани такі, що я буду таки у Глухові, і не так собі, щоб там завідувати

якимсь відділом, освітою чи міліцією, а буду за члена окружного виконавчого комітету. Це мені зробить моя п'єсочка, яку я цими днями вже допишу, та той пам'ятник, що його я поставлю товаришу Сотникові і запрошу його самого урочисто зняти покривало із свого погруддя. От він буде вражений! Але умова, куме: про це нікому ні чічірк — мовчать! І якщо товариш Сотник не буде виявляти великої охоти іхати до вас на відкриття пам'ятника, так ви там, Ананію Пимоновичу, підкрутіть, умовте його. Скажіть, що пам'ятник одкривається Т. Г. Шевченкові. От буде він вражений, а я тоді зразу на повищені! — закінчив свого листа Остап Антонович, певно уявляючи вже той момент, коли буде проголошено відкриття пам'ятника і з погруддя знімуть полотняний лантух".

Таня згорнула листа, поклала його на місце і сумно зідхнула.

В сельбуді, що стояв напроти сільради, через вигін — горіло світло. Таня мала поспішати на збори молоді, конче треба було сьогодні ж вирішити справу з організацією комсомольського осередку.

IV. ТРИЮМФАЛЬНИЙ ПОХІД ОСТАПА АНТОНОВИЧА

Подружжя Сватюків ішло помалу. Може тому, що поспішати було ім нікуди: Остап Антонович не збирався сьогодні нікуди, бо вдома очікувала на нього негайна робота у зв'язку з приїздом скульптора, а Параска Хведорівна й поготів. Куди ій було поспішати, коли в радіосі своїх відвідувань вона мала сім найближчих дворів, а на дворі якраз заходив вечір, — час, коли можна зовсім вільно піти з дому й відвідати першу-ліпшу господиню із тих семи дворів. Вона йшла не поспішаючи, ледачо переступала з ноги на ногу, пильнувала шляху й обминала глибші баюри. Щоб перескочити їх, Параска Хведорівна іноді бралася пальцями за чорні паколи не дуже високого тину, що хвилястою лінією відділяв низку огородів від цієї вулиці.

На вулицях було порожньо й тихо. Остап Антонович давно не вертав додому в такий час, і те, що він ішов сьогодні, чомусь непокоїло й хвилювало його.

„Що вона буде мені казати?“ — думав він, скоса поглядаючи на Параску Хведорівну, що йшла поруч. І те, що дружина мовчала й не виявляла найменших ознак свого настрою, трохи хвилювало Остапа Антоновича. І не тому, що він передчував неодмінно неприємну розмову з Параскою про попадю чи Таньку,— до цього Сватюк давно вже звик,— Остап Антонович сумував з іншого. Він пішов сьогодні на роботу не з дому. Параска Хведорівна його не годувала і те, що шлунок його від самого ранку нічого не бачив,— не могло не впливати на Сватюкові думки. Остап Антонович думав зараз так, як думають десятки тисяч йому подібних і неподібних Сватюків. Остап Антонович міркував, чи нагодує його Параска Хведорівна. Він, розуміється, не міг навіть уявити, щоб вона не виконала цього свого найголовнішого, на його думку, обов'язку кожної жінки, як не міг він уявити й того, щоб Параска Хведорівна, наприклад, увечері пішла не до якоїсь сусідки, а саме до якогось сусіда. Він навіть не думав про це ніколи! Параска Хведорівна добре виконувала свої обов'язки акуратної куховарки, матері чотирьох білоголових дітей, що всі пішли в чоловіка, та іноді і саме тоді, коли Остап Антонович приходив додому трохи раніше, ніж звичайно,— до цих щоденних неодмінних обов'язків з неї вимагався ще один. І вона виконувала його теж мовчки, без захоплення й байдуже, так само, як готувала обід, мила таки досить подрану хлопчачу білизну чи замітала хату.

Схвильований тією неясністю, яку готувала йому дружина, Остап Антонович, натурально, не міг очікувати доти, доки Параска Хведорівна заявити йому про це сама. Він зробив крок наперед, бажаючи порівнятися з нею, і вже одкрив рота, щоб вимовити м'яке й незвичайне „Парасю“, як наміри його були розбиті несподіваним вигуком.

— Ньо! Ньо! Ньо! — гукав одчайдушно чийсь голос, і в інтервалах поміж цими страшними вигуками Остап Антонович чув важке гупання кийком по чомусь живому, певне — по коняці, бо вигуки ці стосувалися, безумовно, коняки.

— На бакаї застряли,— кинула Параска.

Остап Антонович повеселішав. Почувши її несердитий голос, Остап Антонович охоче приєднався й до її висновків.

— Дурний хазяїн,— сказав він, мабуть маючи на увазі саме лункі удари ломакою по конячій спині.

— Такий, як і власті,— категорично заявила Параска Хведорівна.— Усю ж осінь гибіють тут люди, об'їхати нікуди, а загатити — на півдня роботи,— пояснила вона свою оцінку чоловікової діяльності.

— Ми, Парасю, не таке тут зробимо! Бакай і сам вимерзне колись, а те, що я зроблю, лишиться на все життя. Доки буде земля і наші Ганджі! — захопився Остап Антонович.

Параска Хведорівна скоса глянула на чоловіка і нічого не сказала: не вірила йому, чи, може, не хотіла розмовляти. Остап Антонович помітив її недовірливе ставлення, навіть зневагу якусь до його повідомлення, захвилювався і, затримуючи її за руку, сказав:

— Ти, Парасю, мале образуваніє маєш! Ми тут таке встругнемо... На увесь есесер буде!..

Але дальших слів Параска Хведорівна не розібрала: їх покрив найжорстокіший матюк того, хто потрапив на ніч, замість додому, до глибокого Ганджівського багна.

Подружжя якраз порівнялося з ним, і Остап Антонович цілком ясно побачив, що коняка та вже лежала. Вона пірнула зовсім у баюрну яму — зверху стирчала лише голова і лівий клуб. Бричка теж осіла туди,— над баорою видно було тільки три ручиці та четверту господар тримав у руках. Він немилосердно гатив нею коня по голові й з страшним обуренням вигукував найнепристойніші, многогранні й багатокольорові прокльони на адресу всього світу.

— Може б ти трохи тихше лаявся? — справедливо зауважив Остап Антонович тій людині, бажаючи захистити цим дружину від лайки та показати до неї повагу, а також і свою вихованість.

Але Параска й цього ніби не помітила.

Та Остап Антонович не хотів здатися. Не з тих був Остап Антонович. Чуючи, що селянин не переставав лаятись, він ще кинув якесь слово і зупинився.

Селянин глючув його, вирівнявся і, пильно придивившись, улізняв Сватюка.

— Це ти — властъ паршивая,— крикнув він і, замахнувши руцицею, такуперезав Остапа Антоновича, що вінледве не впав.

— А щоб ти й не виліз звідти! — крикнула Параска Хведорівна, пославши тому, хто ворушився в багні, той цурупалиок, що несла його ще з сільради.

— Кого ти б'єш? — вигукнула вона суворо.

— Ой! — крикнула людина з багна і зразу ж змовкла.

Параска Хведорівна постояла трохи, і як переконалася, що людина, упавши в багно, підвелася, звернулася до Остапа:

— Підтягай халяви! Та швидше!

Остап Антонович незрозуміло подивився на неї, хотів за-перечити, але скорився й наказа її виконав.

— А тепер лізь! Поможи йому витягти коняку, — повторила свою категоричну директиву Параска Хведорівна і, пославши чоловіка, побрела багнюкою й сама за ним.

— Та ти ж, п'яне стерво, й черезсідельника не одпустив, — лаяла вона господаря, заходжуючись рятувати коня. — Держи! — гукала Параска Хведорівна, немилосердно кленучи і господаря й Остапа Антоновича.

Вони мовчали й покірно виконували всі її розпорядження. І коли за якісь півгодини коняку з бричкою було врятовано, Параска Хведорівна знов підтягла довгі халяви своїх юхтових чобіт і тихо покилила додому.

Остап Антонович пішов за нею.

Вдома Параска Хведорівна ніби одразу подобрішала, заговорила з Остапом Антоновичем лагіdnіше і м'якше.

Прислухаючись до того, як вона говорила з дітьми і як з ним, Остап Антонович не міг не помітити того, що його дружина забула про всі його провини, забула, з яким настроєм вона прийшла до сільради і за те, як зустріла його там... Зміни в її настрої були очевидні.

„Істинно: жіноче серце — мед“, — подумав Остап Антонович. — Хто після цього скаже мені, що жінщина буває найлютіша тоді, коли її зраджують, і що вона за це ніколи не прощає — той буде першим брехуном, — думалося Остапові Антоновичеві. — Принаймні про мою дружину я цього ніколи не скажу. Я оціню її поведінку як слід. Вона справді дружина шляхетна і така вірна — міркував про свою Параску

Остап Антонович. І хто знає, до чого б він дійшов у своїх висновках, коли б рівний біг його думок не порушила сама Параска Хведорівна. Завваживши, що Остап Антонович зосереджено мовчав уже кілька часу, як і те, що він, не звертаючи уваги й не помічаючи того, що робилося в хаті, блукав очима й мислями невідомо де, вона кинула поратися, вирівнялася на ввесь свій немалий зріст і суворо вигукнула:

— Ти думаєш, що я забула? Думаєш, що на дурну напав?

Остап Антонович положко обернув до неї широке русьве обличчя і з несподіванки мовчав, безсилий щось одповісти.

— Чого ти вирячився? Не пізнаєш? Попадя! Хіба не бачиш? — майже закричала Параска Хведорівна.

— Парасю, — промовив тихо Остап Антонович. — Парасю, чому ти на мене кричиш?

— Я кричу? Та кіба я кричу? А вона, твоя... ангельським голоском? Вона — як сопілка та? — вигукувала Параска Хведорівна, розбиваючи вщент чоловікові думки.

— Парасю, заспокойся! Заспокойся! Я думаю зовсім про інше, — говорив далі Остап Антонович.

— Про Таньку, значить? Про ту, що ото спідницю аж до пояса піднімає та показує всім своє добро?

— Я думаю, що ми зробимо на селі. Я думаю зараз, Парасю, як я ось незабаром перейду в город, заберу тебе, діток — і заживемо там по-новому. Тихо й лагідно. Ти даремно гніваєшся. Таня не мені пара, а та теж чоловіка має.

— Так тій же, сугі, мало одного. Чужого собі тягне, ще й чужого тій хочеться... — захвилювалася Параска Хведорівна.

— Заспокойся, Парасю!

— Не заспокоюся, доки ти мені не скажеш, я чи вона! — підбігла до нього Параска Хведорівна. — Я чи вона? Я чи вона? — повторила вона кілька разів й запитально зупинилася перед Остапом Антоновичем.

— Ти, — сказав без вагань Остап Антонович.

Параска Хведорівна полегшено зідхнула, певне повірила чоловікові, і миттю ж повернулась до плити: з неї розліталося

гаряче шкаврчання і сповіщало Остапа Антоновича, що картопляна вечеря буде засмажена, як слід.

За кілька хвилин Параска Хведорівна лаштувала гарячу сковородку, клала ложки й весело оповідала чоловікові про різні дрібниці. Він слухав її, стверджував її думки похитуванням голови і мріяв про те, що мало одбутися за кілька часу. Остап Антонович думав ще, що завтра, а може й сьогодні, до Ганджів приїде спеціально запрошений ним скульптор. Викликано його офіційно для виліплення погруддя Т. Г. Шевченка на пам'ятник у Ганджах, але, викликаючи його, Остап Антонович мав на увазі вчинити щось більше, значиміше й головно сучасніше.

— Хіба по наших селах мало ще пам'ятників Шевченкові,— думав він.— Хіба чогось убуде чи додасться до наших Ганджів — буде чи не буде збудовано тут пам'ятника? Хто від цього виграє? — запитав себе Остап Антонович, одразу довівши всю безпідставність і безплідність такого пам'ятника.

Вирішивши так, Остап Антонович, натурально, дійшов тієї щасливої думки, що підняла його одразу над усім ганджівським громадянством і зробила його ім'я широко відомим не тільки на Глухівщині. Україна, Білорусь, Закавказзя, увесь еесер заговорив про Остапа Антоновича в один день, а разом з цим про Остапа Сватюка узняв і цілий світ. В Ганджах же після цього випадку дві найщасливіші слова „Остап Антонович“ не сходили з уст кожного хоч трохи радянського громадянина.

— Ти знов про щось думаєш? — запитала Параска Хведорівна, помітивши його надмірну заклопотаність та ту безпідставну байдужість, з якою Остап Антонович поставився до смаженої картоплі.

— Придумав план, — сказав Остап Антонович.— Я доведу всім, що не більше як за три тижні я буду працювати в центрі. Я придумав такий планок, що ех! — не закінчив Остап Антонович.

Параска Хведорівна, проти звичайного, виявила немалу зацікавленість, але, дослухавши його, сказала:

— Це пусте.. Пам'ятник пам'ятником, а голову треба мати.

— Але ж, Парасю, товариш Пимін Сотник дуже подібний на мене,— зауважив Остап Антонович.

— То й що ж з того? — запитала вона.

Остап Антонович пильно подивився їй в обличчя і голосно, трохи зневажливо, зареготав.

— Чого ти рेगочеш, Остапе? — спитала ображено дружина.

— Того, що ти нічого не розумієш! Скульптор же буде ліпiti погруддя з мене! Називатиметься воно Пимін Сотник, а щитатиметься, що з мене виліплено, що то я — голова Ганджівської сільради — Остап Антонович Сватюк.

— То й що ж з того? — ще з більшим здивованням повторила своє запитання Параска Хведорівна.

— Те, що Сотник був та й немає. Про нього забудуть, а Сватюкові буде пам'ятник, доки й Ганджі наші будуть, доки стоятиме цей світ і житимуть у Ганджах люди! Але це ще не все, Парасю! Я зроблю ще одно. Я напишу п'еску, як голову окрвіконкуму врятовує від куркульської обурливової руки ґолова сільради і як потому цього ж голову сільради посилають у центр правити округою, у Глухів, значить, — захоплено вимовив чоловік.— Я вже пишу її, — додав він на Парасчине здивування.

— Яку п'еску? — насторожено запитала Параска Хведорівна.— Чи ти не збираєшся бува з Танькою знову на помості гопки вибивати?

— Таку п'еску, щоб показати її якраз тоді, коли приїде до нас товариш Сотник, голова окрвіконкуму. Коли я був, Парасю, на з'їзді, він мене водив у найкращі тіятри і показував дуже цікаву п'еску.

— Видумуєш! — скептично заявила дружина.

— Не видумую, а кажу правду. Мені набридло вже сидіти у цій провінції, вона не для мене, мене чекає велика державна робота.

Поміркувавши ще трохи над чимсь, Остап Антонович кинув столик і, обернувшись кілька разів біля скрині, заклопотано спитав:

— Парасю, чорнило та папір є у нас?

— Отам під іконою,— відповіла вона.

Остап Антонович дістав що було потрібно до писання. Він розіклав папір, походив кілька часу по хаті, зупинився і, звертаючись до дружини, суворо накавав:

— А тепер спать! Забираї дітей і лізь на піч! Лізь без за-перечень і негайно. Я буду зараз творити!

Параска Хведорівна здивовано здигнула плечима і, по-скідавши на піч дітей, полізла туди й сама.

За кілька часу вони вмостилися й замовкли. Тоді Остап Антонович сів до скрині, підпер однією рукою свою надмірно велику голову і швидко почав писати.

V° ОСТАП АНТОНОВИЧ АГІТУЄ НАСЕЛЕННЯ ЗА ІНДУСТРІЯЛІЗАЦІЮ

Другого дня Остап Антонович прийшов до сільради куди раніше, ніж завжди. Причини такого несвоєчасного, сказати б, приходу були не тільки ті, що Остап Антонович ночував дома, а йдучи до сільради не завернув по дорозі до Марфи Єремійовни, як це траплялося дуже часто. Причини цього були значно глибші. Це видно було з усього. З того, як Остап Антонович якось особливо поважно ступав, як він ніби на муштрі тримав голову, і з того, як горіло молодим захопленням його широке рожеве обличчя. Воно було сьогодні якесь особливо радісне, червоне, і те, що на ньому ледь-ледь лиснів теж рожевий і дрібненький, мов редисина, ніс, не переконувало, мабуть, нікого у видимій реальності. Ніс той глибоко пірнав поміж двома рожевими товстими, наче пухлими, щоками, ще більше підкresлюючи цю іреальність обличчя. Тому, розглядаючи рідкі, рудуватої фарби, вуса Остапа Антоновича, кожний повинен був неодмінно переконатися в тому, що вуса Сватюков і росли не на своєму місці, а обличчя було остильки незвичайним, що здавалось, ніби його механічно перенесено з якоїсь іншої частини тіла. Словом, воно було дорідним, дебелим і такого розміру, що цілком входить під селянське визначення, вкладене в коротку формулу „на йому хоч конем грай“.

Але як би рано не прийшов Остап Антонович до сільради, як би він не хапався, поспішаючи, та прийти раніш від

товаришки Тані, секретаря сільради, він не міг. Це з'ясувалося тією простою причиною, що Таня поклала собі за завдання приходити ніяк не пізніше від селян, а вони ж завжди сходилися, як тільки починало сіріти. І не тому, безумовно, що мали багато справ до сільради — іх селяни розв'язують дуже швидко й дуже просто. Вони сходилися сюди послухати новин, дізнатися про поточні заходи влади й погомоніти. Впоравшись біля скотини, до якої вони встають, як тільки час трохи зверне з півночі, кожний з них сідав до огірків з картоплею чи хліба з салом і, розрахувавшись із цим стандартним меню, ішов до сільради. Тут у веселому товаристві, в размовах, що починалися від політики й закінчувалися обурливо одвертими інформаціями про найсвіжіші статтєві зносини, проходять важкі ранки глибокої осінньої чвири.

Але сьогодні за тему їхньої розмови не була політика. Сьогодні відвідувачі мовчали. Очікуючи на те, що мав сказати голова, вони попихували крутий доморослий і важко, повагом спльовували.

Остап Антонович про щось зосереджено думав. Захоплений тим успіхом, який обіцяла дати його нова п'єса, що звалася „Куркуль Гаврило Горлуватий, або від сільради до центру”, Остап Сватюк мовчки дивився в центр людського натовпу і, мабуть, нічого там не помічав.

Оповіщені ще з учора, селяни посходилися до сільради й нетерпляче чекали на розпорядження.

Остап Антонович не поспішався. Розмірковуючи ввесь ранок над тим, який колosalний ефект викличе його п'єса, він прийшов з цими думками до сільради і, захоплений ними, не чув і не бачив, що діялося навколо.

Мовчала й Таня Таранущенкова. І не тому, що й нічого було сказати чи вона не знала, навіщо скликано сьогодні селян. Таня знала це і, знаючи, чекала, як і про що буде говорити з ними Остап Антонович. Її не цікавила, звичайно, форма цих розмов. Таня добре знала, як розмовляв Остап Антонович, знала, як він може і як він буде говорити. Її цікавило тепер інше. Таня згадувала, що було написано в Сватюковому листі, який заради своєї кагр'єри лагодився

погнати на роботу сотні селян, виписати на державні гроші дорогої скульптора й будувати нікому не потрібного пам'ятника. Адже у селі немає пристойного приміщення для школи, немає сельбуду, лікарня міститься в якомусь сараї, кооперація потребує коштів, млин громадський лишається недобудований, не виписується газет, журналів, нема потрібних книжок.

Але не так думав Остап Антонович! Постоявши якусь хвилину човчки й помітивши, що натовп чекає на його розпорядження, Остап Антонович прокашлявся уважно озорнувши гурт, почав промову.

— Дорогі товариші! — сказав він голосно.

Натовп зворухнувся і, скосивши велике спільне рамено, переступив на іншу ногу.

— Товариши, у нас тепер культурна революція і третій фронт,— додав Остап Антонович і зробив паззу.

Таня скористалася з неї, покинула кабінет і теж прилучилася до натовпу, непомітно ставши позаду всіх.

— Я закликаю вас до свідомості, до будівництва соціальності, до стройки і відбудівництва. Хто той куркулик і гад, той буде непримінно протів нас, а хто совєцький і активіст, той виполніть всюцело, що йому звелить містна влада.

— Та кажи вже, чого ти хочеш,— вирвався із натовпу голос незгерпіння.

— Да да, правильно! — пітвердило кілька інших голосів.

Остап Антонович змовк, пильно подивився на того, хто кинув ту реєліку, і, зневаживши цю цілком дреочну пропозицію, продовжив далі:

— Нам, товариши, треба ще багато зробити. Ми пліннікі капіталу...

— Ми капітал беремо в полон,— кинула навперебій Таня.

Натовп зворухнувся, одвернувся від Остапа Антоновича й звернув свої обличчя до Тані.

— От і маладець дівка! — сказав чийсь голос, і всі його дружно підтримали.

Остап Антонович гнівно засопів. Зневажений несподіваним втручанням до його промови та таким нерозсудливим, як він думав, ставленням селян, він одразу ж підвищив голос і сувро вигукнув:

— Ні, ми ще плєннікі капіталу. Когда ж машини всі увозяться од закордону, а хліб не родить без дощу! Нам треба працювати і працювати. Сказано ж, що нам треба догнать і перегнати. Правда, товариші і граждане?

Натовп мовчав, очікуючи, певно, що на це скаже Таня. Але Таня теж мовчала.

— Правда? спрашую вас,— із серцем запитав Остап Антонович, намагаючись змусити їх на підтвердження.

Але селяни мовчали.

— Так що ж, хіба нам не треба догнать і перегнати? Хіба неправильно про це написано? Неправильно — спрашую? — хвилювався Остап Антонович. Але селянський гурт продовживав змову мовчання. Може, кинена Таньою репліка, упередження, з яким вони прийшли сюди, чи може порожнява Сватюкової промови, але щось стояло на шляху до їхнього обопільного порозуміння.

— Так ми, значить, не можемо нагнati й випередити панів? — майже закричав Остап Антонович, украй знервований іхнім зневажливим мовчанням.

— Не можемо? — запитав він одчайно. — Не можемо, спрашую?

— А чого ж не можемо? — весело відповіз йому Махтей Мирошник, просовуючись наперед. — Нам раз плюнуть, — сказав він, дійшовши краю, і загадково змовк, зіпершивсь на довгий сучкуватий звишнини ціпок.

— Бачте, товариші, — повеселішав Остап Антонович. — Бачте, товариші — незаможники. Навіть цей чоловік, що по-нашому до старательних хазяїнів належить...

— До куркулів, — сказала тихо Таня.

Натовп знову неспокійно хилитнувся, обернувся до дівчини і весело, ухвально заблизив до неї сотнею привітних очей.

— Та ні, брат, він не куркуль, — перебив її Остап Антонович. — Він у колектив перший записався, сам соз організовує і кюоперацію підтримує, сознательний і роботячий.

Натовп недовірливо глянув на Остапа Антоновича, перевів очі на товсту гостату дебелого куркуля Махтєя Мирошника й занімів, очікуючи, що мав сказати Остап Антонович.

— Так, значить, доженемо й переженемо, діду Махтею? —
Можемо ми наздогнати й перегнати? — запитав Остап Антонович.

— А як же! — відповів підбадьорений Махтей Мирошник, —
Ми ж босі, а буржуазія обута. Нам легше — серйозно додав
він і, утікаючи від Сватюкових очей, прожогом поліз між
натовп.

— Це провакація! — гнівно вигукнув Остап Антонович.

Натовп розмашисто хилитнувся й весело зареготав. Бачучи, як Остап Антонович шохвилини мінився на обличчі, селяни реготали ще дужче.

— Ну й союзник! От сів ти, Остапе з ним у сливи, —
додав хтось із гурту.

— Я тебе за це в бушегрню! Що ти авторитетності і
єласть підриваєш! Це тобі не на базарі. Я тебе за цю контр-
революцію у пакетик і зразу ж; — мов на вогні крутився Остап
Антонович.

Але Махтей Мирошник мовчав. Він дивився в землю, чуйно
прислухався до того, що гозорили його сусіди, та Сватюк
не ворушив жадним м'язом, так, ніби вся промова Сва-
тукова була скерована зовсм не до нього.

Ображений такою вихваткою проти себе, Остап Антоно-
вич не міг подарувати її Махтесі Мирошникові і, домага-
ючись, щоб той з'ясував щось, вимагав від нього вийти на-
перед. Але те, що Сватюк дуже сердився, а Мирошник три-
мав себе зовсім спокійно, зменшувало прихильників першого
й збільшувало кількість тих, що співчували останньому.

— Та вийдіть сюди! — наказав Остап Антонович.

Натовп розтиснувся, і Махтей Мирошник без перепон
підійшов до Сватюка.

— Так ви мені скажете? — поставив категорично Остап
Антонович, ніж відпускаючи іого від себе й на крок.

Але Махтей Мирошник углерто мовчав. Він сумирно дивився Сватюкові в очі, і жадної тіні сполоху чи неспокою не
було на його обличчі. Навпаки, пильно придивившись, можна
було помітити в його очах прикриту рясними віями злу по-
смішку, за якою ховався новий дотеп і надії на те, що за
нього його охоче підтримає вся громада.

— Чого ж ви мовчите? — гнівався чимдалі більш Остап Антонович.

— Товаришу Остапе Антоновичу, — долетів Танін голос. — Покиньте з цим, кінчайте збори! У нас роботи гибіль, — підійшла вона до Сватюка.

— Ні, я його примусю зі мною заговорити! — вигукнув у гніві Остап Антонович. — Я його примусю!

Гурт підступив ближче і напружено, з цікавістю, що її бракує навіть дитині до нової цяцьки, стежив, що ж буде, явно співчуваючи Мирошникові, до якого зовсім безпідставно на цей раз сікався Остап Антонович.

— Киньте, Остапе Антоновичу, — повторила Таня.

— Я його примусю! Ви зі мною заговорите! — закричав він і взяв Мирошника за плечі.

Дле той мовчав.

— Так ви не будете говорити? — страшно крикнув Сватюк.

Махтей Мирошник тихо всміхнувся і заперечливо покрутив головою.

— Чого? — вигукнув Остап Антонович.

— Мене ж позбавлено голосу, — відповів він лагідно.

Гурт ніби одразу тріснув, зайшовся страшним реготом і регочучи почав розбігатися в усіх напрямках.

— Ну й удаха ж! Ну й дід Махтей, ну й сказав! — долітали до Сватюка репліки захоплення, а він стояв збитий з пантелику, розгніваний і в край знервований.

— Остапе Антоновичу! Остапе Антоновичу, киньте цю історію, — переконувала його Таня. — Говоріть що ви хотіли та давайте до роботи. У нас справи є негайні. Сьогодні ж хтось приде, ви казали...

Та Остап Антонович цього не чув. Він стояв рівно, часто блимав рудими віями й ніби чекав, доки вщухне той страшний, образливий для нього, регіт.

— Остапе Антоновичу, — повторила Таня, — скажіть, що ви хотіли, та давайте до роботи, — взяла вона його за руку.

— Ну ладно ж, — вимовив загрожуючи Остап Антонович. — Сьогодні всі ви будете камінь возити. Пам'ятник на майдані будемо будувати.

— Кому? — запитав хтось.

— А твоє яке діло? Сказано возити — значить возіть, — обірвав його Остап Антонович. — Що ви — мало ще сміялися?

— Та ти не ображайся, Антоновичу, — сказав сивий дідок. — Ти ж знаєш діда Махтєя, а що голосу його позбавлено, так це ж істинна правда, — додав він і, моргнувши до товаришів своїм зчервонілим оком, пішов до виходу.

Повз вікон майнула пароконна бричка і, порівнявшись із ґанком сільради, зупинилася. З брички підвелася невеличка, закутана в чорне, постать, озирнулася навколо й злізла долоду.

Таня підійшла до вікна і, коли та постать недбайливо підбила вгору чорного з нерівними крисами капелюха, Таня легко впізнала в ній знайоме обличчя провінціяльного Праксітеля.

— Скульптор приїхав, — повідомила вона Остапа Антоновича.

Сватюк миттю підхопився з місця і, як стояв, побіг зустрічати такого бажаного гостя.

За хвилину вони увіходили разом до кімнати, і, низько розкланюючись, скульптор знайомився із Танею Таранущenkoю.

— Введенський, — назвав він м'яко своє прізвище. — Георгій Арістарховіч, — почула Таня його притищені, сказані з великою пошаною до себе, слова.

— Товаришка Таня, — кинула дівчина, мабуть щоб вдарили несподіваним дисонансом і, майже вирвавши від нього руку, пішла до дверей.

До сільради якраз тепер зайшов товариш Сизін, перший секретар комсомольського осередку села Ганджів, якому Таня встигла розповісти не тільки про Сватюкового листа. Він знов, що сьогодні мав приїхати скульптор.

— Я прийду хоч одним оком глянуть. Зроду не бачив ще живого скульптора, — говорив Сизін учора, і Таня йому не заперечувала.

— Де ж наш герой? — запитав Сизін, узявши теплу Таніну руку, безнадійно одшукуючи Сватюка.

Таня показала на кабінет.

— Він сьогодні лагодиться поїхати в Глухів. Хоче, як він сказав, ще раз подивитися на голову окрвіконкуму.

Сизін глянув на Сватюків кабінет і ледь-ледь посміхнувся.

VI. ЩАСЛИВЕ ПОВЕРНЕННЯ ОСТАПА АНТОНОВИЧА З ГЛУХОВА

Параска Хведорівна довго поралася біля печі, годувала дітей і аж тоді розбудила Остапа Антоновича. Він пізно повернувся з Глухова і, дуже стомленийдалекою дорогою, повинен був, на її думку, добре відпочити.

Параска Хведорівна з натури була людиною доброю, уважною дружиною і, не зважаючи на всі, сказати єб, вибрики Остапа Антоновича, от як, наприклад, із Марфою Єремійзою, любила свого чоловіка. Цю любов до нього вона викохала протягом п'ятнадцятьох років іхнього подружнього життя, загартувала її в його зрадах і, виплекавши, не хотіла розлучатися з нею.

Параска Хведорівна підійшла до ліжка, на якому спав Остап Антонович і, вражено зупинилася.

— Цо з його вусами? — запитала вона вголос, помітивши, що вуса Остапові Антоновичу помітно подовшали і стали трохи чорнішими. Не вірячи собі, Параска Хведорівна нахилилася ближче і, придивившись, легко впізнала, що вуси Остап Антонович наліпив собі.

— З якої речі? — сказала вона розплачливо і гнівно шарпула чоловіка за руку.

Остап Антонович поворухнувся, але не прокинувся, і, мов навмисне, повернув до неї другу скроню.

— І тут щось! І тут він наліпив, — зупинила Параска Хведорівна свої очі на його правій скивиці. — Ну до чого воно тобі? Ну, навіщо воно тобі? — з сумом запитувала дружина, пильно розглядаючи велику, штучно наліплена родинку. Придивившись пильніше, вона впізнала в ній щось знайоме, залишила Остапа Антоновича і одразу перевела очі на стінку.

Там серед численних фотографій висів знімок голови окрвіконкуму — товариша Пимона Сотника. Пильно розгля-

чувши його, Параска Хведорівна безпомилково встановила, звідки саме перейшла на Остапа Антоновича та штучна додинка.

— Може б чоловік її з охотою здер, та не може, — сказала Параска Хведорівна, розглядаючи малюсеньку, як крапка, родинку на фото з товариша Сотника, — а ти наліпляєш — обернулася вона до сонного чоловіка. І, сказавши ще щось, не дуже образливе, але й не дуже приємне, Параска Хведорівна повернула свої очі знову до стіни. Але на цей раз вона зупинилася не на фотові голови окрвіконому. Параска Хведорівна почувала якусь нез'ясовану образу з того, що зробив собі Остап Антонович, і, кохаючи його, вона, цілком інатурально, шукала якогось віправдання чи принаймні заспокоєння. І як звичайній людині для її спокою та щастя треба зовсім небагато, то й Параска Хведорівна швидко знайшла його.

Поминувши своїми гострими очима десятки різних фото, вона зупинилася на одному і зразу ж мов прикипіла. Та й було ж з чого їй захоплюватися. Це було фото з Остапом Антоновичем, фото, яке він прислав їй у перші ж місяці їхньої розлуки, коли після одружіння, пішов служити до царської армії.

Параска Хведорівна довго дивилася на нього й, любуючись, не могла одірвати очей.

— Кінь який! — прошепотіла вона захоплено, уявляючи цього коня в дійсності. — Басує, з ніздрів дві цівки вогняні вилетіло, з-під копитів ніби вогненний пил летить, і гвуздечка, мабуть, з лота. А шаблюка в руках он яка! — зідхнула Параска Хведорівна, легко обдурана дешевою бутафорією пропагандистського фотографа. — Остапчику! — вимовила вона ніжно знову підійшла до ліжка.

— Паша? — здивовано запитав чоловік, розплюшив очі і озорнувся, немов не вірячи, де він.

— Що, ти не впізнаєш?

— Та знаєш, Пашо, я так ізвик до номерів у готелях, що просто не віриться, — одповів Остап Антонович.

— Та хіба ж там так уже й добре? — здивовано запитала дружина.

— Уу, замечательно! Редко, Пашо! — підвівся Остап Антонович. — Чай, сахар і какаво — усе тобі на місці, ти пан-паном, і гроші в кишені! Страсть як там добре!

Параска Хведорівна подивилася на нього пильніше, заклопотано глянула по хаті і, повагавшись, нарешті запитала:

— Шо з твоїми вусами, Остапе?

Остап Антонович не одповів їй. Він підвівся на ліжку, дістав із бокової кишені піджака пакет із фотографіями, витяг звідти одну і мовчики, багатозначно посміхаючись, подав її дружині.

— Це останній знімок товариша Пимона Сотника. Скажи, Пашко, хто це? Я чи він? Е, та ти й не впізнаєш. Не впізнаєш! — захоплювався Остап Антонович.

— Не можу призвати, що між вами є щось спільне, — промовила холодно дружина. — Це мужчина який, а ти...

— Трошки лоб у мене нижчий. Це правда, Пашко, але я ж підголю його! Це правда, про це мені казала Й Марфа...

І тут захоплення Остапа Антоновича увірвалося.

— Значить, ти вже й з нею радився, — з обуренням запитала Параска Хведорівна і сильно хряпнула по полу кулаком.

— Ні, — збрехав Остап Антонович. — Я заходив якось, і вона казала, що коли б мені не лоб, то я був би в точності похожий на голову окрвіконому. Лоб заважає, один лоб, — повторив кілька разів, не знати для чого, Остап Антонович. І як помітив, що дружина трохи заспокоїлася, він заклопотано спитав:

— Шо скульптур не приходив ще?

— Він швидко буде. Приходив учора і сказав, що прииде раненько, — з сумом закінчила дружина.

— Тоді подай мені живенько штані. Треба приготуватися як слід. Він сьогодні почне ліпити. А каміння навозили багато?

— Хіба ти не бачив? — запитала без співчуття дружина.

— Я бачив, але вночі не видно. Багато?

— Багато на тебе лайок чула, а чи багато каміння навозили — сам побачиш, — одповіла Параска Хведорівна, пощаючи чоловікові штані й над чимсь розмірковуючи. Помітно

було, що Ї щось дуже хвилювало, але що саме — вона не говорила.

Походивши якийсь час з тими думками й переконавшись що Остап Антонович не мав наміру нічого змінювати з того, що намітив, Параска Хведорівна підійшла до чоловіка і м'яким, майже благальним, голосом спитала:

— Остапе, як же бути нам із сусідами?

— А що? — весело запитав її Остап Антонович.

— Соромно ж! Ну як хто побачить тебе отаким? Усі ж знають, який ти був...

— Що саме? — широко здивувався Остап Антонович.

— Та вуса, цятка оця чорна на щоці, ботинки — як дві качки. Соромно ж буде і в вічі людям глянути...

— Забобони! — одповів різко Остап Антонович. — Хай кожний живе так, як йому подобається.

— Ну, а як прийде хто до нас та побачить, — із сполохом у голосі запитувала Параска Хведорівна, домагаючися від нього цілком конкретної відповіді.

— Нехай бачить, — непохитно одказав Остап Антонович.

— Знаєш що, Остапку... Я не буду нікого пускати. Скажу — ти хворий абощо...

— Але ж я буду в сільраду ходити?

— Отаким? — ще більш здивувалася дружина.

— Тіаким! — різко одповів Остап Антонович.

Параска Хведорівна змовкла. Вона бачила, що Остап Антонович стоїть на своєму непохитно, що їй його не переконати й не повернути на щось інше.

Скорившись на цю нєминучість, Параска Хведорівна кинула чоловіка й заходилася поратися по хаті.

— В хаті треба все попереставляти. У нас дуже вже поселянському. Треба, щоб хоч трохи було як у прилічнім домі, — наказував Остап Антонович, підводячись на ліжку.

Параска Хведорівна запитально глянула на чоловіка і, нічого не сдповівши йому, знову нахилилася до лаханки.

— Мисник з мисками треба геть винести. Лаву — теж, скриню викотитъ насеред хати, піч завісити рядниною, а дітей треба до сусідів чи до бабусі на ці дні одправити, — додав Остап Антонович, устаючи з ліжка.

Параска Хведорівна мовчала.

— Ти чула? — запитав він, підвищуючи голос й погрожуючи дружині.

— Чула!

— Ну, так чого ж мовчиш?

— Не хочу того робити! — рішуче заявила дружина.

— Як „не хочу“? — вигукнув Остап Антонович. — Як ти смієш так говорити? Як ти можеш так говорити?

— Чого ти кричиш? — розгнівалася Параска Хведорівна. — Я тобі не попадя! Там кричи. Малу знайшов?

— Ти знов із попадею! Я ж тобі скільки разів говорив, — обурився Остап Антонович. — Я тобі скільки разів говорив...

— А звідки ж ти такі порядки виніс? — перебила його Параска.

— З города! — відповів Остап Антонович. — Там так замечательно, у номерах! Ніяких тобі мисників, стіл посередині, ліжко під ширмою, і ні тобі печі, ні тобі лав. Чисто, окуратно і харашо.

— А на чому ж тоді сидіти? — резонно запитала Параска Хведорівна, озираючи вбого мебльовану кімнату.

— А так! — неясно одповів Остап Антонович.

— Як, на підлозі?

— Я тобі стільці сьогодні привезу, а завтра у мене будуть товариши. Я буду їм читати свою п'еску.

— Хто в тебе буде? — стривожено запитала Параска Хведорівна.

— Усі — неясно одповів ій Остап Антонович.

— І та товстозада прийде? — не стримала своєї зненависті дружина.

Остап Антонович удав, що нічого не зрозумів, і мовчки запитливо дивився ій в обличчя.

— І попадя буде? — спитала та просто.

Остап Антонович не одповів Парасці Хведорівні на запитання й почав умовляти її, доводячи, як потрібно йому запросити на цю читку всі інтелігентні сили Ганджів.

Параска Хведорівна довго мовчала, не здавалась, але коли Остап Антонович довів ій, що від того, як буде сприйнято цю п'есу, залежить його кар'єра, залежить все їхнє

майбутнє життя, — дружина нарешті скорилася й цілком погодилася на всі чоловікові пропозиції.

— Буде Танька, Сизін Лихвяцький, Марфа Єремійовна, скульптура Введенський, голова капелі, той, хто привіз борців, а може ще хто й з центру приїде! Я їх запрошуав...

— Звідки? — сполошилася дружина.

— З Глухова, — впевнено заявив Остап Антонович і, згадавши про цю читку, пригадав разом і про те, що добре було б гостей попоштувати чайом.

— А де ж узяти чайника підходящого? — заклопотано спіткав він. — Może б ти, Пашко, поспітала десь.

— А той казан, у якому я борщ на Різдво та Великдень варю? Якраз для кумпанії.

— У казані не можна, — заперечив Остап Антонович. — Для таксі інтелігентної кумпанії казан ніяк не підходить, — категорично заявив Сватюк.

— Тоді доведеться десь позичати, — журячись сказала Параска Хведорівна.

— Підеш до Мирошників. Скажеш дідові Махтеєві, що я на нього вже не гніваюся. Візьми у нього самограй, і там ше чого. Він же, гад, під голод усього навимінював.

— Піду, — одповіла неохоче Параска Хведорівна. — Не люблю я до них ходити, та й люди вже ^згомюнятъ. Кажуть, що ти властъ Мирошникові продаєш, випиваєш із ним і кумпанію маєш. Він сміється з тебе і властъ підриває.

— Пусте, Пашко, — заспокоював її чоловік, — Сходи, а я тимчасом допишу п'еску мою. Де вона?

— Яка? — здивовано запитала Параска Хведорівна. — Про що ти?

— П'еска моя! Написана на білому папері і загорнута у синеньку обгортку. Під богом отут стирчала!

— Я ж її взяла, — винувато посмутніла дружина. — Я незнала...

— Куди? Ти її, може, викинула? — злякався Остап Антонович. — Куди ти її діла?

— Сало замотала, як на базар несла. Я ж не знала, — виправдувалася Параска Хведорівна.

— Так ти ще й сало продаєш? — скрив Остап Антонович. — Ти, значить, ще й сало продаєш? — кричав він, не

знати з чого гніваючись — чи з того, що дружина продавала останні шматки сала, чи з того, що разом із салом на базар пішла і його п'єса.

— Треба було мила купити. Я тільки один шматочок. Я знаю, кому продала. Може вона ціла. Я післяжу, може вона ціла

— Що ціле? — запитав Остап Антонович, все більш насуплюючи брови і підвищуючи тон.

— Та п'єса ж твоя! Я побіжу, — винувато заявила дружина. — Я швидко. Я зразу, — хапалася Параска Хведорівна, дбаючи якось загладити свою провину.

— Що є за одну хвилину! Коли ти її продала?

— Вчора раненько. То люди не дуже грамотні. Може вони ще че закинули її.

— Біжи, — наказав їй Остап Антонович і, схопивши руками голову, глибоко замислився.

— П'єса! Те, над чим цілу ніч сидів. Те, що було для мене всім — пропало. Пропало для мене найдорожче в світі! Чому не документи? Чому не гроші? — важко закінчив Остап Антонович. Він сумно похилив голову і геть пішов до вікна. Тут Остап Антонович обіперся на лутку рукою, повернув трохи голову, згадав щось і враз захолос.

— Лоб же ще не підголений, — промовив він майже трагічно. — Гашо, де моя бритва?

— У миснику, там, з лівого боку, — сказала дружина, накинула на плечі велику чорну хустку і геть побігла з хати.

Остап Антонович повагом підійшов до мисника, дістав звідти бритву, подивився на неї якусь мить і одіклав набік.

— Треба раніш мисник прибрати, — вирішив він і узявся рукою за край, намагаючись зрушити, щоб трохи спустити його. Але не встиг Остап Антонович спустити того мисника і на кілька сантиметрів, як друга ключка, що він висів на ній, несподівано враз стрибнула до низу, мисник сковзнувся і, перехнябившись, вигорнув із свого чрева з півсотні полумисків.

— Ой! — вигукнув злякано Остап Антонович разом з дужим брязкотом найдешевшої порцеляни та тріскотом опішнянської глини. — Це на нещастя, — додав він, і як помітив

біля воріт знайому постать скульптора Введенського, він миттю скочив з долівки й ухопився за двері.

— Не впушу! Ні за що! — вимовив Остап Антонович перелякано. — Щоб ще й він побачив отаке!

Прикрутивши двері, Остап Антонович почав згрібати крихкі черепки. Він поспішався, щоб неодмінно зібрати їх, доки повернеться Параска Хведорівна, хвилювався, низько прихиляючись до долівки, боявся, щоб скульптор не заглянув у вікно й не побачив його.

VII. ОСТАП АНТОНОВИЧ СТВОРИВ П'ЄСУ, РЕОРГАНІЗУВАВ ПОБУТ І ПЕРЕМІГ ПАРАСКУ ХВЕДОРІВНУ

Раніш ніж розповідати про Остапа Антоновича далі, ми повинні задовольнити природну цікавість шановних читачів і без сюжетної тяганини й бюрократизму заявити про те, що продана Параскою Хведорівною п'єса знайшлася. Вона знайшла її у тій самоті молодиці, якій вчора продала сало. Молодиця та жила аж на другому кутку села, але Параска Хведорівна збігала до неї за найкоротший час, і не встиг Остап Антонович зібрати й черепків, як вона вже була дома. Побачивши, що наробив чоловік, Параска Хведорівна люто розгнівалася. Вона хотіла налетіти на нього з лайкою, та розгорнувши полі свитини й діставши звідти кілька до краю засалених шматків паперу, одразу стишилася й перенесла свій гнів мовчкі. Параска Хведорівна почувала свою провину, і тому не тільки не вилася його за полумиски, а навіть не сказала й слова за те, що довго лави вже не було в кімнаті, а посагова, ніколи й ніким не порушена скриня, у великих яблуках та не менших жовтих грушах, стояла посеред хати. По хаті вештався за клопотаний Остап Антонович і найпильніше придивлявся до кожної речі, уважно оцінював її місце й значіння. Дійшовши до широкого полу, місця, де взимку спала покотом уся родина Сватюків, Остап Антонович довше зупинив на ньому свою увагу. Потримавши так якусь мить свої очі, він категорично сказав:

— Піл теж треба винести. Тут буде працювати скульптура.

Параска Хведорівна мовчала. Й не вистачало душевної стійкості, щоб стати із чоловіком до бою, але й погодилася на його пропозицію вона теж не могла.

— Ну, це вже хто зна й що буде, — сказала вона тихо, силуючись не виявити свого настрою. — На чому ж ми будемо спати? Дітей же не будеш цілий день на печі душити, або в холодній хатині.

— Я їх уже одправив до сусідів! — відповів Остап Антонович.

— До сусідів? — здивувалася дружина. — Та як же це так? Хто ж там їх дотяне?

— А мені яке діло! Вони тут будуть заважати. У скульптора важлива робота, мені треба позірувати, а вони бігатимуть та реготатимуть, язики повисолоплюють, ягодами світитимуть, носами съорбатимуть. Я не хочу такого сорому, — пояснив Остап Антонович свої заходи такої трохи незвичайної профілактики.

— Але полу я не винесу, — категорично заявила Параска Хведорівна. — Він не заважатиме! — додала вона як пояснення.

— Винесеш, — підвищив голос Остап Антонович. І помічаючи, як хутко росла в ній упертість, він вирішив наступати перший.

— Не винесу! — крикнула Параска Хведорівна і миттю вискочила за двері. — Не прийду й додому! — закричала вона.

Остап Антонович не сподівався на таке закінчення розмови і, бувши сам безсильний упорядкувати в хаті як слід, кинувся її наздоганяти.

— Роз у житті! Уваж мені! Уваж, Парасю. Сьогодні ж починається у мене нове життя. Ми після цього переїдемо у город, я буду за члена овика, я буду мати там настоящу кімнату і добру платню. Я... та я не знаю, що я буду мати, — хвилювався Остап Антонович, тримаючи Параску Хведорівну на перелазі. І хто зна, скільки б ще довелося Остапові Антоновичеві її умовляти, коли б на шляху не з'явився скульптор Введенський.

Побачивши його, Параска Хведорівна одразу здалася, перелізла назад через перелаз і миттю подалася до хати.

Остап Антонович пішов слідом за нею. Він не хапався йти: може тому, що надмірні турботи із возінням каміння, приготування до скульпторових сесій та довгі умовляння Параски Хведорівни стомили його вкрай, а може й тому, що він хотів, щоб скульптор побачив його на подвір'ї, зайшов до нього й почав уже свою роботу.

„Може він ізнов не до мене“ — боязко думав Остап Антонович, нетомітно озираючись до Введенського і пильнуочи, куди той прямував.

Перекочавши, що скульптор ішов просто до нього, Остап Антонович підбадьорився і, обернувшись, весело заクロкував йому назустріч.

Зближуючись із майстром, Сватюк захоплено думав про те, якої кслосальної ваги роботу має виконати цей скульптор.

„Ні одного випадку на цілий есесер! Ніде немає нічого підібного, щоб голова малопомітної сільради був так рішуче подібний до голови окрвіконому. Немає ні одного випадку на цілий есесер, щоб цей же самий голова сільради мав талант ніз менший, а може ще трохи й більший, ніж у батька Тараса. Обличчя — мов два брати, згіст однаковий, очі у обох карі, губи у обох тонкі, голос у обох майже однаковий, і прізвища у обох на „си“ починається, — захопився Остап Антонович, не помітивши наїть того, як до нього підійшов Введенський і, чимно привітавши, зупинився.

Остап Антонович раптом прокинувся, ввічливо привітався з ним, узяв його за руку і тихо повів до хати.

„Почалося таки, — мріяв щасливо Сватюк, улаштовуючи Введенського для роботи.

„Почалося — і може за кілька днів я, мов вилитий, стоятиму на високому постаменті. Вулицею будуть троходити люди і кожний, зупинившись проти пам'ятника, скаже:

„Ось яка пошана до людей із талантом і великого маштабу. Ссь кого треба шанувати та берегти, не пускати у центр і гаряче любити. Не зуміли: пішов товариш Остап Антонович Сватюк у центр. Там йому місце, там йому почти всяці, а ми без нього, як курчата без квочки, пропадом прогадаємо.

— Товаришу Сватюк,— сказав скульптор, помітивши його надмірну зосередженість.— Чи я можу починати?

„А щоб нас не змішували,— розмірковував далі Сватюк,— я підпис потихеньку наліплю, мов пам'ятник Остапові Антоновичу од благодарного населення Ганджів,— вимовив Сватюк останнє слово, не мало здивувавши цим скульптора Введенського.

— Остапе Антоновичу,— звернувся він голосніше, здивований з того, що почув.— Чи можна починати?

— Це я про справи різні,— одповів йому Сватюк, зашарившись, і винувато забlimав очима.

— Нам треба починати,— заявив скульптор.

— Охоче,— сказав Остап Антонович уривчастим баском, намагаючись в такий спосіб імітувати голос і тембр Пимона Сотника, голови Глухівського овика.— Охоче, охоче,— додав він і навмисне повторив те слівце, що його, майже завжди повторював за різних випадків Пимін Сотник.

Введенський приготував матеріали, умостив Остапа Антоновича, поправив його кілька разів і аж тоді почав нарекслювати загальні лінії.

Попрацювавши якусь годину, він пригадав щось дуже важливе, кинув роботу і звернувся до Сватюка з таким запитанням.

— Остапе Антоновичу! Я чув, що пам'ятник спочатку лагодилися ставити Шевченкові, а тепер виявляється, що Сотникові.

— Передумали. Але про це краще мовчіть. Я хочу для нього сюрпризик зробити,— відповів Остап Антонович.— Нам же краще поставити щось сучасне, а тут ще й совпаденіє таке. Як не як, а така подібність, як у мене з товаришем Пимоном Сотником, рідко зустрічається.

Сватюк навмисне змовк і чекав, що скаже Введенський.

— Правда ж, товаришу?— запитав Остап Антонович, очевидно ображений скульпторовим мовчанням, захоплюючись таким винятковим випадком в історії.

— Да,— сказав скульптор.— Подібність якась ніби єсть!

— Хіба тільки єсть?— з легкою образою в голосі запитав Остап Антонович.— Хіба ми не як дві краплі води?

— Не зовсім!

— Ну, то вже ви не кажіть! Марфа Єремійовна, на що вже жінщина строга, переборлива й точна, а сказала, що якби поставити нас поруч, так трудно й розібрati — де товариш Сватюк, а де товариш Сотник.

— Хто це? — поцікавився Введенський.

— Та тут одна. Я ось скоро буду читати мою п'еску, і вона буде. Вас теж запрошу, товаришу Введенський.

— Дякую! Дуже дякую,— одповів скульптор.— А тепер, будь ласка, ви вільні,— додав він, дістав із своєї валізи велике полотнище й накрив ним хаотично порубаний кам'яний окраєць.

— Оце й усе? — широко здивувався Остап Антонович.

— Ні, я ще буду кілька разів просити вас, а потім ви дасте мені всі Сотникові фотографії,— одновідповів на його по-див скульптор.

Сватюка, певно, це не задовольнило, бо, помовчавши трохи і зваживши скульпторів настрій, він з помітним невдоволенням заявив:

— Я не розумію, товаришу, навіщо вам його хвотографії?

— Я повинен використати все. Ви мені будете для загальної схеми, а характер окремої людини, ну, в даному разі, Сотників, я маю впізнати, коли не з нього, то хоч з його фотографії.

— Я добре знаю його характер,— заявив Сватюк.— Я ж був оце аж кілька днів у Глухові, бачив Пимона Олексійовича і вже до тонкості все ізучив. Його характер такий в точності, як і мій. Ми не любимо ворогів, суворі до роботи і скромні робітники нашої революції. Ми і тут, як брати, і я йому, знаєте, так подобався, що коли був окружний з'їзд рад, так він мене, брат, у театрі і кіна водив! Там, брат, характер! Золото, а не чоловік!

Введенський терпляче мовчав, доки Остап Антонович не закінчив своїх думок; а як він стих, скульптор сказав:

— Ви мене не зрозуміли, товаришу Сватюк. Я говорив про характеристичні особливості товариша Сотника. Про його зовнішній вигляд, про його, так би мовити, внутрішній зміст, про те, що він повинен мені зазвучати якось, не так,

як ви, чи хто. Кожна людина має свій тон. Вона є особливою і звучить зовсім по-своєму.

— Це правда, товаришу Введенський,— сказав переривчастим басом Остап Антонович.— Я це до точності зрозумів, як тільки почув Пимона Олексійовича.

Розповідаючи, Остап Антонович намагався неодмінно імітувати Сотників голос.— Це правда, але прислухайтесь, товаришу Введенський, добре до мене, і ви почуєте, як звучить товариш Сотник. Чого ви посміхаєтесь? Переконую вас! Єй-єй, правду кажу!— запевняв Остап Антонович скульптора, намагаючись говорити густим баском, хоч через те, що його природний писклявий голос часто зривався на вищі ноти, басок той був дуже слабенький, переривчастий, смішний.

Введенський довго слухав і, ніби тільки зараз зрозумівши, чого домагався Остап Антонович, погодився на те, що поміж Сотником та Сватюком дійсно є велика подібність.

Остап Антонович лишився з цього дуже вдоволений, а Введенський, прощаючись, просив його нікуди не ходити з дому.

— Це потрібно для моєї роботи,— з'ясовував скульптор.— Я хочу, щоб на вас ніхто не впливав, щоб ви нікого не бачили і щоб вас ніхто не бачив.

— А як же бути з читанням моєї п'єски?— затурбувався Остап Антонович.— А як бути із сільрадою?

— Якої п'єски?— спитав Введенський.

— Моєї п'єски. Тієї, що я її готовую для приїзду голови շвика. Я повинен її зачитати на нашій вечерниці, а потім негайно ж ставити. Ні, я так не можу! Я повинен попрацювати як слід буде скрізь ходити!

— А вона є у вас?

— Трохи лишилося дописати,— одповів Остап Антонович.— Я це живо. У мене вже все чисто в голові стоїть.

— То й дописуйте! Коли готуватися до свята, то вже готуватися. А те, що ви будете сидіти вдома, піде нам лише на краще. Швидше зроблю погруддя і швидше закінчите свою п'єсу,— умовляв його Введенський.

— А сільрада ж як?— резонно запитав Сватюк.— Не можу!

— Там Таня за вас все зробить! Вона таке виробляє, що аж страшно.

— Що? — сполосився Остап Антонович. — Ви були там і бачили? — запитав він скульптора.

— Бачив, — посміхнувся Введенський. Посмішка звелася, мов слизький вуж обкрутив усе обличчя, і згасла в його хитреньких сірих очах.

— А що, скажіть? — більш зацікавився Остап Антонович.

— Завозила вже те багно, що про нього на всю округу було розмов, навозила силу-силенну цегли, ремонтує сільбуд, лікарню, організувала комсомол, організує соз...

— За цих п'ять днів! Як я не був? — здивувався Остап Антонович.

— Не знаю, — одповів Введенський. — Я ж недавно приїхав. Звідки ви її видрали таку, Остапе Антоновичу?

— З Харкова приїхала. Вроді як доброволець на селянський фронт, — пояснив Сватюк.

— Не даремно, — трохи невиразно промовив Введенський попрощаючись, пішов.

Остап Антонович випровадив його до воріт і не гаючись повернувся до хати. Тимчасом до хати зайшла Й Параска Хведорівна. Вона поникала по кутках, глянула в той бік, де під сірим полотнищем вирізнявся окраєць незвичайно білого каменю і, трохи помовчавши, тихо спитала:

— Робив уже?

Остап Антонович наче тільки на це й чекав. Почувши таке Парасчине запитання, він по-молодечому обкрутився на місці, підбіг до того окрайця каменю, трохи підняв сіре полотнище й захоплено вимовив

— Тут, брат, точ-у-точ. А така схожість поміж мною й товаришем Сотником навіть скульптура здивувала. В житні, каже, нічого подібного ще не бачив. Де не єздив, скільки не дивився, а такого, брат, не зустрічав. Історичеський случай і редкосное явленіе — сказав, брат, він, — захоплювався Остап Антонович.

— А я самувар уже дісталася, — заявила дружина.

— По-українському, кажеся, буде це не самувар, а самограй, — вніс поправку Остап Антонович. — Я чув, як той,

хто у номерах у гостиниці, ходив і так по-українському спрашував. Ну там, брат, і жисть же! — пригадав знову Сватюк про своє перебування в місті.

— Так, може, вже й не треба його?

— Як так не треба? — образився Остап Антонович. — Та п'єска ж моя через час буде готова! Треба, щоб усе було напоготові! А ну, давай живіше паперу та ручку!

Параска Хведорівна кивнула на знак згоди головою, але з очей не пішла. Їй дуже не хотілося кликати до себе попаді, і, розмірковуючи над цим, вона не знала: просити Остапа Антоновича, щоб він погодився на її вимогу й одмовив попаді, чи сціпти зуби і мовчки виконати все, що він велить.

Постоявши якусь мить, Параска Хведорівна, мабуть, вирішила зробити останнє. Вона одчинила зелене віко, зібрала у скрині все, що було їй потрібне, кинула до чоловіка своє тихе „гаразд“ і пішла геть з хати.

Остап Антонович розгорнув папір, подумав трохи, умочив перо в атрамент і старанно вивів:

„Дія IV. Опанас Антонович Сватунецький, голова Градізької сільради, робить останню спробу врятувати голову овика, товариша Пилипа Сотенного, несподівано потрапляє до лап найлютішого куркульства і, врятувавшись із ворожих пазурів, попереджає цим передчасний розрив серця (з переляку — зазначив у дужках Остап Антонович) у голови овика.

Опанас Антонович (урятувавшись з-під куркульського млинового каміння і прибігши хутчіше, ніж бігає Мирошників третячок до помешкання сільради, вибиває двері й сумно кричить). Товаришу Сотенный, товаришу Сотенный! Мене послано самим чудом, щоб урятувати зас. Ви, як і я, потрапили у цупкі лапи клясових ворогів і куркулів, але я живий і я врятовую вас!

Сотений (голова овика, закоплено, із слізами на гла-зах і дрожанням у голосі). Я врятований! Я врятований! Будьте ж ви прокляті, клясові вороги і всі, хто протів нас! Спасибі, товаришу Сватунецький. Спасибі вам, товаришу Сватунецький. Я не забуду вам цього ніколи і сьогодні ж кооптірую вас членом овика! Я не пошлю вас на міліцію чи

там на освіту. Ви будете щодня засідати разом зі мною і щодня питимете зі мною ж справжній чай! О, як я вам вдячний, як я вам вдячний, товаришу Сватюнецький! (Голова овику знеможено падає, незаможники кричать ура, а куркулі дивляться налигими кров'ю очима й скрегочуть зубами).

Остап Антонович підвів голову, прочитав записане, вимовив захоплено „хорошо“ і, задоволено всміхнувшись, знов нахилився до паперу. Він кінчав дію й збирався поставити вже останню рємарку, але в цю мить двері несподівано рипнули, і за тим рипом до кімнати увійшла Параска Хведорівна.

— Там до тебе прийшли якісь люди. Про землю щось питаютъ. Кажутъ, третій раз приходять,— повідомила вона.

— Цсс — застережливо прошепотів Остап Антонович.— Я вже ось-ось напишу закінчення! Нехай ідуть до сільради. Там Танька, вона все їм розкаже.

— Так вони хочуть неодмінно з тобою порадитись.

— У мене якраз надхнення і прошу мені не заважати,— заявив Остап Антонович і рухом рукі показав, щоб Параска Хведорівна миттю ж вийшла і зачинила двері.

Вона постояла ще трохи, зчекала і як переконалася, що Остап Антонович не скаже їй більше ні слова, обернулася і тихо вийшла.

VIII. П'ЄСУ ЗАКІНЧЕНО. ОСТАП АНТОНОВИЧ МІРКУЄ ПРО СВІЙ ТАЛАНТ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ДО ГАНДЖІВ

Багато турбот завжди мав Остап Антонович, але стільки, як їх було зараз, він ще ніколи не мав. Ніколи ще не доводилося йому працювати з таким напруженням, в якому проходили останні дні. Це було щось надзвичайне, щось виняткове, особливе!

З раннього раня до пізньої ночі Остап Антонович не здав, що таке одпочинок, не здав спокою, не здав утоми! Позування скульпторові, бігання до сільради й готовання до генерального задуму в його пляні — читки п'єси — одбирали геть увесь Сватюків час. Та й не тільки одбирали! Було б жорстокою несправедливістю, було б непоправним злочином, чимсь надзвичайнім, коли б ми, зазначаючи про це, змов-

чали б, з яким захопленням працював Остап Антонович і як він, не вагаючись, без застережень і найменших умов, віддавав усього себе на державні потреби, офірував своїм здоров'ям, своїми кращими роками й усім добробутом. Працюючи, він не зупиняється ні перед чим! Ніщо не могло збити його з раз наміченого правдивого шляху, з упевненої стежки. Він ішов до нього так, що коли б про Сватюка писав дуже ідеологічно витриманий письменник, він почав би цей розділ приблизно так:

„Остап Антонович бадьоро розкрив очі, переможно одкинув дужою рукою міцні золоті кучері і впевненим кроком підійшов до лаханки, щоб рішуче помитися цілком фізкультурною водою. Умившись, Остап Антонович дзвінким металевим голосом сказав „раз“— і один чобіт мов приварився до його твердої ноги. Обернувшись, він сказав „два“— і за одну десятитисячну секунди Сватюк був уже на вулиці. Тут перед його очима розглядалися нессяжні, але такі, що їх, без сумніву, переможе Остап Антонович, простори і різний твердий шлях до світлого приміщення сільради. Остап Антонович зміряв той простір очима і, твердо вимовивши „чепуха“, впевнено і твердо рушив уперед!“

І письменник той не помилився б! Саме так почував себе Остап Антонович, саме такі думки й настрої сповнювали останніми днями всього його. Він почував, якої заги робота очікувала на нього в центрі, зінав, що час, коли доведеться взятися за цю роботу, не за горами і, знаючи про це, Остап Антонович не хотів лишитися боржником у свого рідного села.

Ганджі мене дали для тієї роботи, що вже очікує на мене в центрі, і, перебуваючи тут останні дні, я повинен віддати їм усе, що зможу,— говорив Остап Антонович. І це були не тільки слова. Остап Антонович суворо додержувався того погляду, що раз ти не зможеш чогось виконати, то про це не варт не тільки говорити, але й думати. І, міркуючи так, він дбав, щоб ці слова й мислі не розходилися з його вчинками. Тож, ухваливши зробити все, що тільки він був у змозі для Ганджів, Остап Антонович не тільки змобілізував себе на цю роботу. Він притяг до цього

Параску Хведорівну, всіх близьких сусідів і навіть своїх малих дітей! Всі, на його думку, повинні були відчувати, що за кілька днів не буде в Ганджах Сватюка, і через це всі мусили на його честь, на знак прощання Остапа Антоновича із своїм рідним селом, добре попрацювати.

— Ми не знаємо втоми,— захоплено говорив Остап Антонович, розминаючись з кимсь на дорозі.— У мене щитані дні, товариші! Треба збігати до млина, поглянути до сільради, подивитися, як із камінням для пам'ятника, перевірити, що робиться в кооперації, сходити до школи, а ще ж треба готуватися й до вистави.— Так пояснював Сватюк свою нервовість і похапливість у роботі тим, хто, дивуючись з його надзвичайної безпредметної біганини, безплідної й нікому че потрібної, запитував, чому Остап Антонович так бігає.

— Та хіба ж ще буде малю днів?— дивувався якийсь безіменний ганджівський громадянин.

— Дійсно мало,— відповідав Остап Антонович і, задоволено посміхаючись, прощаючи випровожав очима свого співгромадянина.

„Яка некультурність, нечутливість і відсталість,— думав Остап Антонович про таких людей. „Коли вже вони підчімуться до того, щоб орієнтуватися в подіях? коли вони нарешті виростуть з цієї глухої провінціяльщини,— сумував Остап Антонович, незмінно думаючи, яка несправедлива і примхлива є доля людська!— Одному все: почот, повага, робота в центрі, любов найінтелігентніших людей, великий мистецький талан, що швидко пережене й батька Тараса, а іншим — нічого. Коли ж буде та рівність і братство? Коли всі люди будуть жити щасливо? Схотів — намітив планок,

ти вже в центрі, схотів — навпаки. Сьогодні ти поет, завтра народній вождь і проводир — а як хочеш, або тобі набридло — знову поет. Мабуть, ще не швидко,— зідхнув Остап, Антонович, переступаючи той традиційний перелаз, через який лазила майже вся попередня українська література.

Переступивши, він, не озираючись, поспішив до хати, бо вже заходив вечір, а цього дня було призначено генеральну читку його п'еси. Може за якісь кілька десятків хвилин до Остапа Антоновича повинні почати сходитися запрошені

товариші, і поспішати Сватюк мав повну рацію. Не виходило ж, щоб Остап Антонович десь ходив, а гості сиділи самі! Остап Антонович розумівся на законах елементарної гостинності і, добре знаючи ці закони, розуміється ж, не міг свідомо їх зрадити чи забути про них.

„Кому - кому — тільки не мені порушувати культурність. Кому - кому — тільки не мені, єдиному, хто із ганджівців знається на цій культурі, забувати про те, що ми повинні сповнити все в точності та ще й інших до цього навертати! — Так сформулював свої думки Остап Антонович, уже переступаючи не перелаз, а невеличкий, до сінців, поріжок.

— Здрастуй, дружино,—сказав Остап Антонович радісно.— Що, жива? здорована? весела? добра? — обняв він Параску Хведорівну, зустрівши її у сінях.

— Там люди вже прийшли,—одповіла на його привітання дружина і, підвівши голову, з сумом подивилася на штучні Остапові вуса, на його підголений лоб, на черевики.

— Хто, Парасю?

— Та ті ж, що п'єсу прийшли слухати,—неохоче пояснила Параска Хведорівна.— А та першою прийшла,—не витримала таки вона.

— Хто? — зацікавлено перепитав Остап Антонович.

— Та попадя ж,—звеважливо додала Параска Хведорівна, і, як згадала умову — бути ввічливою і ласкавою з гостями, чого від неї вимагав Остап Антонович, Параска Хведорівна одразу ж знизила тон.— Чай ставити? — тихо запитала вона.

— Неодмінно! — сказав Остап Антонович.— А де вони — там чи тут? — показав він рукою на ті двері, що вели в хату, й на ті, що вели в хатину.

— Звичайно ж там,—кивнула Параска Хведорівна, показуючи на двері до великої хати і намагаючись перемогти злість та зрівноважити свій напруженій, нервовий настрій.

Довідавшись про все, що його цікавило, Остап Антонович тихо підійшов до дверей, зігнув показовий палець і обережно постукав ним у двері. Йому не відповіли, певно — не почувши. Тоді Остап Антонович постукав трохи сильніше, і як з хати долетіло міщансько-стандартне „можна“, він одчинив двері.

Увійшовши до хати, він чимно привітався й низенько вклонився.

— Очінь рад вас бачити. Прошу пробачити мені, що я так нерозбери-бери чого забарився.

— Пробачили вже,—кинула весела попадя.—Скидайте мерщій ваше пальто, і давайте починати,—запропонувала вона, а як побачила, що Остап Антонович з чимсь вагався, попадя мерщій схопилася з місця і в одну мить стягla з нього пальто.

— От маладець! от жenщина! — зразу видно, що українка,—захоплено промовив представник капелі, маленький чоловічок у синій чумарці, із стрючкуватими вусами. Він підвівся із свого місця й характерно підсмикнув штани.

— Я вам дуже вдячний. Ви спрівді таки своя людина,—звернувся до цього чоловічка Остап Антонович, підійшов до нього ближче й по-приятельському потис руку.

— Од усього моого серця. Страшенно шкодую, що маса наша така ще некультурна і вам дівелося у нас так прогоріти. Другий раз ми тих із цирком і на територію Ганджів не допустимо.

— Щиро дякую,—сказав, підвівся, чоловічок і знову підсмикнув свої штани, що, певне, означало не демонстрацію проти нахабної поведінки ганджівської молоді, про яку оце зараз мовив Остап Антонович, а зовсім навпаки — підтверджувало природну лагідність його тіла, вояовничість духу та ту державчу мудрість цих людей, що виявляється саме у цьому підсмикуванні неодмінних синіх штанів.

— Щиро дякую,—повторив дрібненький чоловічок у синій чумарочці. Він полохко озорнувся навколо і знову сів біля скрині, зручинше вмощуючись і позираючи навколо.

— Немає за що,—одповів йому Остап Антонович, повернувшись в інший бік і зустрівся очима з Танею.

— А, Татьяно Миколайовно! — вигукнув він весело і простяг до неї обидві руки.

— Це несправедливість! Я ображена! — дотепувала попадя.—Чому до неї такі привилеї? — запротестувала Марфа Єремійовна, схопилася з місця й стала поміж Остапом Антоновичем і Танею.

— Я ревную,— вигукнула вона голосно, але не встигла ступити й кроку, як двері з хряпом розчинилися, і поміж Остапом Антоновичем й Танею стояла вже Параска Хведорівна. Очі їй кидалися двома голодними вовками, зуби дрижали, й нервово тіпалися сухі, чорні руки.

— Парасю,— злякано прошепотів Остап Антонович.— Не роби цього, я прошу. Соромно,— додав він, скориставшися з того, що Таня та Марфа Єремійовна почали якусь на-вмисне видуману, нашвидку імпровізовану суперечку.

— Як вона сміє, лахудра?!— прошипіла Параска Хведорівна. Але опам'ятавшись та зрозумівши, що на них же зараз дивилися всі, хто був у хаті, вона вгамувала свій гнів і тихо, але так, щоб усі чули, сказала:

— Так ви починайте, а я піду самувар настановлю.

— Самограй,— поправив її Остап Антонович.— Я чув, як був у номерах, що самувар по-українському самограй називається.

— Самограй,— поправилася Параска Хведорівна, прямуючи до дверей.

Але на півдорозі її зупинили. Говорили Таня і секретар комсомольського осередку — товариш Сизін. Вони умовляли Параску Хведорівну швидше ставити самувар і неодмінно, зараз ж, приходити, щоб послухати п'єсу.

— Та що там я з того пойму,— заперечувала Сватючка й рішуче одмовлялася бути присутньою на читці. І з того, що, одмовляючись, вона часто позирала на вуса та підголений лоб Остапа Антоновича, можна було легко зрозуміти причину її відмови.

— Їй соромно за цього чудака,— шепнув Сизін до Тані й показав очима на Сватюка.

— Зрозуміло,— погодилася Таня.— Коли б вона ще знала про той лист, — і Таня не договорила. Сизін пригадав листа, здригнув усім тілом і, щоб не викликати зайвих підозрінь, Таня повинна була рішуче зупинити його нестримний і недоречний регіт.

— Ану! — штовхнула його Таня в бік. — На все свій час,— суворо вимовила дівчина і Сизонові одразу мов заціпило.

Тимчасом Параска Хведорівна таки погодилася вислухати разом з усіма Сватюкову п'єсу і, одпросившись на хвилину,

щоб тільки настановити самовар, обіцяла зразу ж повернутися.

— Без Параски Хведорівни не починати, — заявила категорично Таня. — Зачекаємо!

— Не починати, — промовив чоловік у синій чумарочці. — Українська жінка завжди відогравала в нашій історії величезну роль. Пригадайте тільки Настю Скоропадську, Кочубіївну і... і... і таке інше, — сказав чоловічок і знову, трохи підвівши, підсмикнув сині штани.

Йому ніхто не одповів. Усі мовчали й нетерпляче чекали на Параску Хведорівну.

— Може, ще й з центру хто приїде, — сказав поважно Остап Антонович. — От би свято було...

— Їм ще рано — кинула Таня і, зиркнувши на товариша Сизона, загадково посміхнулася. — Тоді, мабуть щоб підтримати за звичаєм кумпанію, мову вів далі Остап Антонович.

— А на відкриття пам'ятника п'єску треба приготувати. Може таки товариш Сотник приїде.

— Неодмінно приїде. Я це напевне знаю, — ствердила Таня. — Я знаю, що він уже готується. Це ж і справді не абияка подія! Пам'ятник Шевченкові, та ще в Ганджах — закінчила вона.

Зачувши її останні слова, Остап Антонович весело блимнув очима і глянув на піч, де було заховане ліплене з нього погруддя, пам'ятник товаришеві Пимонові Сотникові, і перевів свій погляд на Таню. Очі їхні на момент зустрілися. Щоб не видати своїх плянів, Таня привітно всміхнулася до Остапа Антоновича і знову повернулася до Сизона.

„Прекрасна дівчина — подумав про Таню Остап Антонович. — Од хто після того, коли я переїду в центр, буде мені за гідну дружину“ — вирішив він, намагаючись уявити, наскільки Таня краща за Параску.

Саме цієї хвилини одчинилися двері, і в хату ввійшла Параска Хведорівна.

— Починайте, — запропонувала нетерпляче попадя.

Всі погодилися на її пропозицію і, зручніше вмостившись, одразу принишкли. Стояв тільки Остап Антонович. Він роз-

гортав білі аркуші паперу й помацки шукав для ніг зручнішої позиції.

Знайшовши її, Сватюк голосно прокашлявся, ніяково помнявся якусь мить на місці і, влучивши потрібний момент, рішуче виголосив:

— „Куркуль Дмитро Горлуватий, або від сільради до центру“. Драма на п'ять дій і сім одмін, з прологом, епілогом і необхідними вставками. Діється на селі за наших часів,— прочитав урочисто Остап Антонович і вичікуючи змовк.

— Просимо продовжувати,— заявила Марфа Єремійовна. — Мені назва дуже подобається. Чисто, знаєте, гоголівська або чехівська,— додала вона, бажаючи, очевидно, підкреслити цим свою неабияку обізнаність на класичній літературі.

— Да! — вимовила Таня, зідхнувши. І з того, як вона показала своє „да“, не можна було зробити ніякого висновку: схвалювала вона попадіну репліку чи заперечувала її. І лише один Сизін, що сидів з нею поруч та був найкраще поінформований, миттю обернув до неї своє смугнасте обличчя, стримано зворухнув товстими губами й знаючи посміхнувся.

— А мені не зовсім. Якось воно, знаєте... Немає того, що в Суходольського та і в усіх, де я бував і бачив,— заперечив маленький чоловічок у синій чумарці. — Чогось не вистачає тут. Чогось не вистачає,— клопотався він.

— Далі все буде. Все, що необхідно, буде,— запевняв його Остап Антонович, намагаючись переконати в цьому й решту слухачів, що сиділи непорушно й загадково мовчали.

— Ні, знаєте, я передчуваю! Немає тут того, що було у старих п'єсах. Немає у ній чогось такого, щоб про народ, про боротьбу.

— Як? — обурився Остап Антонович.— Тут настояща боротьба, бой: голова сільради, непомітний Сватюнецький, врятовує від куркульні голову окрвику і через це йде сразу на підвищення,— заспішив Сватюк.

Таня, що увесь час надто пильно стежила за Остапом Антоновичем, почувши це одвернулася в інший бік, і як відчула, що їй не перемогти того реготу, який налягав на неї й примушував здригатися всім тілом, підвелася й повагом заходила по хаті.

Маленький чоловічок у синій чумарці промовив ще кілька малозрозумілих слів і, переконавшись, що на нього ніхто вже не зважає, змовк. Дочекавшись цього моменту, Остап Антонович трохи виступив наперед і намагаючись зберегти цілковитий спокій і той урочисто піднесений тон, у якому він почав читати п'єсу, продовжував:

— Дієві особи:

1. Куркуль Дмитро Горлуватий — скритий враг радянської влади, чоловік років з 50. Дивиться завжди скоса, підозрітельно і ненадісжно. Чорний ніс, великі вуха, губи теж, лоб дуже низький.

2. Горпина Горлувата — його третя жінка, несвідома, затемнена.

3. Тов. Сотенний — голова окрвику, завзятий, витриманий, бадьюрий і боєвой. Боліє на порок серця.

4. Тов. Сватюнецький — старий голова сільради, засłużений активіст, відданий і хоробрый; ступає сміло, в кожному рухові перемога й смерть ворогам; пописує у газетах і іноді, коли у нього є час, сочіняє.

5. Палажка Сватюнецька — його малосвідома жінка. Ревнива й дуже затримує його розвиток та талант.

6. Отець Андріян — місцевий піп, сухий, як ключка; ходить помалу і завжди думає про панаходи. Скритий друг куркуля Горлуватого.

7. Мавра Юхимівна — його жінка, що не дуже любить свого чоловіка. Хоча й попадя, але жінщина сознатильна, і в скорому вріменні передбачається, що буде активістка — прочитав з підкресленням Остап Антонович.

Таня злегка штовхнула Сизіна в бік, подивилася на Остапа Антоновича й хотіла вже щось сказати, але Сватюк перебив Й.

8. Тамара Татько — місцева комсомолка, із города командирована. Не любить ніяких мужчин, пундиків - мундиків, вродлива, передова і дуже сурова, як до мужчин.

— Нет спаса,— проше потів Сизін.— Та це ж він про тебе так!

Таня посміхнулася і, певно, не бажаючи нікому видати своїх думок, знову вийшла, щоб заспокоїтись.

— Прочі ще — це не дуже важливий персонаж,— заявив Остап Антонович, докінчивши читати список дієвих осіб.

— Далі! — нетерпеливилася Таня. — Далі читайте — промовила вона, зрадницькі позираючи то на Сизона, то на Остапа Антоновича й, певно, чекаючи почути в п'есі дуже цікаві подробиці.

— Пролог,— сказав Остап Антонович.— На селі, під час громадянської війни. Свище вітер, виє троє собак. Темно. Час, коли ще не зовсім давно проспівали перші півні. На сцену виходить рішучим кроком голова сільради Сватюнецький і тихо каже:

— Вороги! (голосніше) Де ж ви вороги? (ще голосніше) Підходь! Підходь, я маю окоту з вами силою помірятися!

Отець Андріян (ледве помітно з'являється, дихає вороже і очевидно що йде на допомогу куркулям. Чорну контрреволюцію заховує за релігійними переконаннями і думає, що цього ніхто й не помічає). — Кхе - кхе! Святий боже, святий крепкий, святий безсмертний!

Сватюнецький (злякано, до себе). І він іде їм допомагати? Народ кличе до братства? Ox! Ox! Ox!

Отець Андріян. Мені б тільки встигнути до тієї молодички.

Сватюнецький (недовірливо, з тривогою за революцію). Бреше він! (чути десь гарматні вибухи). О, стріляють! Сило пролетарсько, пошли на нього гідну відплату!

Отець Андріян. Щоб чоловічок не застав і люди не побачили, вийди Марійко, вийди рибчино, поговоримо з тобою. Кхе - кхе!

Сватюнецький. Боже, люди! Ви бачите, як він бреше? (підходить ближче й пильно прислухається. В цей час десь роздається тръохдюймовий постріл, снаряд вилітає із гармати, прилітає на кін, падає якраз біля попових ніг і розривається. Сватюнецький не витримав, радіє й вигукує:) Оце кара тобі за обман народній!

Отець Андріян (умираючи). О, будь же прокляте все, що я хотів робити. Правду казав. Правду казав товариш Сватюнецький. Мені більше не жити. Піду і вмру! (береться за живіт, виходить за лаштунки і, чути, там умирає).

Сватюнецький (погрозливо і стійко). Отак буде із кожним нашим ворогом! (страшно) Нам не шкода його!

Нічуть, товариші! Нехай там плаче його жона і діти. Нехай плачуть! Хай плачуть! — закричав Остап Антонович, одклав набік кілька аркушів паперу і, відсапнувшись, полегшено заявив:

— Кінець прологові!

— Замічательно! Просто восхітітельно, — піднесено заявила Марфа Єремійовна, схопилася із свого місця й підбігла до Остапа Антоновича.

Помітивши її піднесений настрій і таке захоплення Сватюком, Параска Хведорівна теж підвелася, і не встигла попадя ще упіймати Сватюкової руки, як вона стала їй на дозі і, не стримавшись на цей раз, рішуче заявила:

— У моїй хаті ніяких тобі любезнотів. Я не потерплю такого сорому!

Марфа Єремійовна одразу відступила, але одступивши кинула щось дуже образливе, бо від нього голосно заверещала Параска Хведорівна і, не довго розмузикуючи, вчепилася попаді в її короткі коси.

— Ти й тут мені жити не даєш, — кричала вона. — Ти й тут мені мою кров випиваєш і нерву мені робиш?! — вигукувала Параска Хведорівна, намагаючись, певно, на цей раз замінити звичайний селянський лексикон лайок на благородніший.

Гості захвилювалися, забігали по хаті і, щоб якось угамувати Параску Хведорівну, ухвалили зробити перерву.

IX. ОСТАП АНТОНОВИЧ СВАТЮК ЗНАЙОМИТЬСЯ З МИКОЛОЮ КУЛІШЕМ

Зже не один день минув з того вечора, коли було вперше прочитано п'есу, а Остап Антонович все не міг ніяк заспокоїтися. Згадуючи цей, може, найщасливіший у своєму сіреневому житті день, Сватюк не міг думати про нього без того внутрішнього хвилювання, яке дає не тільки непереможну силу жити й працювати, а ще й нові очі, здатні бачити все по новому, нові легені, щоб високо підіймати схвильовані радістю груди, нові струмені до нюхового аналізатора, який категорично стверджує, що міське повітря, наприклад, повне

тромінтових напоїв, а найбрудніші громадські убирадальні несуть непереможні подихи буйно-зеленого степу. І що важив для Остапа Антоновича у порівнянні з цими настроями той незначний неприємний епізод із Параскою Хведорівною!

Що важила для нього якась єдина, маленька й непомітна крапля людської гіркоти в солодкому морі захоплень! Хіба Остап Антонович не знає своєї дружини? Хіба він не відчуває давно, що вона стала йому на шляху? Хіба Остап Антонович, знаючи це, зрештою, не має повного права, як людина вищої від неї організації, поставити питання про розлуку? Хіба він, наприклад, не може одружитися із Танькою Таранущенковою, дівчиною не тільки вродливою, а й розумною? Хіба ж напередодні переїзду до центру Сватюк не може, нарешті, подумати й про те, щоб краще влаштувати своє особисте життя? І тим паче тепер, коли він виявив не тільки надзвичайні здібності організатора, а й нечуваний першорядний талант. А тим паче, що й сама Таня Таранущенкова, мабуть, не від того. Адже вона так захоплено реготала з комічних сценок, адже ніхто так, як вона, не посміхався до автора цієї інтересної п'єси, коли він зупинявся на чомусь і давав свої пояснення.

Так міркував щасливий Остап Антонович, повагом вертаючи з-за клуні до хати і застібаючи на останній гудзик ту звичайну шірінку, що масово з'явилася на Україні десь у другій половині дев'ятнадцятого століття і остаточно витіснила шляхетний, хоча й не завжди скромний, козацький очкур.

Остап Антонович не поспішав. Посувавшись поволі до хати, він обмірковував ці питання й одпочивав. Щоденне поズування скульпторові, бігання до сільради та щоденна вечірня праця над поставою п'єси стомлювали й забирали геть увесь Сватюків час. Але він не школував з цього. Захоплений готуванням п'єси та підготовчою роботою до відкриття пам'ятника, Остап Антонович не думав про відпочинок.

— Це ж останні дні — говорив він друзям. — Останні дні, коли ми повинні попрацювати як слід і всім показати, що працювати ми вмімо. — Нагадування про останні дні завжди викликало у товаришів здивування. Вони перепитували, до-

магалися, щоб Остап Антонович висловився якось певніше, щоб він сказав одверто, але він не пояснював, мовчав і тільки загадково посміхався.

„От де найвідсталіший, найнечутливіший елемент” — думав про своїх товаришів Остап Антонович, міркуючи, як вони здивуються, почувши з уст голови овика, товариша Пимона Сотника, коротке повідомлення про перевод Остапа Сватюка до Глухова.

— От буде розмов! — вимовив голосно Остап Антонович, уже підходячи до хати. — Та ще й яких! Ще, може, знайдуться й такі, які скажуть, мов його за хабар переведено! Але це не важно! Головне те, що я буду в Глухові! Звідти зовсім уже недалеко до столиці уесесер, а в столиці живе й автор „Дев'яносто семи”, товариш Микола Куліш! — Так закінчив свої міркування Остап Антонович, і уявивши, що він уже в столиці і що перед ним стоїть найталановитіший сучасний драматург Микола Куліш, Остап Антонович зняв шапку і, низько вклоняючись, поштivo, але че гублячи своєї гідності й не зменшуючи ціни свого таланту, сказав:

— Драстуйте, шановний Миколо Гурійовичу! Як ся маєте і як више здоров'ячко?

— Нічого, дякую, — відповів уявний Микола Куліш. — А хто ви і звідки?

— Я відомий ганджівський драматург, Остап Антонович Сватюк..

— Дуже приємно. Я чув про вас. Мені говорили. Як же ж ви добилися, товаришу Остапе Антоновичу, до Харкову?

— Талант допоміг, шановний Миколо Гурійовичу. Голова овика, товариш Пимін Сотник, витяг мене із Ганджів до Глухова, а звідти я вже й сюди добрався.

— Хвалью за таке пролетарське завзяття, товаришу Остапе Антоновичу, а які ж у вас є п'єси?

— „Куркуль Гаврило Горлуватий, або від сільради до центру”. П'єса на п'ять дій, сім одмін і з усіма необхідними додатками і вставками, товаришу Миколо Гурійовичу.

— Цікава назва, Остапе Антоновичу. Я скажіть мені, колего, це ваша перша п'єса? Коли ви пишете і чим — пером чи олівцем?

— Я писав вірші, повісті, а це перша п'єса. Вийшла дуже удачно, бо як поставили, так реготу було із сім кіп. Пишу я коли прийдеться і чим прийдеться. Як є перо — пером, є олівець — олівцем.

— Дуже цікаво, Остапе Антоновичу. А скажіть, ви не давали її у друк або в театр?

— От-от, Миколо Гурійовичу, я якраз із цим і прийшов до вас. Чи можна так вопросиків з п'ять вам задати?

— Будь ласка, будь ласка, товаришу Сватюк!

— Перше: мені, шановний Миколо Гурійовичу, радила одна товаришка передати цю п'єсу для напечатання. Вона каже, що всі світові таланти виявлялися несподівано. Жила ця товаришка у наших Ганджах. Щоправда, вона не зовсім ідеологічеські наша, не на всі сто, хоча, сказати би, й сознательна нічого собі.

— Ага, значить ви, Остапе Антоновичу, хочете п'єсу видрукувати?

— Да, Миколо Гурійовичу. Але, крім цього, я хочу спитати вас ще про одно.

— Будь ласка, будь ласка, товаришу Сватюк!

— А як ви думаете, Миколо Гурійовичу, чи можна мені тепер добитися світового ім'я? Щоб, значить, увесь світ про мене зізнав?

— А чого ж! Доб'єтесь, Остапе Антоновичу! Тільки треба не ліниться!

— Я теж так про це думаю, товаришу Куліш!

— Правильно, Остапе Антоновичу. У вас справді ясний і чистий розум, а назва вашої п'єси дуже нагадує мені Гоголя або ж Антона Павловича Чехова.

— Ви це не перший кажете мені. Марфа Єремійовна з першого ж слова це визнала. А от про друге чи можна спитати вас, Миколо Гурійовичу?

— О, будь ласка! Про що ви ще хотіли?

— Скажіть, у Березолі мою п'єсу признакіть?

— Напевне признають, Остапе Антоновичу.

— А не страшно, що їхні артисти її спартачать. Я чув, що там є якісь Гірняк та Крушельницький. Кажуть — страшні халтурники.

— А ви їх добре попросіть. Треба, щоб п'єсу такого таланту зіграли на ять.

— А хіба можна їх просити? Ви їх бачили колинебудь, Миколо Гурійовичу?

— Бачив, і можна. Вони народ податливий, а якщо ви поставите їм ще якусь кварту чи дві, так вони так заграють, що аж ну!

— Ну, значить, цього не страшно. А скажіть, Миколо Гурійовичу, чи виходить людині такого маштабу й такого таланту, як я, оставатися жити з моєю... як би вам це сказати... смертельно одсталою Параскою Хведорівною?

— Звичайно, не виходить! Хто ж вас може примусити жити! Вам треба більш підходящу дружину. Ну, таку, як, наприклад, Танька Таранущенкова.

— А хіба ви її знаєте, Миколо Гурійовичу?

— Чув про неї. Ще нічого собі ота, як ІІ — та Марфа ж Еремійовна...

— Так, значить, можна?

— Можна, Остапе Антоновичу? Чого ж ні?

— Ну, то значить мені дорога однаєда. Спасибі вам, шановний колего, Миколо Гурійовичу!

— Прошу, колого Остапе Антоновичу. Будьмо знакомі, заходіть до мене. Я оце сьогодні надумав сісти та дописати свою п'єску і запрошу вас на читку. Буде чай і там ще, що бує пошле...

— Дуже вдячний вам, колого,—вимовив голосно Остап Антонович і, опам'ятавшись, мерцій кинувся до сохи, на якій висіло його наймоднішого крою пальто. Схопивши його, він гукнув голосно „Параско!“, і як та не з'явилася, Остап Антонович похапцем надів шапку і не вийшов, а вилетів за двері.

Захоплений розмовою з Миколою Кулішем, Остап Сватюк забув, що на нього ще зрання чекали в сільраді люди і, пригадавши тільки зараз, він кинувся бігти. Але, вибігши за ворота, він згадав, що не докінчив листа до свого землячка Іванія Пилиповича, як і про те, що листа цього конче треба було одправити сьогодні ж. Поміркувавши якусь мить і зваживши всю серйозність цього питання, Остап Антонович круто повернув назад.

За кілька хвилин Остап Антонович уже сидів біля скрині й прицілювався, як ефектніше й краще розказати землякові про всі останні події.

Поводивши пером і проказавши вголос кілька разів одноречення, Остап Антонович нарешті зупинився на такому:

„А іще ізвещаю тебе, дорогий куманьок, про очінь інтересний у моїй жизні факт. Учора приїздив до мене сам найголовніший український драматург Микола Куліш, захоплювався моєю п'ескою, пророчив мені ім'я на увесь світ і, головне, знаєш, одразу ж прочув, що я написав п'есу. Мене цей факт так просто страшно здивував. У Харків, брат, уже дійшло! Що ж буде, як ми поставимо її? Та це дійсно не тільки на увесь есесер прогремить. Буржуазний світ узнає мене! В Глухові, мабуть, проходу мені од жінщин не буде! А ти пам'ятаєш, що ти мені говорив, Ананію Пилиповичу? Покинь, казав, свої вірші! Покинь, це не твоє діло, Остапе Антоновичу. А воно бачиш як вийшло! Ні, таки я був правий, я, куманьок! А ще повідомляю тебе, що сьогодні моя п'еска вже піде в нашому театрі, а удень буде відкриття пам'ятника. Приїде товариш Сотник, приїдуть представники районного маштабу, будуть від газет, і після короткого мітингу буде останній, найцікавіший момент. Я уявляю, як зрадіє товариш Сотник, коли, знявши полотно з пам'ятника, побачить там не те, що сподівався. Він посміхнеться, здивовано одступить два великих кроки назад, а я підбіжу до нього і, тискаючи його руку, скажу:

— За вашу віддану роботу! За ваше чесне ставлення до ганджівського громадянства.

— Дякую! О, як я вдячний,—скаже товариш Пимін Сотник і, обнявши мене, тричі поцілує. Громадяни крикнуть голосно „ура“ і здивовано вигукнутъ.

— Ну два ж брати! Наче один! Наче один! — А я вирвуся із Сотникових обіймів, повернуся до наших громадян і, радісно посміхаючись, скажу:

— Благодарю, не ожідал, громадяни! — Після цього ми всі підемо на виставу, а подивившись її, товариш Сотник неодмінно зацікавиться тим, хто написав цю талановиту п'есу, дізнається, що це я, і зробить те, чого я й сподіваюсь. Таке,

брат, буде сьогодні у нас! Я дуже шкодую, що немає тут тебе: удвох воно було б веселіше! Але це не біда. Ми скоро будемо разом і, щоб не одволікати справи, я прошу тебе зараз же — знайди мені там підходяще квартиру. Така, знаєш, щоб була і для життя, і для творчества. Хорошо було б, щоб будинок стояв у парку, щоб біля самих вікон росли дерева, а під ними бузок і ще там щонебудь. Постараїся ж там, любезний Ананію Пилиповичу, а я вже тебе не забуду. Зразу ж, як тільки приїду у Глухів і стану до роботи, підніму й тебе на більш ответствену службу. Да, ще не шукай квартири на багато, бо я, мабуть, переїду до Глухова сам: не люблю я тягать із собою цілого табора. Нехай вони залишаються в Ганджах! Ну, і з тим до скорого свідання! Твій земляк і кум Остап Антонович Сватюк, який не забуває тебе ніколи та й не забуде, якої б великої слави та почестів він не зажив. Писати не просю, бо завтра чи найпізніше післязавтра побачимося. Товариш Сотник, мабуть, приїде до нас своєю машиною, так я одразу вже з ним і до Глухова. Думаю, що кому-кому, а мені біля нього містинка буде,— закінчив Остап Антонович, згорнув листа і вклав його в конверт. Послінивши, Остап Антонович запечатав його й поклав до кишені. За тим він рішуче підвівся і, як стояв, пішов із хати. Він поспішав, хвилювався, й думав, що на вигоні вже, певно, збиралися, очікуючи на приїзд товариша Сотника, ганджівські громадяни, і дбав, не запізнилися. Не міг же, справді, Остап Антонович запізнилися на цю надзвичайну, організовану ним, зустріч!

X. ОСТАП АНТОНОВИЧ ДОХОДИТЬ СВОЇ МЕТИ, А ПІМІН СОТНИК РОБИТЬ НЕОБІРУНТОВАНІЙ ВЧИНОК

Доки Остап Антонович вертав додому та дописував листа до свого землячка, сповіщено про відкриття пам'ятника населення Ганджів валом валило на сільський майдан. Ішли старі з похилими сивими бородами, молоді з веселою посмішкою, галасливі діти, організації й одинаки, жіноцтво й мужчини. Ішли, щоб подивитися на невидане, щоб неодмінно бути

присутніми на тій урочистій хвилині, коли голова зборів оголосить відкриття пам'ятника і скульптор зніме з кам'яного погруддя сірий мішок. Всі були захоплені цією надзвичайною подією і всі поспішли, боячись запізнатися.

На майдані порядкувала Таня Таранущенкова. Вона розставляла колони, перевіряла, чи прийшли представники від різних організацій, стежила за порядком і, хвилюючись, очікувала на приїзд представників округи. Разом з Танею, допомагаючи їй, працювали Сизін та скульптор Введенський. Вони, виконуючи Таніні накази, заклопотано шугали поміж густими купами ганджівців, обдивлялися, чи було все потрібне для підняття погруддя на високий постамент, і часто навідувалися до Тані. І з того, як вони дивилися один на одного, як поводилися, погано заковуючи за своїми посмішками щось невідоме й навіть таємниче, можна було легко зробити висновок про якусь їхню змову чи гострий організований дотеп. Що це було так, підтвердженням тому була нетільки їхня трохи незвичайна поведінка та зразкова організованість і монолітність в настрої. Підтвердженням цьому був хочби такий момент.

Побачивши, що на майдан в'їхала Параска Хведорівна, Сизін миттю кинувся до Тані, знайшов її серед натовпу і захоплено, але пошепки, наче боячись, щоб його хто не підслухав, повідомив:

— Привезла.

Таня посміхнулася, заклопотано подивилася в той бік вигону, де стояла невеличка бричка з погруддям, приготованим для пам'ятника і, як не помітила там нікого, окрім Параски Хведорівни та її малого хлопця, що сидів з нею поруч, стурбовано запитала.

— І Остапа Інтоновича немає?

— Немає,— підтвердив її запитання Сизін.

Зачекавши кілька секунд, за які Таня повинна була вирішити, що робити далі, і не діставши від неї ніякої відповіді, Сизін порушив мовчанку й запропонував забрати привезене Параскою Хведорівною погруддя до постамента.

— Поставимо рядом. Там можна так поставити, що коли навіть Остап Інтонович прийде, то нічого не помітить.

Таня повагалася ще якусь мить і, не маючи кращого розв'язання цього питання — погодилася на всі Сизінові пропозиції:

— Забирай і, якщо Параска Хведорівна може не їхати додому, постав її — нехай доглядає за погруддям, щоб не розбили або не зняли мішка якого.

І коли Сизін побіг, щоб виконати це розпорядження, до Тані підійшов скульптор. Він говорив щось пошепки, нервовіше, ніж можна було сподіватися, і з того, як він часто змінював становище ніг та сіпав тонкими руками, треба було зробити той висновок, що скульптор хвилювався. Таня заспокоювала його, доводила щось, але його це, певно, не переконувало.

— Ви за це не відповідаєте. Ви просто найнята людина, що виконувала розпорядження голови сільради. Ви зробили, що від вас вимагалося, і відповідаєте лише за це,— доводила йому Таня, намагаючись заспокоїти.

Тимчасом натовп збільшувався, ставав неспокійніший, гомінкіший, нервовіший. Очікуючи на приїзд представників округи, майже всі, хто прийшов, завважили також і те, що серед присутніх не було Остапа Антоновича — головного ініціатора й організатора цього свята. Це не дуже хвилювало ганджічан, бо всі вони були переконані, що Остап Антонович прийде, але це не могло не хвилювати Параски Хведорівни.

— Де б йому ходити? — заклопотано питала вона і, не довіряючи чоловікові, природно, зводила свої думки на те, що Остап Антонович зайдов зараз до попаді.

— Без неї ж він і ступить не може, — зlostилася вона на чоловіка, варгуючи привезене погруддя.

Але цього разу Параска Хведорівна помилилася. Остап Антонович не був у попаді. Упоравшись із листом, він заніс його до поштаря і тепер поспішав на майдан.

Остап Антонович цілком уявляв, яке враження на ганджівців спроявляла його відсутність, знов, що кожна хвилина його запізнення могла призвести до катастрофи і, зважуючи все це, він не йшов, а просто летів.

Вибігши з провулка на вигін, він побачив, яка сила-силенна народу зібралася навколо постаменту, прискорив кроки й захвилювався ще дужче.

— Така маса, а ватажка немає,— промовив він, докоряючи собі за таке легковажне ставлення до справи. — Хіба не можна було раніш написати листа? Адже ж не сьогодні я дізnavся про свій переїзд у Глухів, адже ж не сьогодні я закінчив п'есу, і не сьогодні приїздив до мене Микола Куліш,— ганьбив себе найгострішими словами Остап Антонович, хапаючись як мога швидше перемогти не зовсім великий простір, щоб досягти тої сили ганджівського народу, що зійшлася на відкриття пам'ятника і, почуваючи себе без свого ватажка, дуже нервувала, філософськи попихуючи тисячами найгрубіших цигарок, спльовувала разом із густою слиною тисячі ніяк не рідших від тієї слини безпредметних, ні на кого не скерованих матюків.

Помітивши, що до переднього краю натовпу підтюпцем поспішав Остап Антонович, один з тих, хто важко почував себе без ватажка, штовхнув під бік свого сусіду і, єхидно підморгуючи, вимовив:

— Рижий біжить!

— Мабуть попадя приспала, — відповів другий. — Ну й: баба ж! Там, брат, як іде, так так і переливається, їдять його мухи! Укачався в щастя Остап! — заіздро закінчив він, додав ще якусь непристойність і змовк:

Остап Антонович, не звертаючи ні на кого уваги, продержся до середини натовпу, знайшов там Таню і, хвилюючись та просячи прощання, тривожно спитав:

— Тетяно Миколаївно, товариш Сотник ще не приїхав? З округи ще не приїхали?

— Незабаром будуть, — одповіла Таня.

— От чудесно, а я думав, що запізнився. Я там з кватиркою клопотався.

— З якою? — з удаваним здивованням запитала Таня, намагаючись якнайкраще заховати свою повну поінформованість у цій справі.

— Та в Глухові. Може буде кому потрібна після сьогоднішнього свята, — одповів загадково Остап Антонович.

Відчуваючи безсилість, щоб стримати сміх, Таня не запитувала його більше, а Остап Антонович якраз побачив скульптора й покинув її, баюючи поговорити з ним.

— Товаришу Введенський! — гукав Остап Антонович. — Товаришу Введенський, а я на вас чекаю, — хвилювався Сватюк, намагаючись перекричати своїм писклявим голосом густе гудіння строкатого натовпу.

— Що, все в порядку? — стурбовано запитав Остап Антонович, коли скульптор підійшов до нього. — Параска Хведорівна давно привезла? Ціле все? Не побилося?

— Все добре, — одповів Введенський і зразу ж одійшов у бік.

Остап Антонович протер задоволено вуса, весело посміхнувся і знову повернувся до Тані.

Підходячи до неї й оцінюючи її заклопотаність, яка ще з більшою силою підкреслювала її строгість та вроду, Остап Антонович загадково посміхався і став філософствовать приблизно так:

„Отходить дівчина. Молода, вродлива. Ходить сьогодні, як чужа, а завтра я скажу їй лише одно слово — і її доля буде моєю, і навпаки. Сьогодні, зараз, я для неї лише голова сільради, сьогодні я лише Остап Антонович, а завтра муж, коханий Остапок, Стах, Сташочок. Сьогодні я просто людина, а після відкриття пам'ятника та вистави я — найталановитіший не тільки серед усіх ганджівців. Відсталим учителям зі мною не рівнятися, представники району мені ні по чому, та й коли по-правді, то й серед представників округи мало буде таких, щоб могли стати зі мною поруч. Ну, ще може товариш Сотник, а решта... I от зараз Таня, коли я до неї підійду і скажу: „Драстуй, дружино молода!“ — витріщить на мене здивовані очі, посміхнеться, а може ще й вилає, а завтра, коли я буду не тільки Остап Антонович, а сила і визнаний талант, завтра ця ж Таня простягне до мене руку і, обнімаючи, солодко вимозить:

— Драстуй, мужу мій!

— Остапе! — почув Сватюк знайомий голос. — Де це ти ходив? — запитала суворо Параска Хведорівна, пробивши собі дорогу до чоловіка.

— Були справи. Хіба тобі не буде часу дома запитати, — розгнівався Остап Антонович і, не обертаючись до дружини, прямував до Тані.

— Я я тебе питаю, де ти був? — піднесла голос Параска Хведорівна, очевидно, ображена таким зневажливим до неї ставленням.

— Були справи,— повторив Остап Антонович, не обертаючись до неї й не зупиняючись.

„Як розумно все таки організовано життя. Як було б несправедливо поєднати цю прекрасну дівчину з якимсь там відсталим Кочергою,— згадав Остап Антонович голову сусідньої Пелехівської сільради,— і як до речі, яке законне буде таке поєдання її з людиною з великим талантом, з світовим ім'ям. Прекрасно організоване все. Біле до білого і чорне до чорного,— вів свої міркування про Таню Остап Антонович.— Ну, а як не підійде з часом і вона, то я ж потім можу і з вищого кола потягти. Все ж таки Таня з низів, а Марфа Єремійовна говорила, що жінчина з низів не може задовольнити великої натури,— закінчив Остап Антонович свої думки, підходячи вже до Тані.

Параска Хведорівна подивилася чоловікові вслід, голосно сплюнула й знову пішла до постамента — вартувати погруддя.

Повернувшись, вона застала там скульптора Введенського та комсомольського секретаря, товариша Сизона. Вони заклопотано вовтузилися біля постамента і, вправившись, підвелися.

Параска Хведорівна глянула туди й завважила, що під великим брезентом замість одного погруддя — було вже двоє:

— Що то? — запитала вона, вказуючи на дві зовсім однакові, однаково поставлені й накриті однаковими сірими мішками купи.

— Погруддя — відповів Сизін.— Тепер ми будемо вартувати їх разом.

Параску Хведорівну, звичайно, здивувала така несподіванка, але чоловікові вона не пішла сказати: образа, що вона її зараз дістала від Остапа Антоновича, була сильніша за всі обов'язки й закони.

Десь здаля прогавкала незвичайна для Ганджів сирена, і ввесь натсвп захолос у напруженні.

— Танюша, приїхав товариш Сотник,— захоплено промовив Остап Антонович.— Швидше делегатів від організацій,

до трибуни, до постаменту,— захвилювався він.— Треба вітати! Товариші,— звернувся Сватюк до селян,— зараз до нас під'їде на машині товариш Сотник. Товариші й громадяне, розступіться! Отак! Отак! Щоб був коридор, щоб було як пройти представникам. Розступіться! Ще трохи! Ще трохи— захвилювався Остап Антонович.

Сирена гукнула ближче, за нею почалося характерне напружене гудіння авта, а за хвилину машина вискочила на шлях, перебігла чорним прудким жуком через вигін і того зупинилася.

Натовп однодушно привітав авто голосним „ура“ і за одну мить, наперекір до всіх Сватюкових вимог, обліпив його, як обліпляє дрібна сталева тирса сильний магнет.

Остап Антонович захвилювався ще дужче. Він забігав, засмикався і, щоб продертися до представників округи, Сватюк повинен був пробивати собі дорогу силою. Пробиваючи її, він посував наперед дуже повільно, але не відступав, одвойовуючи крок за кроком, щоб дійти до машини. Простуючи так, Остап Антонович не ображався на ганджівчан — не сердився навіть тоді, коли невдячні земляки одпихали його задами назад.

„Нічого. Треба потерпіти. За кілька днів і я буду так іздити на всякі отвори пам'ятників, різні закладини і таке інше“— думав Остап Антонович, терпляче зносячи всю неповагу ганджівців до своєї особи.

„Народ наш невихований і дикий. Він міркує так, що тільки їх треба поважати,— думав Остап Антонович про тих, хто приїхав. „Він не розуміє, що серед вас ось пробивається людина куди знаменитіша й важливіша, ніж усі представники, що є на сьогоднішньому святі,— дорікав Остап Антонович своїм землякам. Але яких би заходів Сватюк ще вживав і щоб не думав він про своїх односельчан — вони були непохитні: всі тиснулися наперед, домагалися стати найближче до машини, поговорити з представниками округи.

— Та чи ви ж граждані! Чи ви люди?!— вигукнув гнівно Остап Антонович, безсило борючись серед густого, мов ганджівські баюри, натовпу. Він домагався, щоб вони розступилися й пропустили його, але ніхто не рухався з місця

і навіть не думав рухатися, так, немов Остап Антонович говорив зовсім не до них.

— Та поговорить же я дуже? — кричав Остап Антонович.

— Та ти вже наговорився. Сьогодні наша черга,— одповідали йому, все далі одсовуючи Остапа Антоновича від авта, доки зрештою не відкинули його аж у самий зад.

І тільки тут, побачивши, що за ним уже нікого не було, Остап Антонович наче опам'ятався, повернув у протилежний бік і за найкоротшу мить був біля постаменту.

— Що — все готове? — хвилюючись запитував він Таню, упіймавши її за руку й заглядаючи в лицеб.

— Все, Остапе Антоновичу, все як слід. Делегації тут, трибуна готова, промовців записано. Нехай тільки швидше приходять — клопоталася вона, поглядаючи то на Сизона й скульптора, то на те місце, де стояв автомобіль.

— Маладець,— похвалив її Остап Антонович.— Ви мене сьогодні, Таню, таки добре виручили. Я, знаєте, так хвилюювався, що й трохи слів тепер не зв'яжу докупи, а вчора ж усіх промовців інструктіровав! Переживання, знаєте! Мій же день, як не як!

— Да,— підтвердила захоплено Таня.— Ви зробили колosalну справу, Остапе Антоновичу.

— Правда, Танюшо? — зрадів товариш Сватюк і зупинився. Зупинившись, він пригадав свою інструктивну промову, те, як І захоплено сприйняли промовці від делегацій і, перекинувшись до минулого, Сватюк поза своїм бажанням пригадав і те, про що він говорив учора.

— Усі ж знають і думатимуть, що пам'ятник Шевченкові откриваємо, а воно... Ex! та й штучку ж я впаяв! От здивується товариш Сотник! І хіба я ніколи не заслужу такого сюрпризу,— заздрісно подумав Сватюк.— А скульптор маладець! Ні пари з уст! Витриманий,— похвалив Остап Антонович і скульптора. І, уявляючи, яке захоплення викличе серед громадян саме та несподіванка, що замість обіщаного Шевченка всі побачать на постаменті товариша Пимена Сотника, який буде так надзвичайно подібний до голови Ганджівської сільради, товариша Остапа Сватюка, Остап Антонович нетерпляче чекав на початок мітингу.

— Хоч би вже швидше. Місця собі не знайду,— сказав він до Тані.— Я, знаєте, так скучив за товаришем Сотником. Цілих же два тижні не бачив його,— говорив Остап Антонович з почуттям людини великої гідності.— А як був я на окружному з'їзді, так він і в театр мене, і в кіно, і обідати, і чай пить. Словом, як свій свого, наче ми брати або ще й рідніше,— захоплено розповідав Й Сватюк, нервово озираючись.

— Ось уже вони йдуть,— недбало кинула Таня.— Товариш Сотник, а з ним прокурор та ще інспектор Наросвіти.

„Ta це ж не товариш Сотник,— недовірливо зауважив собі Остап Антонович, гузуючи від нього до натовпу. „У нього ж вуса які, а в цього чисто голі губи. Потім товариш Сотник оглядніший, а це таке, наче общипане, слабеньке“— міркував Сватюк, все далі одсовуючись до натовпу й хвилюючись за зроблене погруддя.

Сотник підійшов до Тані, привітався і, тримаючи її за руку, голосно спитав:

— А де ж твій голова сільради? Як його прізвище?

Таня якось надто уважно, підкреслено глянула Сотникові у вічі, щось промовила до нього і аж тоді гукнула Сватюка.

— Остапе Антоновичу,— сказала вона — товариш Сотник хоче з вами познайомитися. Швидше! Чого ви там стоїте?

„Ta неважек це він?— розпачливо запитав себе Остап Антонович.— Невже ж я тоді не його бачив? Невже ж мене той фотограф обдурив?“ Він глянув на скульптора, подивився на Таню і, розгублений, не знат, що робити.

Ледве ступаючи, Сватюк боязко підійшов до голови окрвіконому і, несміливо привітавшись, зупинився.

— Драстуйте, товаришу Сватюк,— сказав весело Пимін Сотник.— Ну, як же тут справи? Швидко будемо одкривати пам'ятника?

— Та я хоч і зараз. Справи нічого, товаришу Сотник,— сказав Остап Антонович.

Остап Антонович придивився до нього пильніше і, зваживши неодмінно зараз же дізнатися про істину, підійшов до Сотника зовсім близько і трохи боязко, майже пошепки, запитав:

— А скажіть, товаришу Сотник, я пам'ятаю, що ви тоді, на окружному з'їзді рад, наче з вусами були? І опять таки я раз, наче, на президії вас бачив.

— Вірно,— посміхнувся до нього голова.— А що, хіба це має якесь значіння? — зацікавився.

— Ого! ще й яке! — підтверджив многозначно Остап Антонович і скоса глянув на постамент, з-за якого визирал сірий, мов на колінях піднятій у двох місцях, брезент.— Ще й яке! — кинув він жартівливо, щасливо переконавшись, що вуса товариш Сотник мав.

„Якби ти їх не мав ніколи, тоді мені сьогодні хоч лягай і пропадай. Пішло б усе шкеберть! Хіба що, може, п'єска моя вивезла,— подумав Остап Антонович.

— Он як! А ви не можете сказати, товаришу Сватюк, яке саме значіння мають мої вуса?

— Швидко дізнаєтесь самі, — інтригуючи заязвив Остап Антонович, упіймав очима скульптора й багатозначно йому посміхнувся. Скульптор посміхнувся до Остапа Антоновича, нахилився до Тані й щось довго говорив їй: переконував, чи просив про щось.

Тимчасом до Остапа Антоновича підійшла Параска Хведорівна. Співчутливо зазираючи йому в лицьо, вона часто поглядала на Сотника, що стояв тут же і, не помічаючи нікого, говорив про щось з інспектором наросвіти. Той гордо побліскував своїм білявим, у сріблі, пенсне, часто махав однією рукою, а другою тримав під пахвою пузату жовту теку.

Прокурор стояв трохи збоку. Він не брав ніякої участі в розмовах і, певне, нетерпляче чекав на початок зібрання. Сотник помітив це і, знаючи, що прокуророві після цих зборів треба було іше їхати далі, запропонував Сватюкові починати.

— Добре, товаришу Сотник! Я зараз. Одну хвилиночку. Для такого урочистого свята треба принести прапори. Он уже несуть,— пояснив Остап Антонович.

А другої хвилини Остап Антонович стояв уже на трибуні й, оцінюючи оком місця на машині та думаючи, буде йому де сісти, чи ні,— урочисто оголосував мітинг-збори одкритими.

— Сьогодні у нас надзвичайна подія! Сьогодні ми одкриваємо пам'ятника й улаштовуємо виставу. Сьогодні у нас

є присутнім сам голова овику товариш Сотник, а з ним товариш прокурор і товариш, який інспектор по освіті. Сьогодні ми, товариши, одкриваємо такий пам'ятник, якого напевно немає не тільки на Україні, а і в усьому нашому Союзі. І це факт, товариши. Нам не потрібні старі боги. Ми, товариши, зробимо все по-новому. І все ви побачите зараз самі,— закінчив Сватюк свій короткий вступ.

Сотник уважно подивився на Остапа Антоновича, знайшов на другому краї трибуни товаришку Таню і, доки голова сільради розподіляв порядок привітань, голова овику дуже уважно говорив із Танею.

— Це неможливо! З цим грatisя не можна — долітали його слова.— Ми вам довіряли, а ви на дитячі витівки пішли,— докоряв він Тані, певно, доводячи їй, що її вчинків не можна виправдати ні з якого погляду.— Цього вам, знаєте, ніяк не можна подарувати,— гнівався товариш Сотник.

— Ми були переконані, що тільки цим можна на нього вплинути. Може ми помилилися,— випраздувалася несміливо Таня.

Сизін та скульптор стояли далі і, не чуючи їхньої розмови, вони прекрасно розуміли все, про що говорила Таня з головою овика.

На трибуні часто з'являлися, змінюючи один одного, промовці. Вони говорили запальні, строго зазубрені промови і, закінчивши їх, поважно сходили вниз.

Промовляли від учительства, від наймитів, говорила якась жовтява тітуся від жінвідділу, і навіть вийшли вітати цю надзвичайну подію троє жовтенят. Вони, як і всі попередні, привітали „батька Таласа“ і, підхвачені радісними вигуками тисячної юрби, пішли з трибуни.

Остап Антонович радів. Він бачив, як добре все йшло, і лише хвилювало його те, з якою неповагою, на його думку, ставився до всіх промов товариш Сотник.

„Що він — не знайшов би іншого часу та місця поговорити з нею? — суворо засуджував Остап Антонович голову овика. — І ще й приклад треба з нього брати!“ Але чим більше Остап Антонович думав так, тим більше він переconувався, що гнів у нього народжувався до Сотника не

через його неуважність до промовців, а через те, що Сотник зараз одирав у нього Таню. Зрозумівши причину свого хвилювання, Остап Антонович пригадав, як побожно він ставився до голови овика, як нетерпляче на нього чекав і як він хвилювався з того, що виліплене погруддя було більш подібне на нього, ніж на товариша Сотника.

— А тепер це ще й краще! Нехай знає, де з нею говорити,— промовив уголос Остап Антонович.— Всі вони однакові, а вже коли ставити пам'ятника, то треба ставити його найдостойнішому! От тільки як бути із тим, що люди думають про пам'ятник Шевченкові, а вийде він пошти мені! — клопотався Остап Антонович. Розміркувавши, він вирішив оголосити праціце негайно і наказав секретареві комсомольського осередку, товарищеві Сизону, одразу ж заявiti його волю селянам і надав йому слово.

Сизін підвів голову до Тані, сбернувся до скульптора, наказав йому піднімати погруддя на постамент пішов на трибуну.

— Товариші,— звернувся він до селян.— Сьогодні Ганджі святкують особливе свято! Сьогодні ми ставимо пам'ятник нашему великому творцеві, поетові - незаможникові Тарасові Григоровичу Шевченкові.

— Скажи правду, Сизоне! — підбіг до нього Остап Антонович.— Я ж тобі казав, що вийшло із цим пам'ятником. Говори! Говори! — хвилювався Остап Антонович.

Але Сизін ніби не почув і не звернув на нього жадної уваги. Висловивши ще кілька не дуже складних думок, він урочисто оголосив:

— Мені, як представників незаможницької молоді, за неіменіям у нас ячейки капебе, доручено об'явити відкриття цього пам'ятника.

— Сизоне, не можна ж усім брехати,— гарячково прошепотів Остап Антонович.— Вони ж зараз побачать,— хвилювався він, увидаючись біля секретаря комсомольського осередку.

Але Сизін не звернув на нього уваги і цим разом. Пильньючи, як уважно слухали його селяни, а також усі, хто стояв на трибуні, Сизін обернувся в той бік, де стояла сквильована Таня, упіймав її ухвальний погляд і помітно підвищив голос:

— Оголошу пам'ятник Тарасові Шевченкові отворитим!

— Що ви робите?! — крикнув спокохано Остап Антонович і вибіг поперед Сизона.

— Громадяни, помилка. Я все об'ясню. Не Шевченкові, не Шевченкові! — закричав Остап Антонович.

— Зняти полотно й шапки! — заглушив Остапа Антоновича Сизонів голос.

Введенський рішуче смикнув сірий мішок угору і, одхилившись, одразу ж спустився вниз.

— Помилка! Якась помилка! — заспішив Остап Антонович, боязко одступаючи назад, пильно розглядаючи звичайне Шевченкове погруддя й не розуміючи, в чому справа.

„Значить, вона не привезла мене. Алеж я її бачив тут. Що це таке?“ — хапав себе за голову Остап Антонович. „Що це таке?“ — запитував він себе, і як побачив, що біля трибуни на стіл підняли друге і саме те погруддя, що було виліплене з нього, Остап Антонович якось невиразно усміхнувся і голосно вимовив:

— Ну й штучку ж ви утяли зі мною!

Але не встиг Остап Антонович опам'ятатися, як посеред трибуни став товариш Сотник.

Звертаючись до селян, він заговорив:

— Дорогі товариші! Я не хотів би починати цієї своєї промови з того, з чого доводиться мені її починати. Сьогодні у вас свято, але обставини примушують нас забути, коли треба, й про свята та вирішати буденні, та ще й важкі, справи.

— Бач куди гне! — кинув Остап Антонович, підійшовши більше до Тані. — Він завжди так, скільки я його чує, — пояснив їй Сватюк і став ще більше, намагаючись з'ясувати, як трапилося все це, та докладніше характеризувати їй Пимона Сотника.

— Я дивуюся, як ви, товариші, на дванадцятому році революції допустилися, щоб ваші, цебто народні, гроші витрачалися отак по-дурному.

— Значить, йому не подобається його фотографія? — запитав боязко Остап Антонович. — А хто привіз Шевченка? Хто вам велів? — вимовив він погрозливо.

— Кому потрібні такі пам'ятники? — запитав Сотник. — Хто потребує з чесних радянських робітників того, щоб їм будували пам'ятники?

— Бач, бач як загинає! Це щоб його просили. Просіть! Просіть, товариші! — нагнувся Остап Антонович до тих, хто стояв унизу.

— Хто б міг навіть додуматися, що якісь нещасні Ганджі, де нема школи, лікарні, сельбуду путящого, та почали будувати такого пам'ятника, — говорив із серцем Сотник.

— Просіть його! — крикнув Остап Антонович і загрозливо замахав руками. — Просіть, що ми самі пам'ятника жємо, — наказав він.

Але його на цей раз почув Пимін Сотник. Він миттю обернувся і довго запитально дивився Сватюкові в обличчя.

Сватюк неспокійно крутився на місці, безпомічно по-собачому всміхався й безпорадно, часто блимав рудявими віями.

— Треба вже нарешті сказати всю правду, — промовив Сотник, помовчавши. — У нас є багато матеріалів про вашу поведінку, але ми хотіли іх перевірити. Тепер можна розказати про вас усе, — суворо заявив голова овику.

Остап Антонович похитнувся назад, схопився рукою за поруччя трибуни і змовк, ніби прикипів до них. Він уже не посміхався й не блимав. Обличчя йому скам'яніло, а очі зійшли з трибуни й тупо зупинилися на старомодному капелюсі Марфи Єремійовни.

— Ви зв'язалися з попізьким, антирадянським елементом! — заявив Сотник.

— Хвакт! — гукнув сотнею голосів стишений його промовою натовп.

— Ви підтримували куркулів! — додав він.

— Вірно! — однодушно підтвердили збори.

— Ви по-дурному ганяли селян!

— Як тут був! — загуло перісте море шапок, піджаків і свиток.

— Ви потратили на цей нікчемний пам'ятник народні гроші, — показав Сотник на погруддя, що стояло внизу на столі, — і за все це я наказую зараз же вас заарештувати!

Остап Антонович нервово сіпнувся, хотів, мабуть, бігти, але завагався, схилився на поруччя і не пішов з місця.

— А тим, хто знов про готовання цього пам'ятника і не сказав своєчасно, оголошую сувору догану, — повернувся голова овику до Тані та Сизона.

— Я хотів, щоб як краще,— прошепотів безсило Остап Антонович.— Я хотів, щоб вам більша честь, товаришу Сотник,— простогнав він, випровожаючи його з трибуни.

Але Сотник того не почув. Він прямував униз, бажаючи, очевидно, подивитися на те погруддя, що готувалося для його пам'ятника.

Остап Антонович сумно дивився йому вслід і, очікуючи, доки по нього прийде міліціонер, похило стояв на трибуні.

Натовп поволі розставав.

Остап Антонович дивився, як розходилися від трибуни менш цікаві, й заздрив кожному з них. Стежачи, він не помітив, як до трибуни підійшов Махтей Мирошник, зупинився й загадково посміхнувся. Постоявши якусь мить, Мирошник задрав угору голову і, звертаючись до Сватюка, серйозно запропонував:

— Остапе Антоновичу, говоріть! Чого ж ви? Народ вас желаєт послухать.

Останні його слова вкрилися дужим селянським реготом і зовсім притиснули Сватюка до дерев'яних поруччів трибуни.

— Я хотів, щоб як краще,— прошепотів Остап Антонович, пильнуочи тепер за Параскою Хведорівною, яка, моз вірний чатовий стояла біля долішнього погруддя.

Помітивши, що до неї прямував Пимін Сотник та й усі, хто був із ним, Параска Хведорівна враз випросталася на увесь свій зріст, болізно глянула на Остапа Антоновича, миттю підважила те погруддя своїм правим раменом і пружко вдарила його обома руками.

Погруддя крихко впало на гострі уламки камені, важко заскрготало об нього білим тілом і дрібними, нерівними шматкам и розлетілося на всі боки.

Народ розходився. На трибуні наче зламаний стовп стояв самотній Остап Антонович.

РАДІОАМАТОР

*

I. ІЗ ПОСЛУЖНОГО СПИСКА СТЕПАНА ІВАНОВИЧА КУРОЧКИ В ХОРОЛІ І В СТОЛИЦІ

Як не як, а Степан Іванович Курочка людина виняткова! Ніхто на весь Хорол не міг закинути йому чогось в його недисциплінованості чи непринципіальності. Ніхто не міг обвинуватити його в легкодухості, невірній орієнтації чи нерозсудливості.

Ще ні одного разу за все своє сорокалітнє життя Степан Іванович не зводився з ліжка раніше чверть до дев'ятої ранку й не лягав спати пізніше десятої вечора. Ні тоді, коли над містом часто рвалася шрапнеля, а в громадських їdalнях годували виключно „шрапнелею“, ні навіть тоді, коли, задовольняючи трудові праґнення службовців, держава підтримувала огородні кампанії й видавала розпорядження починати працю в установах з сьомої години ранку.

— Ніщо не може зруйнувати порядку,— говорив колись Степан Іванович, щоранку збираючись до канцелярії повітового земства.— Ніхто не має права порушити встановленого регляменту,— твердив він пізніше, натрушуючи рудяву, з старої халави, теку повітпродкомівськими відомостями.— Порядок, головне — порядок, бо він є початок всього,— часто повторював Курочка тепер і щоранку, рівно о пів до дев'ятої, ішов вузькими й суворими в своєму кам'яному одязі вулицями не дуже старого міста до книгозбірні технікуму, де він вже два роки працював на посаді завідателя. Те, що Степан Іванович з канцелярійного службовця повітового земства потрапив на начальника підвідділу розподілу „індивідуальних“ пайків повітпродкуму, а з ліквідацією останнього — на завідателя п'ятнадцятитисячнотомної книгозбірні бувшої семінарії, не повинно дивувати нікого. Революція з'я стала Степана Івановича тоді, коли він мав за спину лише тридцять років, молоду дружину Графиру Полікарпівну, зячу вдачу і принципову позапартійну орієнтацію. І хоч останнє з

переконань не зовсім гармоніювало з його філософською системою, проте досить було відвідати хоч одні з тих численних загальних зборів службовців, де Степан Іванович завжди рішуче й без найменшого компромісу виступав, щоб пере-конатися не тільки в його лояльності, а й навіть більше...

Ще Лорд Керзон пам'ятив гарячий протест Степана Івановича. Про Остіна Чемберлена Курочка слова не міг вислухати без огню зненависті в очах; проти Пілсудського Курочка протестував, зрадників Чан-Кай-Ші загрожував гільотиною; не боючись про наслідки, виступав проти всіх опозицій; передплачував усі позики, не пропустив, ні одного засідання місцевому, ні одних загальних зборів. Не було ще випадку, щоб Степан Іванович прогавив свого начальника без низького уклону, щоб Курочка не відчинив йому дверей і щоб, одчинивши їх, пропустив когось раніше, ніж поважно проходив за начальником сам.

А ще Степан Іванович любив театр і українську поезію Шевченкових „Тополю“ й „Катерину“ наізуть, як молитву знаю — хвалився він. І коли до міста приїздила трупа Сак-саганського, виставляючи „Як ковбаса та чарка...“ — Степан Іванович захоплено готовався до урочистої зустрічі і вже неодмінно купував квитка не дешевше як у третьому ряді партеру. Але забути й не згадати про те, що й в українській літературі Курочка не був консерватором, що він не зупинився на Шевченкові, а пішов куди далі — було б просто злочином. Степан Іванович знов і сучасну — „революційну“, як він казав — літературу й особливо кохався у віршах одного поета, прізвище якого Степан Іванович забував і про якого зовсім справедливо сказано пролетарською критикою, що революція відбилася в його поезіях у таких сірих, нудних тонах, що не можна її й піznати...

Степан Іванович, розуміється, не міг годиться з такими безжалісними висновками. Він пристрасно любив свого поета, захищав його, де тільки міг, і не минало й дня, щоб Степан Іванович, згадуючи минуле, не прочитав автобіографічних зізнань поетових про його участь в революції:

„Вдвох їхали : я — по квітки,
А він — збирати продподаток“

— Як про мене! — думалося тоді Степанові Івановичу... А тихими вечорами, коли приходив до його кіт і Курочка лагодився вже спати, він часто любив проказувати найемоціональніший свого улюблена поета вірш „Чорний кіт“. Було, сяде на ліжку, ноги спустить в глибокі калоші, на коліна посадить кота і, стиха поглажуючи його товсту спину, лірично прокаже:

„Ввійшов до мене, в супокійну
Кімнату, чорний кіт Нудьги...
Ворожки злой... Ліг і mrійну
Веснянку стиха розпочав:
Про хижу згаду зграї гав,
Про душі — білосніжні квіти,
До котрих так підійде кров,
Про Бога диких молитов ..“

І Степанові Івановичу не можна було закинути чогось у його нещирості чи крутійстві. Відвертий, безпосередній і лагідний, він не лишав нічого загадкового й був увесь як на долоні.

— Я стою тільки за правду,— відповідав Курочка, коли хтось із товаришів запитував про його політичне credo.

— За правду стою, за правду, голубчику,— щебетав він дрібно, і від того щебетання теж дрібно стрибала його руда, аж біла й витерта, як старий просяний віник, борідка. Вона йшла ніби з - під самого коміра і загадково звисала на крихітні груди свого господаря, хоча в його постаті не було нічого ні загадкового, ні незвичайного. Маленький на зріст, смиренський і улесливий, тихий, як ніч в степу, з маленькими бліаклими очима і від природи поворотний, навіть більше — вертлявий, що було зовсім не природно для його років, Степан Іванович, як уже відзначено, любив слугувати старшим і виконував це завжди з помітним задоволенням. Коли ж слугувати доводилося хоч трохи вищому, ніж начальник канцелярії повітового земства чи завідатель відділу постачання повітпродкуму, тоді Степан Іванович виконував свою роль з вдячністю, з помітною гордістю, ентузіазмом.

— Людина народилася й живе, щоб слугувати іншим,— захоплено говорив Степан Іванович.— Цоб коритися й виконувати! — додавав він. і хоча жаден з філософів ще не

ствердив цієї його геніальної думки, проте Степан Іванович не зрікався свого твердження, широко доводив його життєвість, і хоч народився він на мятежному півдні, де могутній дух протесту зростає вже під тугим повивачем, проте Курочка був практичною людиною і добре знав, що він не є одиноким.

— Прикладаються,— говорив він м'якеньким тенорком про інших.— Нехай мене кличуть ті вільнодумці рабом, нехай глузують з моєї принципіяльної позапартійної орієнтації, нехай навіть плюють мені межиочі, але я знаю: це лицемірство й нещирість. Треба бути чесним з собою. Треба знати, хто ми! Я не раб, сотні, тисячі таких, як я — не рabi. Ми люди, ми народжені, щоб слугувати сильнішим... Кожна річ, а тим паче — людина, має своє місце, і коли вона кидає його, вона порушує закон, порушує порядок, вона — злочинець,— твердив Курочка. І ніколи жадного випадку ніхто не пам'ятав, щоб, обстоюючи свої погляди, Степан Іванович підвищив хоч трохи голос, чи сквилювався. Спокійно і впевнено він тоді говорив, спокійно і впевнено рухався. Слухаючи його, не можна було хоч на хвилину віддатися примхливій, нестійкій дамі — почуттям ; приклади холодної, безстрашної логіки, перед якою пасували найгостріші емоції, давали промови Степана Івановича. Його спокійний погляд, розмірено - ділові рухи, впевнені інтонації, довгі перерви між кожними двома словами і по тому поважна і тверда хода до свого постійного місця, коли він не головував на зборах, все було у Степана Івановича підкорено лише одному — залишній логіці. Не даремно ж про нього говорили: коли Степан Іванович промовляє на зборах, він просто надзвичайний. Справді, тоді Курочка ніби переставав бути Курочкою. Він вправляв своїми думками, як накрацький весляр човном, і рухами — як старий, ще „николаївський“, двірник мітлою.

На роботу Степан Іванович завжди з'являвся вчасно й виходив додому не раніше, як висидівши п'ять хвилин зверху часно. Коли ж того потребували обставини, Степан Іванович міг висидіти й більше п'яти хвилин, хоча останнє траплялося лише тоді, коли хтось з начальників засиджувався в установі довше звичайного. Словом, Степан Іванович, як бачите,

був цілком вправним службовцем, і йому ніколи ще не брakuvalo так потрібної орієнтації в подіях і ссобливо в людях.

Та є речі, що їх трудно зрозуміти найгеніяльнішим людям. є явища, що їх не здатна перемогти навіть найсильніша людина, цей диктатор землі й повітря, сміливий господар морських глибин і гірських високостей. Саме подія, яка трапилася з Степаном Івановичем Курочкою, перейшла всі можливі й неможливі межі, вирвалася з берегів людської сили й досяжності. Вона нагло, як вітер з гір, налетіла на Курочку, збаламутила його океан, широко розлилася холодним неспокоєм і одразу затопила все. Ніколи в житті не траплялося Курочці нічого подібного. Ніщо ще не хвилювало його так глибоко, ніколи Степан Іванович не був таким безпорадним і розгубленим.

— Не зчувся, звідки й лихо насіло... Пропаду, як собака в ярмарку Тепер вже вони мені згадають усе... Ні помилують... Ні, не помилують,— зідхав Степан Іванович, пригадуючи немолоду вже товаришку Моторошну, яка працювала за секретаря технікуму.

Курочка раптом звівся зі свого плетеного з лози, вольтерівського зразка, крісла й вийшов у коридорчик. Він настирливо почував потребу висловитися й тому звернувся до дружини.

— Глафирочка, вона вчора при мені навмисне балакала про ВУЦВК,—з відтінком тривоги вимовив Курочка — Запитувала, чи не змінив я своєї адреси, по тому ще надто уважно розпитувала про ячейку, пильно поглядала на мене і на моїх очах демонстративно викликала представника від студентів...

— Та невже ж все це правда?—співчуваючи його безмірному лихові, запитала Глафира Полікарпівна.

— Правда,—зідхнув Степан Іванович. Глафира Полікарпівна кинула запалювати столичний примус і жадібно, всею поставою, чекала на докладніше пояснення.

— Правда, Глафочко, чиста правда,—повторив Курочка.— Ні, таки в проклятий день ми переїхали в центр. Йшло все добре, по-божому, по-совісті—і на тобі. Ну, хто міг знати, що у нас будуть такі студенти?..

— Ка-зна-що, Стьопочка, г. не студенти тепер...

— Да, да... Тепер я буду знати! Буду! Та за нізащо ж просто втопили. Підвели, пхнули. Ні, не вилізти мені, не вилізти вже мені! — бідкався Степан Іванович. — Тепер все довір'я, увесь авторитет як вітром знесе, як водою змиє...

З отакими зовсім невеселими думками лагодився Степан Іванович лягати спати. Він не міг ходити сьогодні перед сном своїх двадцять хвилин у ніжноблакитному халаті, простро-чiv цілу годину зверх десятої й навіть не погладив чорного кота, який щодня приходив у цей час і покірно підставляв господареві вигнуту дугою спину. Одне слово налетів вихор, захопив Степана Івановича, завихрив, закружляв і безжалісно кинув його в темну пашу безодні...

II. ЩО ВІЗНАЧАЄ, ЯКЩО СНИТЬСЯ СНІГ І НОВИЙ БУДИНОК БЕЗ ДВЕРЕЙ

З вечора Курочка довго не міг заснути, а другого дня він прокинувся чуть світ і не підвівся, як завжди, а просто стрибнув з ліжка.

— Що з тобою, котику? — зустріла його дружина. — Чого ти такий неспокійний?.. Розкажи ж, котику, розкажи мені, що тобі снилося? — з помітною ніжністю в голосі запитала Глафира Полікарпівна, яскраво помітивши його неспокійний, розгублений вигляд. Вона підійшла до нього ближче, поклала руку на плече і, погладжуючи його стиha, ще спитала:

— Що тобі снилося? Розкажи, котику. Страшне щось?..

— Ат, — хтів одмахнутися Степан Іванович від цього питання й знову глянув на дружину несглокійними очима, в яких відбився смертельний жах і повна безпорадність.

— Скажи ж, котику, що тобі снилося? Скажи, — благала його Глафира Полікарпівна.

Але Степан Іванович ніби не чув — стсяв з похилію головою й не ворушив жадним м'язом. Він мовчав, і це мовчання непокоїло й лякало Глафири Полікарпівну. Справді: щоранку, день за днем, рік за роком, двадцять років з хвостиком Степан Іванович розповідав їй свої сни, Глафира Полікарпівна сумлінно вислухувала й ще сумлінніше, до найменших подробиць, записувала їх у зошит і потому уважно

чекала, що справдиться з тих снів і як саме. Вона закінчувала вже десятий загальний зошит змістом своїх і Степана Івановича снів і, крім цього, мала ще два зошити у відповідях - коментарях, що означає той чи інший з них. Поза цим Глафира Полікарпівна мала один зошит з короткими відповідями, де всі найвидатніші сни стояли за абеткою, і відповідь на них вона знаходила не більше як за одну хвилину. Щоправда, працюючи над цим щодні, вона більшість з тих снів і відповідей знала на пам'ять, але Степан Іванович не міг довірятися на неї й завжди повторював:

— Глафирочки, подивись краще! Подивися, нагідко моя,— просив він. І коли Глафира Полікарпівна накилялася до зошита, щоб знайти потрібну відповідь, Степан Іванович тихо, ніби про себе, додавав:

— У жінок волос довгий, а розум короткий. Да... Да...

Але зараз Степан Іванович не просив дружину знайти відповідь на його кумедний сон й надмірно силував себе заспокоїтися та не згубити остаточно рівноваги. Він тихо, не ворушачись, стояв серед хати й поглядом никав то десь зовсім далеко, то чуйно прислухався до себе, як це робить кінь, коли йму болить черево.

— Глафочко, щось нам буде... — вимовив він трагічно.— Не даремно ж мені цілу ніч такий сон... Палац, розумієш?..

— Палац, ох! — простогнала Глафира Полікарпівна і важко сплеснула руками.

— Палац і немає дверей... Розумієш? Ходжу, шукаю й...

— Немає дверей? — боязко перепитала Глафира Полікарпівна, і в її голосі почувся відчай. Вона раптом кинулася до скрині, щоб знайти зошит з відповідями.

— Постій, не все...

— Не все? Невже ж не все? Не лякай мене, любий! Кажи!

Степан Іванович передихнув. Глафира Полікарпівна передихнула.

— І горить... Горить, а я не знайду дверей...

— Горить? — трагічно перепитала дружина.

— Так, — підтверджив Степан Іванович.

— Тюрма, — ледве чутно, одчайно вимовила Глафира Полікарпівна і упустила зошит.

— Я так і знат,— зідхнув Степан Іванович і, зробивши ще кілька кроків, сів глибоко в куток.

— З'їли таки,— безнадійно прошепотіла Глафира Полкарповна крізь слізози.

— Кінець,— важко простогнав Курочки. Він звівся на ноги, обережно зняв з ліжка рушника й раптом упав на коліна.

— Молись, Гафочко! Молись! Нехай простить нас, що ми п'ять років завішували його на ліжкові рушником,— і він раптом підвівся й почав цілувати маленьку бляшану іконку.

— Казала ж тобі: роби, як твоє сумління велить! Навіщо було завішувати? Хто від тебе цього вимагав? Ні, передова людина! Голова місцевому сбіцяв до тебе прийти. Прийшов?— вимовила вона з докором.

— Лихо швидше прийшло,— простогнав Степан Іванович.

— Боже мій, простіть, ангели-хранителі,— підвела Глафира Полікарпівна дотори своє обличчя й так застигла.— Простіть, ангели - хранителі!— долетів до Курочки її тихий шептіт.

— Простіть його, нерозумного! Він не з своєї вини...— і Глафира Полікарпівна заридала. Стоячи на колінях, вона обпиралася лобом у підлогу, схлипувала й тяжко тремтіла вся. Плечі зводилися в печалі й знову падали, а вона щось причитувала, когось благала, кляла, каялася й знову благала.

— Може, ти...— вимовив несміливо й ледве чутно Степан Іванович.

— Що „може, ти“?..— вже як грім гікнула до нього Глафира Полікарпівна і знову нахилилася в молитві.

— Може, ти не там прочитала? Подивись, любко, Гафочко,— благально вимовив Степан Іванович.— Подивись, я тебе благаю.

— Там,—знову прогриміла „Глафочка“ й раптом, як салдат, скочила на товсті ноги. Вона зробила кілька кроків у напрямку до головної стіни й нерішуче зупинилася.

— Треба це зняти все,— боязко озираючись, вимовила вона і пальцем показала на низку портретів революційних діячів. Степан Іванович заперечливо покрутів головою.

— Так велить він...

— Хто, Гафочко, велить?

— Ангол - хранитель наш,— вілдано вимовила Глафира Полікарпівна.— Хто про це дізнається! Бог іх не може прийняти,— змотивувала вона свою пропозицію й заходилася біля портретів.

Степан Іванович не міг навіть поворухнутися й сидів тепер зовсім розгублений і безпомічний. Він швидко водив очима від портрета до портрета і з болем дивився, як з надзвичайною швидкістю Глафира Полікарпівна знімала іх з петель, і, не глядячи, складала один на один.

— Очиститься треба,— зідхнула вона, коли зняла із стіни останій портрет.— Очиститься велить він,— повторила Глафира Полікарпівна.

Степан Іванович важко зідхнув.

— Очиститься,— повторив він самим руком губів.— Я нерозумно, господи, діяв. Прости мені... Півеїку прожив, як усі люди, а тут закортіло передовим. Прости мені,— прохрипів Степан Іванович. Він підвівся з свого кутка і обережно ходою потупав до порога.

— Куди ти?— перейняла його дружина.

— По естественному, Глафочко!— благаючи вимовив Степан Іванович і несміливо, обережно переступив поріг.

Коли Степан Іванович повернувся до хати, Глафира Полікарпівна, здавалось, заспокоїлася зовсім і поралася вже по господарству. Вона, тільки зрідка підводила очі до чоловіка й тоді щось тихо шепотіла, старанно вираховувала сьогоднішні витрати на базарі чи продовжуvalа молитися. Але вона вже не гнівалася, що Степан Іванович і помітив, як тільки відчинив двері та переступив поріг. Погляд її став знову м'яким, рухи повільними, навіть здавалося—трохи обережними, і вся істота її виявляла тугу безконечну й розpac.

— Сухарики буду сушити,— промовила Глафира Полікарпівна з болем. Вона кинула примус, підійшла до Степана Івановича й ніжно взяла його за руку.

— Признаюся тобі — й мені снилося...

— Що?— схопився сполохано Степан Іванович.— Скажи що, Глафочко?— знову захвилювався він.

— Сніг... Несподіванка... Чуже щось, лихе...— промовляла до себе Глафира Полікарпівна.— Сніг на голову, як

сніг на голову,— продовжувала шепотіти дружина, наче зовсім не помічаючи чоловіка.

— Великий? — Степан Іванович повернувся до ліжка, важко сів і уважно, з ляком, чекав на відповідь.

— Великий..

— Едень чи вночі? — зовсім стривожився Курочка.

— Вночі,— тяжко відповіла вона.

— Тюрма... Таки тюрма мені,— сумно підтверджив Степан Іванович її попередню відповідь.— Значить, тюрма,— ще зідхнув він.

— Цілу ніч пес провив... Цілу ніч вив...

— Він, голубчик, почував лихо гospодареві,— простогнала Глафира Полікарпівна.

— Почував,— згодився Степан Іванович.

Годинник голосно загарчав, охрипло прокукував зозулею дев'ять разів і знову продовжував своє помірне коливання маятником. В кімнаті було так тихо, що Степан Іванович цілком ясно чув найдрібніші шерехи за вікном і навіть глухі удари свого серця. Подружжя довго мовчало, і ніхто з них не наважувався порушити цієї надзвичайної тиші, що повно панувала над усім і допомагала формуватися неспокійним думкам. Але вона починала вже гнітити, лякати своєю німою загадковістю й нервувати.

І Глафира Полікарпівна, як сміливиша від Степана Івановича й богообоязливіша та угодніша йому (так була вона переконана), порушила мовчанку перша:

— На бога тепер надійся,— промовила вона стиха й голосно сякнулася в куток сіренського попередника.

— На бога,— повторив він, як луна.

— Вже що не буде, а сьогодні з'ясується... Не сумуй!

— Сьогодні,— погодився Степан Іванович і простяг руку, щоб зіснув дістати й надіти сорочку, яку він почав був одятти й кинув.

Курочка збиралася сьогодні дуже поволі, рухався ще повільніше й так обережно, ніби тепер його доля залежала від того, як він ступить і куди саме у своїй власній кімнаті.

— Сьогодні останнє засідання правління технікуму. Вчора директор (слово це Степан Іванович завжди підкреслював

і вимовляв особливо твердо) сказав, що поставить мою справу на правдіння.—За цим Степан Іванович змовк, уважно озирнувся навколо й пішов до гардеробу, щоб одягтися.

— Цілу ніч гардероб лущав,—прошепот він.—Цілу ніч тріщав,—повторив він, наче комусь скаржучись, і дістав пальто.

— Так не вистачає таки півтори тисячі, Стьопо?

— Півтори,—зідхнув Степан Іванович і якось особливо підійшов до дружини.

— Дай поснідати, Глафочко.

Глафира Полікарпівна відповіла згодою.

— Я піду зараз. Може, вдасться побачити Володимира Кириловича: поговорю, розпитаю.

Глафира Полікарпівна не заперечувала. Вона одвихнулася на хвилинку до примуса і вмить поставила на стіл тількишо спечену яєшню.

— Пойж хоч трошки, Стьопо... Може це тобі й обід буде...

Степан Іванович з вдячністю глянув Глафирі Полікарпівні у вічі й покірно сів до столу. Він одломив шматок хліба і з силою заткнув його разом з яєшнею під рудяву стріху вусів.

— Оббігала оце ввесь базар... Ледве знайшла. Все порчені. Яке не візьми, як на сонце — так і зіпсоване,—тихо, наче боячись порушити важко здобуту рівновагу, скаржилася Глафира Полікарпівна.

— Хіба тепер крашанки? Раніш були да, настоящі, а тепер...—вимовив з болем Степан Іванович.—Пам'ятаєш, як тільки ми побралися, Глафочко? Ти іцоранку смажила яєшню. Пухку, з цибулькою й салом... Було...—трохи помовчавши, зідхнув він і неохоче підвівся.

— Прощай, Глафочко... Може, ніколи вже більше не побачимося. Навіки розлучаємося. Прощай,—обнімав він Глафиру Полікарпівну. Глафира Полікарпівна обнімала Степана Івановича й скаржилася на студентів.

— Запакували молоде життя. Прощай, соколику, прощай!—стогнала вона й виряджалася Степана Івановича за

третій поріг. Тут вона ще раз стисла йому тремтливу руку й промовила :

— Тепер на господа, Стьопочко...

— На господа,— повторив Степан Іванович і обернувся до дружини.

Він довго й пильно дивився, як, все віддаляючись, Глафира Полікарпівна пришкандибуvalа вулицею й часто зводила руку з хустиною до обличчя.

Степан Іванович уважно стежив за нею, згадував далеку молодість, село, паламарів Полікарпа Євграфієвича, маленький садочок, колись молоду Глафиру Полікарпівну, сьогоднішнє засідання, куди він ішов,— і на очі йому налягли болючі слізози. Але Степан Іванович не зворухнувся навіть: він покірно стояв і нетерпляче чекав, доки Глафира Полікарпівна до нього озирнеться. І він, дійсно, не помилився. Дійшовши свого ганку, Глафира Полікарпівна важко обернулася, звела руку з хусткою і помахала Степанові Івановичу. Він поспішно витяг хустку й теж помахав Глафирі Полікарпівні.

— Прощай, голубко,— прошепотів він ніжно.— Може, навдовго, а може...— І по його висушених лицах швидко скотилося по три великих, як український горох, слізози.

— Прощай, котику,— вимовила десь Глафира Полікарпівна й ще піднесла руку з хусткою до очей.

III. СТЕПАН ІВАНОВИЧ КУРОЧКА ХОЧЕ НЕОДМІННО ЗАБУТИСЯ Й ПОМІЧАЄ ЗА СОБОЮ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Лишившись сам, Степан Іванович глянув, може в останній раз, у той бік, де зникла Глафира Полікарпівна, і повернув праворуч за ріг. Він ішов помалу: до технікуму звідси було зовсім недалеко, а невеселі думки густо зринали одна за одною й сідна сумніша одної. Степан Іванович уважно перебирав у пам'яті давніші й недавні події, сутички з педагогами, розмови із студентами, свої виступи на зборах місцевому і особливо багато думав про секретаря технікуму — товаришку Моторошну.

„Вона ніколи не ставилася до мене з довір'ям“ — згадував про Моторошну Курочку. Завжди похмуря, невесела, навіть гнівна, вона непокоїла Степана Івановича своїм виглядом і примушувала його стерегтися, обмірковувати кожний крок і кожне слово. Але все те були дрібниці. Справжня кара для Степана Івановича настала тоді, коли позавчора він довідався, що Моторошну прийняли до партії.

„Да, тепер вона доведе! Доведе своє, алі за що ж? Чому вона мене так ненавидить? Чому?“ — ставало трагічно запитання. Степан Іванович з жахом пригадав, як учора, зустрівшися з нею в коридорі, він помітив її загадкову, звернену до нього, посмішку, і те, як вона ніби щось одразу вирішила і твердо пішла до кабінета директора.

„Переконає і його, скаже, що я злочинець, що я свідомо все робив, що я крав... Від неї всього можна сподіватися. Да... да... Я думаю...“ — Степан Іванович враз зблід і боляче скопився за груди. Він ледве передихнув і важко закінчив: „Вона заявила вже на мене в депеу... Я знаю.. Я...“ — Степан Іванович знову пригадав її загадкову посмішку, те, як Моторошна, побачивши Курочку, підкresлено, демонстративно повернула назад і пішла просто до директора. Курочка за цим ще пригадав, як він тоді прожогом вскочив до убиральні й там чекав, доки Моторошна вийде. Він помітив її настрій і намагався, щоб хоч по кроках впізнали, про що саме вона думала. Але як Моторошна вийшла від директора і, не звернувши кудись в бік, попрямувала до партосередку, питання для Степана Івановича було вирішene й з'ясувалося остаточно.

— Значить, донесуть, — прошепотів тепер, як і тоді, Степан Іванович, і знов, точнісінько як учора з убиральні, він підвівся навшпиньки і, не помічаючи того, пішов так і вулицею. Але не зробив Курочку й двох десятків кроків, як ззаду його почувся закотистий молодий регіт. Степан Іванович злякано став на п'яти й положко озирнувся. За ним поспішали троє обшарпаних, з чорними, як у муринів личиями, безпритульних, і всі вони йшли навшпиньках, точно імітуючи його рухи.

— Д-я-я-я-дя, здійсай ще так! — гукнув один з них, зробив навшпиньках кілька кроків у напрямку до Степана Івановича:

— Д-я-я-я-дя, зроби ще так, — повторюв за першим другий і все виконав точно за першим. Третій теж підтримав своїх товаришів, і тепер вони стояли лавою проти Степана Івановича і уважно чекали на його відповідь.

Степан Іванович, як обернувся на регіт та так і захряс. Помітно лише було, що він якось особливо уважно стежив за дітьми і, загрожуючи чи милуючись з ними, загадково мовчав.

— Д-я-я-я-дя, зроби, — гукнув удруге старший.

— Уггу-у-у-у, — мов осатанілій, заревів Степан Іванович, миттю нахилився й схопив до рук важку цеглину. Діти враз розлетілися вrozтіч і раптом зникли десь за парканами.

Степан Іванович постояв трохи, вилаявся, але, пересвідчившись, що діти не мали наміру повторювати свого прохання, кинув їх, ще озирнувся і потихеньку пішов далі. Він був надто розгніваний, бо ж ця зовсім несподівана зустріч роздратувала його вкрай і зруйнувала всі думки про сьогоднішнє засідання. Тепер Степан Іванович замість заспокоїтися став ще більш знервований, а з'являтися в такому стані в технікум для нього було зовсім не вигідно. Тому Курочка звернув ліворуч, обійшов велику площу й пішов просто в напрямку до базару.

— Однаково ж вспішати нема чого, а там, може, хоч трохи заспокоюся, — вирішив Степан Іванович. За цим Курочці яскраво пригадалася його остання промова на загальних зборах, де він виступив як голова осередку допомоги дітям. Згадавши про це, Степан Іванович ще раз відчув свій небувалий успіх і трохи заспокоївся.

Ранок цього дня був один з тих прекрасних передосінніх ранків, коли небо буває без жадної хмаринки, безконечно глибоке й синє, коли, дивлячись в його глибину хочеться сміятись і ридати, хочеться зняти догори руки й тужити, що людина не має крил, щоб утонути в його привабній, безмежносиній блакиті. Але Степан Іванович цього не помічав. Давно минули ті щасливі часи, коли Степан Іванович

Курочка міг тихо милуватися з „Малоросійської ночі“ Куїнджі, давно минули часи, коли він щомісяця приносив з базару куплену за полтинник яснофарбну „Наталку - Полтавку“, чи „Іхав козак за Дунай“. де, не зважаючи на ХХ сторіччя й десять років революції, окрім розцяцькованих людей, було ще неодмінно намальовано по одній українській криниці, по три українських явори, поємо розквілі сояшники, журavelль біля хати з низьким острішком та тин з перелазом. Та й чи до цього було тепер Степану Івановичу, коли, проходячи зараз базаром, він не помічав нічого! Він не помітив, як повз нього повагом пройшов старий румун з яскравою папугою, і навіть не почув, як вона дико прохарчала своє „ггуук“ і сплеснула зеленявиими крилами. А цього останнього Степан Іванович то вже ніяк і ніколи не пропускав. Було, зустріне румуна з папугою, зупинить його, просуне обережно один пальчик у клітку і, розтягаючи склади, м'яко - м'яко вимовить:

— По - поч - ка ду - у - р - ак.

— Ггуук,—відповість папуга, і Степан Іванович, задоволено посміхнувшись, піде далі.

Курочка доскочуючи на базарі і, боячись запізнистися, вже виходив з густих рундуків ринку, як йому раптом знову пригадався ранок і Глафира Полікарпівна.

— Вивернуть душу,— почувся пі болісний голос. Степан Іванович враз положко обернувся, але дружини він не побачив. Повз його, поспішаючи, йшли сільські дівчата з молоком на коромислах, якваві хлопчаки, старі баби з кошиками й вертляві крамарі дрібного краму. Він прислухався ще, трохи пристояв і рушив далі.

— Вивернуть душу...— долетіло знову.

Степан Іванович з жахом кинувся й знову став. Згадався йому ранок, яскраво пригадалося, як він скочив з ліжка й згарячу надів навиворіт сорочку, і як, уздрівши це, Глафира Полікарпівна надто положко сплеснула руками й трагічно вимовила:

— Вивернуть душу...

— Та краще б ти змовчала тоді з своєю душою... Куди я тепер піду?— гнівався на неї Курочка, і, не знаходячи ради своїм думкам, повернув замість технікуму за місто.

Засідання Правління технікуму було призначено на шосту годину вечора, до того ж питання про книгозбірню стояло останнім, і Степан Іванович, не сподіваючись на побачення з директором, мав досить часу піти за місто та хоч трохи відпочити. Щоправда, він трохи побоювався такої мандрівки й вагався:

— Подумають ще, що тікаю,— говорив він учора з такої нагоди дружині...

Але якщо вже Степан Іванович не втік раніше, то тепер, коли за кілька годин має розв'язатися його справа остаточно, тікати він напевно не буде... Це ясно для нього і зовсім, здається, зрозуміло кожному...

— А може ще й не тюрма... Як перед Богом — я тут не виною — вимовив уголос Степан Іванович і озирнувся. Він був уже за містом, ліворуч від нього, далеко в степ, пішов великий, трохи прикований на верховітті, парк і позад, вглиб великого міста — широка дорога.

— Але що то йде? — здерев'янілим голосом вимовив Степан Іванович і став, мов укопаний. Він надто пильно вдивлявся в далеку дорогу й не зводив очей з тої точки, де вузькою стъожкою закінчувалася кам'яниця й за нею першими будинками зводилося місто. І якби в ту хвилину туди глянула молода людина з добрим зором, вона б, напевне, помітила, що кам'яницю їхав зершник, що за плечима у нього стрибав карабін, при боці — шаблюка і що це був справжній міліціонер. Швидко це, мабуть, побачив і Степан Іванович, бо він раптом, як сполоханий заєць, зірвався з шляху, звернув у парк, хутко обігнув густий білий кущ маслини, боязно озирнувся, і, пересвідчившись, що його ніхто не помітив, що було сили побіг.

— Помітили... Значить, за мною ввесь час стежили... Тепер ще будуть обвинувачувати, що я хтів утекти, від суду сковатися... Значить, вона таки донесла... Донесли... третів Степан Іванович, і що було сили біг парком у напрямку до міста. Пробігши так понад кілометр і досить втомившись, Степан Іванович знайшов за іншіший куточек і сів хоч трохи передихнути. Його ноги, се рце й гаряча голова настирливо благали про відпочинок але наляканий

міліціонером Курочки часто зривався з місця, припадав до землі, пригинався в кущах і старанно перевіряв, чи його не помітили, чи не женуться за ним. Але навколо було тихо, і тільки здалекої кам'яниці іноді долітали неясні удари кованих кінських ніг. Вони хвилювали Степана Івановича й примушували його чуйно прислухатися.

Степан Іванович зліг на прижовкулу, притиснуту першим несподіваним морозом, траву й раптом скочив. Деся зовсім близько почулися обережні кроки, і Курочка раптом намалював трагічну картину свого полонення. Він знову нахилився й прислухався. Кроки долітали з-за густого горішнику, який і затуляв від Степана Івановича того, хто йшов. Але Курочка відчув, що ті кроки швидко наближалися, захвилювався, вирішив тікати, але як зовсім близько за найближчим кущем шаркнуло торішнім листом, Курочка вмить сів і, удаючи, що він захоплений шнурками своїх черевиків, нахилився.

Кроки ще шаркнули сухим листом і зовсім наблизились до Курочки. Схвильований і надміру зляканий, він вовтузився біля шнурка, всією своєю істотою слухав і з третінням чекав, що ось брязне шаблюка, клацне револьвер, і йому владно накажуть— „ходіть за мною!“. Але постать, що підійшла й зупинилася біля самих ніг Степана Івановича, вичікуючи мовчала, і як він, переляканий вкрай, підвів голову, вона тихо промовила:

— Дайте, прошу, п'ятачок.

Степан Іванович скочив на ноги і, окинувши жебрака суворим поглядом, ще суворіше і з ненавистю кинув:

— Арловським не даю! У нас українських старців досить!

— Ні, вже краще самому! — промовив він, коли незадоволений жебрак сковався в кущах.— Краще вже так... Легшою буде кара...— Степан Іванович змовк, замислився і несподівано вимовив:

— Принімая во вниманіе чистосердечне раскаяніе...— За цим Курочка хутко підвівся і, переконавшись, що той кінський стук зовсім стих, вийшов на шлях.

З міста вертали останні, що забарилися, селянські вози; двоє — хлопець з дівчиною — на новеньких самокатах

тналися за місто та десь у безмежній блакиті густо, як рій дивовижних бджіл, гули невтомні пропелери.

Степан Іванович навіть не пам'ятав, коли він був за містом в таке міле надвечір'я, коли, дивлячись, як за гору сідає сонечко, він розповідав Глафирі Полікарпівні про свої виступи на загальних зборах.

З виступами й з громадською роботою у Степана Івановича спліталися теплі надії на привабну, можливу „прибавку“ та укохана мрія про „свою малюсеньку-малюсеньку хатиночку під боком столиці“, як говорив Курочка.

Степан Іванович не думав тепер про хатину, він не згадував навіть про Глафиру Полікарпівну. Лише одна думка, настирлива, як прибій моря, і неспокійна, як крекіт ворона, панувала над ним. В кожному кущі, з кожній грудці, в кожному пеньковій рухові тоненікої галузки Степан Іванович бачив докір собі й пересторогу. Він положко озирався, старанно пригинався, щоб ідути не зачепити якоїсь галузини, ступав обережно, боячись не спікнутися, і так пильнував шляху, ніби він ішов тут уперше, а найменший уклін з дороги — означав його раптову загибель.

Але Степан Іванович думав на тільки про це. Відомо, що найбільші страждання духовно піднімають людину, поширюють душу її, і Курочка це зараз яскраво відчув.

„Що мені ті дрібні образи? — питав він себе. — Сміялися з мене... Обходили, лаяли, часто зовсім не помічали мене... Але чого це все варт? Чого це все варт у порівнянні з нашим лихом? І хіба зараз я не забув би про все це, коли б мені сказали: Ти вільний, все, що булю досі, забудеться тобі навіки. Виступай на зборах, бери навантаження, живи спокійно з Глафирою Полікарпівною... Ти вільний...“

— Вільний, — промовив уголос Степан Іванович і раптом став. В голові повністю запанував Володимир Кирилович Черепок, директор технікуму, і радісна, давнє очікувана усмішка вкрила стомлене чоло Степана Івановича.

— Я може, ще... — вимовив Курочка надійно і наліг на ноги, боячись прийти невчасно, запізнившись.

IV. КУРОЧКА ОСТАННІ ХВИЛИНИ НА ВОЛІ

Йти було зовсім недалеко, і за першим зворотом Степан Іванович вийшов на добре знану йому вулицю й швидко побачив знайомий рожевий дах технікуму. Він зводився в цьому кварталі вище від інших будинків, і тільки вище від нього, легші, ніж конус кипариса й суворіші голих скель, стриміли в небо готичні бані польського костелу.

Степан Іванович дивився якийсь час на високі шпилі готики і, перебігши очима знову на рожевий дах технікуму, боязно ворушив свої думки:

„Може, через яку годину під оцім спокійним рожевим дахом я буду жити вже останні хвилини? Може, більше не зможу...“ Степан Іванович неприємно здригнув. Він нервово тріпнувся всім тілом і кинувся так, ніби зараз несподівано розчавив голою підошвою слизьку жабу, і, дивлячись на дах, боляче вимовив:

— Але чи зміниться він від того хоч трохи? Чи відчує цей старий, іржавий дах, що під ним уже не стало одної людини? А що будуть потім думати про мене члени місцевому? Що тепер на це скаже Мар'я Івановна? — голосно запитав сам себе Степан Іванович. Він пригадав, як одного разу, коли Степан Іванович особливо сміливо „критикнув“ на зборах адміністрацію, сміливо відзначивши, що учебовий плян технікуму виконано не на дев'яносто відсотків, як стверджував замдиректора, а тільки на вісімдесят п'ять, Мар'я Івановна підійшла до його і, поклавши ліву руку на свої високі груди, пошепки спітала:

— Степане Івановичу, невже ж ви не боїтесь? Скажіть мені...

— Я, знаєте, пописую,— зовсім не загадково відповів ти Степан Іванович.

— Значить, вам усе можна й нічого боятися? — з пошаною запитала Мар'я Івановна.

— Кого захочу зажену,— похвастав тоді Степан Іванович перед нею. Пригадавши тепер цю розмову, Курочка засумував іде більше. Він знов, що Мар'я Івановна входить від когось представником до правління, і хоча вона буває там-

з дорадчим голосом, а все ж, мабуть, прийде на засідання,— думав Курочка. Але, зразу ж пригадавши, з якою увагою й пошаною Мар'я Івановна завжди ставилася до його промов, Степан Іванович наче трохи заспокоївся. За цим він пригадав Мирона Яковича, підстаркуватого вчителя німецької мови, який теж завжди приходив на засідання технікуму. Він, як і Мар'я Івановна, стояв за Степана Івановича. Згадуючи це тепер, Курочка помітно хвилювався і сам не знов: чи редіти йому, що має він друзів, і сподіватися на їхню підтримку, чи благати бога, щоб вони „по уважливих причинах“ не прийшли на засідання і тим зробили б його страждання хоч трохи легшими. Степан Іванович ще згадував свої останні розмови з Володимиром Кириловичем у справі бібліотечній і тепер силував себе недомінно знайти з них щось на свою користь.

— Він хоч і комуніст, але все ж не такий, як ця Моторошна. Він — як усі люди. Вислухає, порадить, пожурить... Правда, трохи суворий, але він людина: він зрозуміє мене...

Степан Іванович ще пригадав учоращеню з ним розмову, його спокійний тон та обіцяння й трохи повеселішав. Жаринка надії десь вирвалася з товстого шару попелу й тепло всміхнулася до Курочки. Степан Іванович знову директора технікуму за людину принципову й тверду в своїх словах, а вчора, коли Курочки (чого він повік не забуде) в слізах просив Володимира Кириловича не губити його, Черепок сказав:

— Справа не варта того, щоб її роздмухувати... Ми якось це полагодимо дома... Не журіться, Степане Івановичу, — закінчив директор надійно.

Степан Іванович мало не впав тоді йому до ніг і, глибоко схвильований, радісний вискочив за двері. Але в коридорі, як було вже згадувано (проклятий зрадливий коридор!) він потрапив просто на товаришку Моторошну. Вона якось особливо, загадково чи зневажливо, глянула на нього, і, коли Степан Іванович не зупинився, Моторошна поспішила за ним. Наздогнавши, вона застерігаючи, перепитала: — Ви адреси своєї не змінили, товариш Курочко? — і від цього запитання, і від її холодного „товаришу Курочко“

Степанові Івановичу потьмарило в очах і раптом спинилося серце.

— Ні, ні! — відповів він лій швидко.— Стара, стара, товаришко Моторошна,— силуючи себе усмішкою, незрозуміло прощебетав він. Вона зиркнула тоді на Курочку обурено, якось особливо люто і, залишивши зовсім розгубленого Степана Івановича в канцелярії, зла грюкнула дверима й вилетіла в коридор. Курочка кулею вискочив за двері, догнав її, хотів щось вимовити, але вона круто повернула й демонстративно пішла просто до директора.

Степан Іванович, як і згадувалося вже, вскочив до убіральні й чекав там, доки вона вийде, щоб хоч трохи про щось довідатися. Моторошна дійсно незабаром вийшла від директора й побігла просто до комосередку. Курочка ясно чув, як Моторошна про щось таї голосно розмовляла, а потім вийшла й суворим, безжалісним голосом вигукнула:

— Товаришу Калюжний! Товаришу Калюжний!..

На її рев (таким здався її голос Степанові Івановичу) коридором пробіг представник студентства товариш Калюжний і, чути було, теж склався за дверима комосередку.

Степан Іванович вимовив тоді свій неминучий присуд — „тепер кінець“ і навшпиньках вибіг на вулицю. Згадуючи це тепер, Курочка вже не сподівався на щасливий кінець.

Ні підтримка Мар'ї Івановни й Мирона Яковича, ні навіть обіцянка директора технікуму Володимира Кириловича не могли тепер дати Курочці навіть найменшої надії. Все з тої хвилини для нього раптом офарбилося в чорний тон і, здається, з'єдналося з неминучою смертю.

— Немає лютішої жінки на землі, — замисливши над учоращнім, вимовив голосно Степан Іванович і зупинився перед самими дверима технікуму. Він звів голову до міської башти і, помітивши, що до засідання лишилося тільки тридцять п'ять хвилин, рвучко повернув назад. Він хутко проминув кілька вулиць, але не зменшував ходи й уважливо шарив очима.

— Ось він, — з полегкістю вимовив Степан Іванович і повернув до того чистильника, що сидів біля театру Леся Курбаса, на розі Сумського провулку, і що у нього на висо-

кій дощечці великими літерами написано: „Здесь генеральна чистка“.

„Він, француз, швайцарець чи німець, добре чистить... Наші не вміють, а сьогодні, може, останній раз“ — подумав Степан Іванович і підвів уже ногу, щоб поставити її на коробок.

— Сьогодня неть,— вимовив чистильник і почтиво відсунув коробок до стінки.

— Та я ж у вас постійно,— майже благаючи вимовив Степан Іванович і ніяково, чи розчаровано, опустив ногу додолу.

Чистильник нічого не одповів.

— Раз у житті прошу уважить! Нікому сьогодні не можу довіритися — благав його Курочка.— Нікому, розумієте?

— Неть! Я срасу пошоль! Неть,— повторив чужоземець спокійно і, щоб відчепитися від Курочки, повернувся до стіни. Одвернувшись, він побачив, що зараз із дверей театру з квачем та афішами вийшла немолода людина й за кілька секунд підійшла до нього. Вона суворо здерла зі стіни „Белую моль“, наквацювала афішу клеєм і притисла її до стіни.

Степан Іванович, що на ці кілька секунд був стишився, обмірковував своє становище, і як вирішив нізащо не відступати, він підвищив голос й промовив рішучіше:

— Та зрозумійте ж мене нарешті! Я сьогодні нікому не можу! Рішительний день! Розумієте ви мене?

Але чужинець був, видимо, надто захоплений, не слухав його і, мабуть, не без задоволення силувається перечитати березілівську афішу на сезон 1928-29 року.

— Отелло... Отелло Шекспіра,—тихо промимрив він.

— Товаришу! — простогнав Курочка.— Товаришу!

— Змова Фієско в Генуї Шіллера,—прошепотів ледве чутно чистильник.

— Товаришу, я не піду, доки ви не почистите! Рішительно.

Чистильник пробіг очима афішу до кінця і, ніби про щось згадавши, миттю обернувся, глянув на Степана Івановича і, нахилившись, висунув до його свій коробок. Він зробив на

ньому щітками своє улюблене, голосне „тра-та-та, тра-та-та“ й запропонував Курочці хутчіше ставити ногу.

Степан Іванович зрадів, захапався і враз виконав його пропозицію.

— Рішітельно нікому! — промовив він, поспішаючись. — Рішітельно! — повторив Курочка, хтів говорити далі й злякано спинився. Він щось суворо, докірливо кинув на свою адресу і тихо, видимо виправдуючись, вимовив: — Рішуче! І як я про це забув? Рішуче! — гнівно повторив він.

Останнє стосувалося саме до того, що Степан Іванович принципово, ні в якому разі, ніколи не вживав „російської“ мови і, де б йому не доводилося говорити, виступати чи доповідати, він висловлювався завжди лише мовою українською, і теж принципово.

Тому вживши тепер руське „решітельно“, Курочка ніяк не міг пробачити собі цього надзвичайного злочину, корив себе за нього й намагався неодмінно знайти якесь виправдання.

„Я був схвильований. Розхвилювався...“ — думалося йому. Але Степан Іванович був людиною свідомою, швидко одкінув перше припущення й ще швидше знайшов до свого вчинку об'єктивну причину.

— Це було свідомо, — промовив він. — Зсвісім свідомо... — заспокоївся Курочка. І не повірити йому в цьому не можна було. Це була правда. Доведений до розpacу відмовою й такою неувагою з боку чистильника, Степан Іванович не відступав і вирішив добитися свого. Бачачи чистильникову байдужість, він кинувся на останню офіру, просто на злочин, і вимовив тоді своє „рішітельно“ лише тому, щоб ця черства, безсердечна людина нарешті зрозуміла, як важливо, як необхідно було йому почистити сьогодні черевики.

Стоячи тепер на одній нозі, Степан Іванович дивився через голову чистильника й надто уважно читав афішу. Він пробіг її кілька разів згори донизу, цвідко, трохи незрозуміло, заклопотано перелічив: Шекспір, Шіллер, Гюго, Меріме, Шіллер, Голя, Суліван, Могем, І. Лініпровський, Т. Шевченко, — витяг із кишені обидві руки й знову уп'явся в афішу. І як Степан Іванович ще раз і пробіг її аж до краю,

він миттю підніс близько до обличчя обидві руки і, не спускаючи з афіші очей, став методично одкладати на руках палець за пальцем..

— Вісім і три...— з обуренням промовив Степан Іванович. Він докірливо, багатозначно похитав головою на афішу і з сумом, наче звертаючись до чистильника, запитав:

— Що ж це за театр?.. Три українські п'єси... „Жакерія”... „Отелло“ А де ж ще „Золоте черево”—закінчив він, виокремлюючи останнє якоюсь особливою ненавистю.

Чистильник помітив Куроччине хвилювання, загадково глянув до нього кілька разів, силуючись зрозуміти, в чому справа, і, тернувши черевик останній раз, звів до Степана Івановича голову й задоволено вимовив:

— Хорошо. Очень хорошо... Руські хорош! Руські молодець! — зрезюмував чистильник Куроччин настрій. І коли б цей чужоземець був як слід поінформований про українську націю та хоч трохи обізнаний на поточній українській літературі, він, можливо, тримався б іншої думки й нізащо не повірив би Григорієві Косинці, який стверджує, що нібіто добра половина української нації є поети й драмороби.

Шукаючи грошей, щоб заплатити чистильникові, Степан Іванович довго порпався в кишені. Він мацав, не знаходив їх там і починав уже хвилюватися. Його радісний настрій і впевненість в тому, що вдача із чищенням черевиків обіцяла щасливий кінець засідання правління, поволі розліталися. Відсутність ще зранку покладеного в кишеню п'ятака була поганою ознакою. Але Курочка не здавався. Він вивертав останню кишеню, недовірливо лапав у тих, які не виверталися, і подивно поводив плечима.

— Ну хто б думав? Як я забув про це? — мовив нарешті Степан Іванович і, діставши з теки великого мідного п'ятака, віддав його чистильникові, радісний та надійний ступив на брук і хутко пішов вулицею.

Чистильник здивовано глянув йому вслід, перенинув через рамено свій короб і теж пішов.

До початку засідання правління лишалася якась чверть години, а запізнюватися, що Степан Іванович розумів

прекрасно, було зовсім не в його інтересах. Але й приходити раніше звичайного Курочка теж не мав наміру.

— Ще подумають, що я боюся чогось чи, може, хвилююся,— і за цим Степан Іванович полохливо озирнувся. Але навколо він не побачив нікого знайомого й нічого надзвичайного. Все було як завжди: тротуари не вміщали рухливого потоку людей, авто, наперекір усім постановам комунгоспу, мчали з неприпустимою швидкістю, і повагом, проти волі пасажирів, часто снували новенькі таксі.

На перехрестках вулиць стояли стомлені міським гамором міліціонери і, раз за разом піднімаючи руки, регулювали рух. Пацани один з-поперед одного різко вигукували своє „Вечернє Радіо“ й швидше, ніж авто, перебігали нешироку Лібкнештівську. На електростанції ще й досі трудилася в поті лиця „турчанка“, а півмільйонне місто щовечора лішалося на кілька годин жити помацки. Словом, на вулиці був знайомий нам потік з різноманітних людських фігур, чорних тіл автомобілів, молодих голосів, сонця й автомобільних сирен з міліцейськими сюрчками. Ледве вміщуючись у вузькому кам'яному коридорі, він швидко гнав у всі боки, нещадово-лено клекотів і, відшукуючи найближчі бокові ходи, поволі затихав і розплি�ався врозтіч. Тому Степан Іванович не звернув на його належної уваги й хутенько, щоб не запізнатися, попрямував до технікуму. І це були останні хвилини, коли Степан Іванович ще міг сказати своє улюблене:

— „Я, Курочка, Степан Іванович, належу тільки собі й роблю тільки те, що мені до душі“. За якусь годину, можливо навіть за кілька хвилин, Курочка, стане з небезпекою віч-на-віч, і хоча він себе зовсім не визнавав винуватим, проте був переконаний, навіть більше — Степан Іванович уже напевне знов про свій неминуче тяжкий кінець.

І з кожним кроком, як Курочка зближувався до технікуму, його неспокій ріс, а думки ставали все важчими й неспокійнішими. Постать його присідала, щулилася й помітно зменшувалася, а рухи й крохи дрібнішали і все нижче спадала. голова. Але Степан Іванович ішов уперед.

Залишивши останній шматок вільної для нього радянської землі і ступивши на ганок технікуму, Курочка внесъ одмінився.

В його постаті зараз було щось подібне до гірського орла, якого застукано далеко від покірних йому гір дужою бурею, і, безсилій повернутися до них, він мав скоритися тій бурі й негідно падати на землю. Навіть в тому, як Курочка підійшов до дверей і обережно взявся за ручку, було щось подібне до орла, який, переконавшись, що йому вже не здолати бурі на височині, стуляє свої дужі крила й грудкою ладає на землю..

Увійшовши до канцелярії, Степан Іванович несміливо зуникнувся біля вішалки і, намагаючись триматись спокійно, озирнувся тим поглядом, який досвідченому спостерігачеві сразу розкриває всі думки й наміри. В канцелярії не було нікого, і, боячись забаритися до засідання, Курочка захапався. Він стурбовано уявив собі, що засідання вже могло початися, і став тут же нашвидку думати, яку б вигадати причину свого запізнення. Але думки його якось обважніли, застоялися, запліталися одна за одну й проти бажання затримували Курочку в канцелярії.

— Дружина захворіла,— прошепотів він нарешті, відчинив двері в коридор і раптом злякано, так, ніби його хтось ударив у груди, одскочив назад.

— А, ви таки прийшли, товариш Курочко,— зустрів Степана Івановича холодний жіночий голос.

З дверей хутко вийшла товаришка Моторошна і мало не збила його з ніг.

Вона поспішно схопила зі столу великий аркуш паперу і, підбігши до Курочки, майже наказала:

— Розпишіться, що вам об'явлено... Тут, тут. Щоб ясно було ваше прізвище,— суворо зауважила товаришка Моторошна. І як Курочка розписався, вона акуратно згорнула той аркуш паперу й хутко пішла далі.

— Побігла вже сказати... Значить, сьогодні могила,— простогнав Степан Іванович і, ледве ступаючи, вийшов за нею.

В коридорі стояла вже напівтьма, було зовсім пусто, і тільки в останній кімнаті горіло світло.

Курочка ступав обережно, і до його чутливих до найдрібніших шерехів вух долітало звідкись то багато п'ятишених голосів, то розкотистий, але загрозливий регіт.

Пройшовши ще кілька кроків, Степанові Івановичу здалося, що голоси ті й регіт долітали саме з кімнати комосередку й що між ними ніби був голос Моторошної. Він ще зменшив ходу і, порівнявшись з дверима комосередку, мимоволі підвівся навшпиньки й пристояв. Іле двері раптом з гуркотом відчинилися й мало не збили Курочку з ніг.

Першою з дверей не вийшла, а майже вилетіла товаришка Моторошна, за нею поважніше вийшли — зем. директора, викладач співів і останнім вийшов представник студентства товариш Калюжний. Він пропустив своїх товаришів наперед і, порівнявшись із Степаном Івановичем, поспітив:

— Ну, як себе почуваєте, товаришу Курочко? Га?

Степан Іванович пильно дивився вслід тих, хто пішов з Моторошною, і навіть не почув запитання.

— Як себе почуваєте сьогодні,— повторив голосніше студент і теж послішив наздогнати своїх.

— Ні-і-і нічо...— намагався й не міг вимовити Степан Іванович. Він запнувся, заквилювався і, переконавшись, що оце зараз Моторошна напевне „агітувала“ всю свою „партію“ проти його, хотів уже повернути назад, як з того краю коридору долетів знайомий голос:

— Степане Івановичу, тільки вас і не вистачає...

Курочка одразу впізнав директора і, забувши про все, що було сили побіг на його голос.

V ЩО ДУМАВ СТЕПАН ІВАНОВИЧ КУРОЧКА, ВИХОДЯЧИ З ЗАСІДАННЯ

Степан Іванович увійшов до кімнати слідом за директором і, хутко окинувши оком присутніх, обережно обминув товаришку Моторошну, що сиділа на першому плані, і сів трохи далі, поруч з Мар'єю Івановною. Побачивши його, вона, як завжди, привітно усміхнулася й ледве-ледве підвелася з стільця, щоб дати пройти Степанові Івановичу. Від того вся її повна фігура важко сколихнулася, м'яко бовтнулася й за цим знову зайняла чисто ввесь простір крісла, як займає його перемішане тісто в макітрі. Далі від неї

сидів Мирон Якович. Він нічим не виявляв свого настрою і, як було завжди, часто брав двома пальцями кінчик своєї зовсім не німецької бороди, невпинно вертів його й старанно-тер. Дивлячись на його, можна було припустити, що ця людина з чогось нервус, але він був сьогодні, як і завжди, в тому блаженному спокої, що його має кожний чабан й що саме його не вистачає найменш нервовій людині.

Степан Іванович не виявляв ні поглядом, ні рухами нічого незвичайного, і тільки часто підносив до рота великий палець правої руки й настирливо та вперто кусав собі ніготь. Звичка ця, як відомо, не зовсім добра, але пам'ятаючи, що до неї за найскрутніших умов нервового напруження вдавався навіть сміливий Робесп'єр, — Курочка більше вже не одрізувала руки від зубів. Спочатку він просто кусав ніготь передніми зубами, потому, мабуть, не задовольнившись, ставив його руба і вперто силував себе загнати його між кожні два зуби, пробуючи й шукаючи розщілину від передків аж до кутнів. Але ніготь тільки іноді пірнявав глибше, і, мабуть відчувши біль, Степан Іванович рвучко одсмукував руку й швидко кліпав болем заслізинами повіками. Та й не було тут нічого дивного, бо хто б, навіть за найбільшого нервового напруження, ставби навмисне робити собі боляче? Ніхто, зрозуміло! Це добре почував Степан Іванович і зовсім не бажав бути одним із тих дурнів, що тільки становлять винятки й цим підтверджують загальний закон.

— Печнімо, — стиха промовив Володимир Кирилович і сів до свого крісла. Він зовсім без потреби заглянув у дві шухлядки свого великого столу і, мабуть нічого не помітивши там, спокійно взяв поданий Моторошною аркуш паперу. І як усі, мов по черзі, прокашлялися й стихли на своїх стільцях, Володимир Кирилович тихо вимовив:

— Пс вістка денна... — За цим він, не поспішаючи, перелічив питання, що іх мали розглянути на сьогоднішньому засіданні, і, ніби навмисне намагаючись виокремити, підкреслено зазначив:

— Питання про бібліотеку...

Степан Іванович положко підвівся на стільці, але, одразу помітивши, що всі звернули на це увагу, він повернув свою

рівновагу й грузко сів. В голові йому пронеслася неспокійна думка про сьогоднішні сни й зупинилася на побоюванні, щоб Моторошна не перетягла на свій бік і директора технікуму Володимира Кириловича. Думка його зупинилася на пристаркуватій, похилій постаті Моторошної і зупинилася на ній. Але ні Володимир Кирилович, який спокійно сидів посередині за столом, ні Моторошна, ні „зам“ директора не виявляли своїми словами й рухами нічого незвичайного.

Ні показної суворости, що буває часто за таких випадків, ні загрозливих поглядів, ні якихсь натяків -- нічого не було в їхній поведінці, що могло б показати їхні мислі й плани. Але Степан Іванович таки помітив. Він мав особливу здатність помічати навіть там, де інші нічого б і ніколи б не помітили. Курочка умів розгадати найдрібніший натяк, коли його навіть зовсім не було, і зрозуміти найменш помітні каміри. Він добре розумів, що розмова вчителя співів із представником студентства товаришем Калюжним неодмінно стосується його, що Володимир Кирилович хмурить брови й хапається за голову, думаючи про його справу. Курочка ясно побачив і почув, як Моторошна раптом розірвала шматок паперу й суворо глянула в його бік, як співчутливо прогектала Мар'я Івановна й знов поклала руку на свої високі груди. Степан Іванович з тривогою й прокляттям на своє безталання зафіксував, як товаришка Моторошна подала Калюжному аркуш паперу й олівець і як тепер, поглядаючи на Курочку, Калюжний з надто суворим виглядом писав резолюцію. І це ще раз свідчило, що всі вони, напевне, у змові проти нього і що Калюжний писав резолюцію неодмінно проти нього.

— Почнімо, — ще вимовив Володимир Кирилович і дав слово своєму замісникові. Той повагом розіклав якісь папери й ще поважніш почав свою безконечну ідоповідь про наслідки навчального року та учебові плани на наступне. Його, здається, мало хто слухав, бо в кутку з учителем співів голосно бубонів Калюжний, Мар'я Івановна часто нахилялася до Степана Івановича, сопла й кректала, а сам Курочка не міг же бути слухачем.

Степан Іванович не чув, про що доповідав „зам“, і уважно, силуючись не пропустити найменших змін у їхніх настроях, водив очима за членами правління. Йому здавалося, що вони теж не слухали доповіді і, очікуючи на питання про бібліотеку, пильнували за його найменшими рухами. Курочка добре розумів це й тримався гідно, як належить людині громадського гатунку.

„Хай собі думають що завгодно,— думалося Курочці.— Я тепер можу надіятися тільки на себе“.

„На бога надійся“— ніби шепнуло щось ззаду.

Степан Іванович сполохався, раптом згадав про ранок, непокійно загузав на стільці й обернувся. Йому знову почувся ніжний, трохи болісний, голос Глафири Полікарпівни й ніби її крохи, що ледве долетіли сюди з коридору.

— Цього не може бути,— забувши про присутніх, вимовив категорично Курочка.

„Хіба вона посміє?“ здивовано запитав він себе.

Доповідач одразу ж змовк, і Степан Іванович помітив, як всі присутні перевели свої здивовані погляди з дверей на нього.

Курочка довго вагався з тим шепотом, напевне знат, що Глафира Полікарпівна не може сюди прийти, що коли б він навіть побачив її тут, то не повірив би. Та й хто б міг повірити, що Глафира Полікарповна, ця мало не сорокалітня жінка, що все своє життя ходила тільки на базар та в неділю ще до церкви, могла відчинити двері до кабінета, директора і особливо тоді, коли тут іде засідання. Цього не могло бути! Це добре знат Степан Іванович, і, як тільки стихли за дверима ті ніби її крохи, він швидко забув про Глафиру Полікарпівну й напружено чекав, що буде далі.

Як зараз виявилося, доповідь було закінчено й починалося одно з тих беззмістовних обговорень, що має за свою мету немов навмисне, свідомо організовану крадіжку часу.

Степан Іванович не пам'ятав, хто говорив перший, і про що саме говорив другий, з чим погоджувався і що заперечував третій з промовців. І тільки як з кутка бовкнув голос товариша Калюжного, Курочка насторожився й повернувся до нього всім тілом.

Калюжний поважно звівся с місця й манірно поправив ковнір тоді синьої косоворотки, що її в додаток до спідниць, аж по кісточки, показно носять деякі комуністки-інтелігентки, маючи, очевидно, за мету стати цим більш подібними й ближчими до робітників.

Калюжний говорив коротко (винятковий випадок для поганих промовців) і свою промову закінчив так:

— Мені здається, товариші, що практично, що ми можемо зробити для поліпшення побутових умов студенства, це — збільшити в якийсь спосіб наші гуртожитки. Як не дивно... може, хтось здивується... може, невірно мене зрозуміють... — Він трохи запнувся, подумав і вже рішуче закінчив:

— Найбільше лиxo у нас — це те, що всі одружені живуть порізно. Візьміть з робфаківцями... Вчитися їм доводиться по сім років, а так живучи тільки нервується. Це, знаєте, є загальна думка.

Володимир Кирилович легко посміхнувся й переклав дзвоник із правої руки до лівої.

— Менше абортів буде, — вимовила трохи цинічно Моторошна і байдуже накилилася до свого протоколу.

— Чудачка ви, — відповів таї Калюжний. — Тут же не маємо жити. Ви...

Володимир Кирилович незадоволено зібрал брови на суворе перенісся й легко, як протест, дзеленькнув дзвіночком. Всі присутні підтримали його, навіть підтримав Степан Іванович.

Калюжний хотів ще щось висловити, але скорився загальному настроюві й стих.

Скориставшись з того, що всі мовчали, Курочка нахилився близько до Мар'ї Івановни й тихо прошепотів.

— На мене заявили вже в де-пе-у...

Мар'я Івановна вся тріпнулася і, прикладавши пухлу руку до своїх високих грудей, одкинулася назад.

— Та невже? Невже ж це правда? — запитувала вся її постать.

— Моторошна, — зовсім тихо додав Степан Іванович. — А Калюжний уже й резолюцію он проти мене написав. Тільки-що, — зідхнув Степан Іванович.

Мар'я Івановна співчутливо подивилася на Степана Івановича й знову випрямилася. Вона уважно, з помітним презирством, зміряла неприязнім поглядом Моторошну, потому глянула на Калюжного і раптом нахилилася до Мирона Яковича.

— В де-ре-у заявили... на Степана Івановича... Моторошна... Калюжний...

Мирон Якович здивовано чи полохко закліпав рудявими повіками й частіше засмикав свою борідку. Він перепитав ще про щось Мар'ю Івановну і, як та непомітно для інших одвернулася від його, Мирон Якович нахилився до завгоспа.

— В де-ре-у заявили, — можна було зрозуміти з його тихого шепоту. Завгосп технікуму, як людина практична й „матеріалістична“, насамперед одразу не повірив й ще перепитав. Мирон Якович, мабуть, підтвердив сказане, але видно, не переконав завгоспа бо той незрозуміло здвигнув плечима й запитливо подивився на директора.

Тимчасом вже закінчували обговорювати передостаннє питання, і Степан Іванович з дрожем помітив, що Володимир Кирилович уже взяв той аркуш паперу, щоб спокійно оголосити -- „питання про бібліотеку“, як раптом щось ніби м'яко вдарило всіх по очах і за цим одразу стало темно.

В коридорі щось дуже гуркнуло стільцем і боляче заїжало, але з присутніх ніхто не спокохався. Людина звикає і спокійно ставиться навіть до того, що вона неодмінно вмре, коли вона про це буде часто думати, чому ж мали положатися харківці з того, що все півмільйонне місто раптом погасло, коли „турчанка“ виробляла це мало не щодня?

— Дістаньте, будь ласка, свічок, — наказав зовсім спокійно Володимир Кирилович. — З дев'ятої години буде світло... Ці півгодини ми попрацюємо при свічках, — додав він.

Йому, звичайно, ніхто не заперечував, а Моторошна одразу вийшла до канцелярії й хутко повернулася з запаленою свічкою.

— Справи бібліотечні, — почув Степан Іванович. — Миколо Гнатовичу, ви маєте слово, — звернувся Володимир Кирилович до свого замісника.

Микола Гнатович пересів із свого місця ближче до свічки і взяв до рук товстого ревізійного акта. За ним підвівся

з свого місця завгосп і сів поруч з Володимиром Кириловичем на місце, де сидів тільки Микола Гнатович. Він пильно дивився директорові у вічі й певне хтів улучити найкращий момент, щоб повідомити його про щось дуже важливе.

— Що ж, тут справа ясна й коротка,— зовсім м'яко почав Микола Гнатович.

Степан Іванович трохи підвівся на руках і так замер. Він ясно відчув у м'якій інтонації Миколи Гнатовича суровий, безжалісний собі вирок і тепер, не рухаючи жадним м'язом, не блимаючи повіками й стримуючи подих, слухав, що він буде говорити далі.

— За два роки пропало півтори тисячі книжок. Вартість їх за актом становить 2870 карбованців і 15 копійок...

Усі мовчали й слухали особливо уважно. Микола Гнатович вимовив ще кілька цифр, назвав прізвище тих, хто підписав ревізійного акта, й за цим змовся.

На засіданні на кілька хвилин запанувала та тиша, що буває, очевидно, тільки в момент, коли кат поспішно розсочувє петлю й надіває її на шию засудженому. Ні слова, ні звичайного шепоту, наївіть найменшого руку не можна було помітити тої хвилини. Це був справді той момент, коли всі й усе мовчало й про який досить вдало говорили — „поліцейський народився“. І коли б це мовчання продовжилося хоч на кілька хвилин більше, — тоді б ніхто ніг поручитися за те, що Степан Іванович не збожеволіє з нього. Блідий, як місяць під сонцем, з непокійними очима, ледве стримуючися, щоб не злетіти з крісла, він невпинно оцирався навколо й п'омітно часто тремтів.

— Дал, — звелів Володимир Кирилович, і його завжди тихий голюс видався зараз громом.

— На підставі існуючих положень комісія вважала за необхідне дати десять відсотків на розсипку, що становить за два роки триста книжок.

— Ого, — вимовив Калюжний. — Розсипка нічого собі...

Степан Іванович перевів дух і полохко обернувся до товариша Калюжного.

— П'ятсот п'ятдесят книжок пропало за студентами. Тут теж, мабуть, не можна винити...

Калюжний рішуче підвівся, манірно поправив косоворотку й нагло перебив зама. Він з обуренням заявив свій протест проти такого огульного обліку й вимагав неодмінно суворішого розслідування.

Моторошна сиділа мовчки й уважно, боячись пропустити хоч одно слово, стежила за промовою Калюжного. І, слідкуючи за нею, Степан Іванович не міг не помітити, як вона стверджувала її в тих місцях, де товариш Калюжний говорив про неодмінне найсуворіше розслідування й кару. Степан Іванович бачив, як вона покивувала головою, і немов глумлячись і радіючи загрозливо поглядала на Курочку.

— Так сто, стодвадцять, на нашу думку, було украдено з книгозбірні, бс не всі шафи замикаються як слід — продовживав Микола Гнатович, коли Калюжний змовк... — Двісті п'ятдесят пропало за педагогами...

— Тисяча двісті,— голосно, з помітним полегшенням, вимовила Мар'я Івановна.

— Безобразіє! — перебила її товаришка Моторошна і, мов ошпарена, скочилася з місця.

Завгосп хутко нахилився до Володимира Кириловича і, не спускаючи очей з Моторошної, яка збиралася щось дово-дити, прошептів:

— Вона заявила про це в де-пе-у...

Володимир Кирилович здивовано глянув на завгоспа і байдуже, очевидно не надаючи ніякого значіння цій заяві, махнув рукою.

— Безобразіє, кажу,— прогrimіла товаришка Моторошна вдруге.

— Хіба тут вирішуються такі питання? Хіба можливо на одинадцятому році революції пропускати й мовчати про такі злочини? Треба бути громадянами! Час уже взяти за що слід таких хазяїв, як товариш Курочка та...

Степан Іванович з блідого враз зробився синім. Упершилось поглядом в Моторошну, він, як і решта мовчав і часто безпомічно кліпав своїми рідкими повіками. Але як би не говорила як би не доводила товаришка Моторошна, більшість тут, очевидно, мала бути „за“ Степана Івановича і „проти“ неї.

— Я буду одвертою тут, — ніби потрібно комусь і збираючись виголосити щось надзвичайне, заявила Моторошна. — Нам тут нічого ховатися, — обернулася вона до Курочки, і так вимовила це, що ледве не погасла свічка. — Ми з товаришем Калюжним зробили все. Ми... — Моторошна враз зупинилася, не докінчила думки й обернулася до дверей.

В цю хвилину з коридору враз відчинилися двері й поріг переступила постать озброєна, револьвером.

— От... — вимовила Моторошна, ніби вказуючи присутнім на озброєну людину, що з'явилася з напівтьми.

— Агент, — шепнула вражено Мар'я Івановна до вчителя німецької мови й ухопила себе за скроні.

Мирон Якович зімняв борідку цілою жменею і всю загорнув її до рота.

Курочка низько, мов під важким ударом, пригнувся на стільці й так завмер.

Володимир Кирилович оглядав озброєного здивовано, а завгосп — з помітною повагою.

— Хто тут буде директор? — суворо запитала озброєна людина й повернулася до Володимира Кириловича, який сидів на місці голови засідання.

— Я, а що вам потрібно?

— Ви мені потрібні, — вимовила тим же суворим тоном людина і всею постаттю своєю вимагала якоїсь відповіді.

— Прошу, в чому справа? — запитав з помітним хвилюванням Володимир Кирилович.

— Ми повинні лишитися тільки вдвох, — заявила озброєна людина.

В кімнаті враз запанувала мертвa тиша, очікування на щось тривожне й надзвичайне, і тільки очі всіх не одривалися [від Степана Івановича. І в одних] з них можна було помітити глибокий жаль і співчуття, а в інших виразну незрозумілість чи задоволення.

Але надзвичайна тиша панувала недовго. Вражені несподіваною появою озброєної людини, члени засідання недовго перезиркувались мовчкі. Кожний з них був уже докладно поінформований, що означав цей озброєний „налот“ на

засідання педагогічної ради, й добре розумів, до чого він врешті призведе. Ми не можемо стверджувати, що саме в цю хвилину кожний з членів ради почув на собі відповіальність за такі значні збитки по установі, але що кожний з них зараз бажав її зняти із себе й лишитися до неї непричे�тним — це було зовсім очевидним.

Змовкнувши на якусь мить, вони швидко опам'яталися і раптом, немов змовившись, заговорили всі разом і розірвали гнітуючу тишу. Кімната одчайно галаснула кількома незрозумілими вигуками, віддалася голосним зідханням і в найкоротшу мить налилася вщерть загрозливою буботнявою, тривожним шепотом і короткими речіліками докорів.

Мирон Якович, наприклад, часто глядав на прибиту до стільця постать Степана Івановича й корив учителя співів за його компаніювання з Моторошною. Вчитель співів гузував разом із своїм стільцем у куток, запевняв Мирона Яковича про свою безсторонність у цій справі й боязко поглядав на товаришку Моторошну. Мар'я Івановна совалася на кріслі поміж Мироном Яковичем та вчителем співів, силувалася щось ім довести, часто та голосно зідхала й трагічно кидала руки на свої високі груди. Калюжний хвилювався, щось уперто доводив худорлявому, в синіх окулярах, завгоспові, часто обертався до мовчазного студента, що сидів із ним поруч, і, б'ючи його долонею по коліні, голосно вигукував до завгоспа:

— Альоша! Понімаєш, Альоша? Ми тут ні до чого. Виною у всьому Курочки. Він же завкнигозбірні. Понімаєш? — доводив Калюжний.

Курочка був блідий, аж синій, і мовчки, не кліпаючи навіть повіками, дивився у двері, за якими склався директор з озброєною людиною. Він чекав, що ось за кілька секунд до кімнати повернеться Володимир Кирилович і, ніяковіючи й перепрощаючи за свою обіянку, тихо вимовить: „Степане Івановичу, вас просять іти зараз до депеу...“

Завгосп уважно вислухував Калюжного, положко зривався з місця, біг до дверей, зупинявся й знову біг до Калюжного. Микола Гнатович — замдиректора у справі навчальній, мабуть, почував себе не зовсім добре. Він сидів сам, осторонь від усіх, часто обертався на завзяті, що вже переходили

міру пристойности, сперечання в кутку й неспокійним поглядом зупиняється на підсумкові ревізійного акту, що показував 2870 крб. 15 коп. І тільки товаришка Моторошна ще сиділа на своєму місці й нервово водила олівцем по протоколу засідання. Вона не виявляла ні задоволення, ні жаху, і тільки, видимо, нервувала з того, що їй так нагло перебили запальну промову. Але коли в кутку, де зараз була вже більшість членів засідання, знявся неймовірний галас — вона підвела голову і, зустрівшись поглядом із Миколою Гнатовичем, вмить скочила зі свого місця.

— Я не скінчила... — Микола Гнатович упіймав на собі її суворий погляд й легкі підвівся на стільці.

— Я хотіла сказати, що справа тут не в товарищеві Курочці. Його ми прекрасно знаємо. Справа в тому, що не Курочка, а ви, Миколо Гнатовичу, відповідаєте за все. Ви, а не Курочка, керуєте навчальною частиною технікуму. Ви маєте до діла із педагогами. Ви позинні зрозуміти, що чотирисота студентів загнали і п'ятсот п'ятдесят книжок, а п'ятнадцять педагогів двісті п'ятдесят книжок! Ви розумієте, що тут робиться? Бачите тепер, хто виною — ви, чи Курочка, — запитала вона суворо. Микола Гнатович неспокійно засовався на стільці, підвівся й тихо, ледве чутно, вимовив:

— Звичайно я, я погоджуєсь, товаришко.

Степан Іванович зиркнув з під лоба на Миколу Гнатовича, боязко перекинув очі на Моторошну і, звертаючись виключно до себе, тихенько прошепотів:

— Бач, як вона вміє туману напускати. Змовилися, а тепер ще й сміються...

— Це добре, — полегшено вимовила Моторошна. — Добре, що ви самі погоджуєтесь, — підтвердила вона і, тільки зараз помітивши, що ії ніхто окрім Миколи Гнатовича та Степана Івановича не слухає, схвилювано винулася в куток.

— Ви тут даремно галас здіймаєте, — гукнула роздратовано Моторошна. — Хто вам повірить, що тільки Курочка виною? — налетіла вона на вчителя співіз.

— А хто ж? — визвірився на неї Калюжний, широ ображений з того, що Моторошна починала руйнувати важко здобуті ним позиції.

— Хто? — перепитала Моторошна. — Ваші студенти! Ви! Ці сотні дикунів, що не вміють берегти й цінувати книжки. Хто навіть повірить, що студенти вкрали у держави п'ятсот п'ятдесят книжок?!

— Я ж про це й казав! — вихватився Калюжний.

— Казав, — перебила його Моторошна. — Ви все на Степана Івановича звалили! Він мов. Він у всьому виною... Ви і ваші товариши, Микола Гнатович та його п'ятнадцять педагогів — ось хто виною! От кого слід тягти до відповідальнosti. Вони шкідники, а не Степан Іванович, — захвилювалася Моторошна і на цьому змовкла. Вона побігла від гурту, ще для чогось стукнула кулаком об стіл і майже впала на свого стільця.

Мар'я Івановна незрозуміло перезиралася з Мироном Яковичем, Калюжний із вчителем співів шепотіли й прощось поспішно умовлялися, завгосп часто поправляв сині окуляри й нервово ходив із кутка в куток. Степан Іванович, похилившись, нерухомо сидів на стільці й загадково дивився на Моторошну. Микола Гнатович не сходив зі свого місця і, не здіймаючи погляду від підсумку ревізійного акту, відчував, як нестерпно боляче муляв він йому очі.

Але ось двері знову розчинилися, з них хутко вийшов Володимир Кирилович і, дійшовши свого крісла, поважно сів. Постать його не виявляла ні тривоги, ні розчарування. Лише загадкова, швидше іронічна, усмішка блукала на його виразних губах.

Раптом блиснула яскрава електрика, і чорні тіні враз, як і з'явилися, зникли з кутків.

— Слава богу, — тихо сказала Мар'я Івановна.

— Мене оштрафували на п'ятдесят копійок...

Всі присутні зробили ледве помітний, мов чаїнний рух наперед і ніби заклякли в подиві.

— Я не зареєстрував радіоапарата, — усміхнувшись, пояснив Володимир Кирилович.

Сімейз

Серпень, 1928 р.

МЕЦЕНАТИ

*

I

Що не кажіть, а справа піклування про мистецтво є дуже важлива. Зрозуміло, що в мистецтві не легко знайти зматеріялізовані цінності, ще тяжче встановити безпосередні громадсько-корисні акції мистецькі на людину, але такі думки панують у головах людей нечулих, тугих, як кажуть, „на вухо“, не емоційних, грубих матеріалістів, вульгаризаторів мистецтва! Це зовсім зрозуміло, ясно для кожної людини, яка хоч трохи обізнана на мистецьких цінностях, і справжній мистецький твір чи справжнього митця вона відчує одразу. І це відразу відчув на собі Пилип Медок, голова Печеричанської окружної філії профспілки Робміс. Він відчув це у першу ж хвилину свого знайомства з московським художником Аркадієм Звєздоносовим, зустрівшись із ним у цьому глухенькому, старому провінціяльному місті. Щоправда, Пилип Медок ніколи б і нізащо б не погодився з такою характеристикою свого міста. Він у ньому народився, зростав тут, був свідком двох революцій і одну з них „полюбив і прийняв з вухами“, як про це він часто любив говорити своїм друзям.

Пилип Медок давно кохався в мистецтві і не міг не знати про те, що всі світові мистці, не зважаючи на багатство й пошану у великих містах, завжди прагнули повернутися туди, звідки вони вийшли, щоб відчути під собою ту землю, що виносила їхнє дитинство, щоб дихнути тим повітрям, яке сповнювало їхні дитячі легені, щоб потішити свій зір привабливими, тихими малюнками далекого милого дитинства. Пам'ятаючи про це, Пилип Медок, або точніше Полоній Червоний, як він сам підписувався у місцевій газеті (його ще звали Червоний Медок), дав собі зарік стати вище від усіх геніяльних людей світу і ніколи не кинути свого рідного міста.

„Однаково ж доведеться сюди повергатися, — думав Полоній Червоний. — Тепер мені тут зовсім добре. Я маю пошану,

цікаве діло і головне — можу тішитися з того, що допомагаю такому надзвичайному талантові". До речі, останнє, а саме питання про талановитого художника Аркадія Звєздоносова, вже ось цілий рік не кидало й на хвилинку Полонія Медка. Він ним жив, та не жив, а горів, турбувався більш над усе, і не минало й одного дня, щоб Полоній Медок не написав московському талантові гарячого листа, привітальної телеграми чи забув пропагувати серед широких профспілчанських мас Робмису у місті Печеричному його надзвичайну картину „Маніфестації". Правда, Полоній Медок не менш енергійно пропагував ще вегетаріянські ідеї, обґрунтовуючи їх, як він казав, марксівською методою та матеріалістичним світосприйманням дійсності. Він обстоював те, що кожний справжній митець повинен стояти вище від інших пересічних людей, і що для цього йому потрібні інші біологічні процеси в його організмі, і що їх якраз і дає справжня вегетаріянська їжа.

— Я ще нікого за своє життя не з'їв,—говсрив захоплено, з почуттям власної гідності та переваги, Полоній Медок, підкреслюючи цим свою цілковиту свідомість, безумовну вищість від інших і той героїзм, який доводилося йому виявляти майже щодня, щоб не покуштувати якогось „бифштекса по - деревенски" чи „цыплята натюрель". Щоправда, коли говорити про Полонія Медка і тут усе, то не можна змочувати хоч би про те, що цей самий Полоній Медок іноді доходив із своїми вегетаріянськими ідеями до скорбного тупця і тоді, зачинившись міцно у своїй квартирі, він ів на ніч „циплята натюрель" чи той же самий „бифштекс по - деревенски". Але ці свої вчинки, що виходили за норму його поведінки і що, натурально, не здивували б з нас нікого, він умотивовував приблизно так:

— Тепер,— казав Полоній Медок,— селяни самі споживають усю пісну їжу, а коли що й вивозять на ринок, то воно таке, що його й у рот не візьмеш. Немає тепер доброї цибулі, немає крашанок, капуста та помідори вже не юродять, молоко з водою, та навіть сала немає,— скаржився наш невтомний вегетаріянець.

Асортимент „сало" в вегетаріянській номенклатурі Полонія Медка повинен би здивувати кожного, хто хоч раз обідав у

вегетаріянській іdealні, але коли б ця людина ознайомилася хоч поверхово зі смаком та традиціями Полонія Медка, її б більше не дивували такі дрібниці і вона не виглядала б таким диваком у наш вік. Справа в тому, що сало Полоній Медок ів виключно старе, те, як казав він сам, „що кілька років уже пролежало у засаленому мішку й давно абстрагувалося від живої істоти — свині“. Ця звичка юсти старе. жовте од часу, сало лишилася у Полонія Медка ще з малечку, ще з тих часів, коли він не мав нижче рота слабенької клинцем борідки, а тонкі губи були без єдиної рудої волосини його завсім негустих, завжди розкиданих униз і вгору вусів. Ця звичка лишилася йому від старої неньки, яка вмерла давно, залишивши синові єдину спадщину своєї професії — перекупки сала — любов до цього ж сала, любов, і навіть більше — гарячу віddаність. І він лишився гідним сином! Через чотири десятки років, через дві революції і переходячі повз його кватирі запеклі бої і фронти проніс Полоній Медок цю звичку, ніколи не зрадив її і, не зважаючи на свої принципові вегетаріянські переконання, не зрікся її. Словом, Полоній Медок, попри всі свої дрібні хиби (та хто їх не має!), був людиною виключно принципіальною і, як видно з вищенаведеного, раз розпочату справу він доводив до кінця.

Тож не дивно, що зустрівшись із художником Аркадієм Звєздоносовим і одразу впізнавши його не абиякий талант, він вже ось протягом цілого року захищав його перед тими, хто, натурально, заздрив його талантові і такій виключній пошані до Звєздоносова у місцевих мистецьких колах, та вимагав звернути увагу й на себе. Саме такою людиною, на думку Полонія Медка, у Печеричному і був місцевий юнак Микола Сковорода.

Він пройшов довгий шлях до Печеричанського художнього технікуму через куркулівські кюшари, чабанування і навіть вантажника на невеличкій пристані „Печерична“. Тож не дивно, що, побачивши велику картину, намальовану Звєздоносовим і любовно заквітчану в плахти і українські рушники в залі Печеричанської профспілки Робмис, Микола Сковорода лишився зовсім невдоволеним з такої пошани до „невідомого“, як він говорив, Звєздоносова і, натурально, висловив

своє здивовання Плонієві Медкові. Медок не міг стерпіти такої образи, що, природно, могла привести до порушення авторитету та до неповаги до його витонченого смаку, і рішуче одпсвів:

— Ваш реалізм, товаришу Сквородко, тепер нам не потрібний! В житті і так усе реальне. Нам потрібні гепер, товаришу Сквородко, такі мистецькі твори, як б хоч трохи одривали людину від нудного оточення нашої дійсності й давали б нам уявлення про прекрасне майбутнє, о! А ви, товаришу Сквородко, з вашим реалізмом...

Микола Скворода не безпідставно образився за своє перебріхане Плонієм Медком прізвище, здивувався з такого негативного ставлення голови Робмису Медка до реалізму і, згадавши, з яким задоволенням прийняло кілька республіканських журналів його різьбярські, цілком реалістичні, роботи, вирішив на цей раз не здатися. Він спрэбував заперечити Медкові погляди та довести їхню принципіальну невірність і навіть шкідливість. Але Медок замахав заперечливо руками, хутко забігав по великій залі і, зупинившись перед картиною Аркадія Звездоносова, майже патетично вигукнув:

— От твір справжнього пролетарського маляра. Це зразок, перед яким треба схилятися,— коротко зрезюмував Плоній Медок свої думки.

Його захоплення цілком поділили дві вже зовсім неимолоді актриси, що прийшли сюди якраз шукати роботи і, помітивши таке піднесення в настрої голови профспілки, несильно заплескали йому в долоні.

Це було тиждень чи два тому, а за кілька днів Плоній Медок очікував на повідомлення, коли мав приїхати на урочисте святкування, що улаштовувалося з граводу його картини, сам Аркадій Звездоносов. Тому, чекаючи на гризізд, Медок ось уже два дні не жив своїм звичайним життям. Він рухався повільніше, мабуть щоб надати своїм рухам більшої поважності, обідав пізніше, частіше на відува вся до великої залі, де ось уже рік у прикрасах висіла картина Звездоносова, і все подовше простоював перед нею, заглиблюючись у її надзвичайно яскраві фарби й не менш яскравий та глибокий зміст.

Зупинячись перед картиною, Полоній Медок смакував у ній над кожним мазком, кожна цяточка з неї говорила до нього просто таки фанатичною глибиною революційного переконання, а кожна фігура й лінія проивовляли до нього красномовніше від найбільших промовців світу і сповнювали його почуття чимсь вищим і значнішим від звичайної пересічності його товаришів по роботі. Вона ж давала йому, як казав він сам, „емоційну зарядку жити, повніше зідчувати життя й працювати“.

Стоячи непорушно перед картиною і згадуючи момент свого першого знайомства із творцем цього „колосального вияву революційної пристрасти і віданості“, як захоплено характеризував цю картину сам Полоній Медок, він не міг налюбуватися з неї, не міг натішитися із своєї місії мецената намагаючись зрозуміти, яку колосальну роль у відкритті цього таланту відограв він. Тому, дивлячись на картину, Полоній Медок ніколи не забував того, як з'явилися його перші статті у місцевій газеті „Червоне око“ про художника Аркадія Звєздоносова, як підожною з них завжди красномовно чорніло його вигадане прізвище — „Полоній Червоний“ і те, яке колosalне враження зробила ця картина на членії Робмису, що одвідали її першого ж дня, коли цю ж картину „Маніфестації“ було виставлено в залі для засідань Печеричанського Робмису. Та й як можна було це забути! Нджеж це перша значна подія в історії Медкового міста, адже ж некто інший, як сам Полоній Медок спричинився до цієї події і „некто інший, як я,— думав Полоній Гавrilович,— буде стояти поруч із митцем Аркадієм Звєздоносовим на великій заквітчаній трибуні в день, коли призначено чурочисте вшанування художника“.

Прокибувшись сьогодні, Полоній Медок додає до цих міркувань іще один мотив, а саме той, що художник Аркадій Звєздоносов у подяку за таке виключно чутливе ставлення неодмінн є намалює його портрет олійними фарбами і зажадає („не я, а він сам“— думав Полоній Медок) застосити його у великий залі поруч з його надзвичайним твором.— „Да, мое місце поруч із його „Маніфестаціями“. Яке прекрасне революційне тло для моєго портрета! Мій портрет

на тлі величезної революційної маніфестації — подумав захоплено Полоній Медок, і тут він згадав до найдрібніших деталей подаровану Звездоносовим картину. З цим Полоній Медок згадав про те, як вона чудово прикрашає велику чотирикутну залю, і, добре уявивши, як і де буде стояти його портрет, намальований Аркадієм Звездоносовим, Полоній Гавrilович втішно зіхнув.

— Тільки так,— вимовив Полоній Медок.— Тільки так! — захоплено повторив він.

Закінчивши з цими міркуваннями, Полоній Гавrilович хутко звівся й розмашисто розчинив вікно. До його вух раптом долетіли сильні удари неспокійних солоних хвиль. Вночі була десь, певно, буря, і море принесло її до підчеричанських берегів у похмуromу дні на високих валак соленої з білим піновінням води.

— На морі сьогодні буря? — спитав захоплено Полоній Медок, трохи обертаючись до своєї дружини, Лукері Данилевни.

— Буря,— відповила вона Йому в унісон.

Медок миттю скочився, захвилювався, хутко почав збирати свій туалет, і за кілька хвилин він уже був готовий, щоб вийти.

— Снідати сьогодні будете, Полонію Гавrilовичу? — спітала тримливо його дружина.

— Хіба ж такого ранку, Лушо, думають про сніданок? — ніби ображено відповів Медок і хутко попрямував до дверей. Дружина зрозуміла, що її подружжя спішить зараз, щоб на самоті віддатися захопленню й мислям, що він завжди любив робити на морі, де бурунять сіді гори хвиль, і, зrozумівши це, вона одразу ж відступилася з своєю пропозицією про сніданок і, не бажаючи порушувати його настрою, мовчала й тільки самими очима допомагала чоловікові збиратися. Але за кілька хвилин вона все ж зупинила його і, хвилюючись, тихо й коротко іловідомила:

— Оде: тільки що до нас приходив Микола Сковорода. Він кричав, доводячи про якесь там шарлатанство, згадував вас, Звездоносова і дуже настриливо радив вам неодмінно зйти сьогодні в парком чи виконком і поговорити в якісь справі. Він тільки тут був, Полонію Гавrilовичу.

Медок дослухав ці інформації, і, не почуваючи за свій обов'язок навіть щось одповісти на них, махнув зневажливо рукою і майже вибіг за двері. Тут він зробив кілька кроків і, поминувши невеличке, у шпориші, подвір'ячко, хутко вийшов до моря.

За ним слідом, побачивши, як він вийшов з подвір'я, пішов і Микола Сковорода. Він хотів уже зупинити його, щоб поговорити, але, помітивши якесь надзвичайне Медкове захоплення і його особливо піднесений настрій, Микола Сковорода кинув думку про свої розмови з Полонієм Гавриловичем і теж пішов до моря. Він пильно стежив за тим, з яким надзвичайним захопленням та піднесенням Полоній Медок наблизався до моря, як він глибоко вдивлявся в його далеку рухливу сиву спину, як він присідав,— очевидно, щоб краще відрізнати пінні горби цього схвилюваного безкрайого водяногого степу,— і як, дійшовши до берега, Полоній Медок підняв угору руки — видно, набрав повні легені повітря і безсило, може знеможений захопленням, упав на дрібну гальку.

Сковорода, що увесь час дивився на це дуже уважно й нічого не пропустив, просто здивувався. Він тепер справді починав вірити в шире ставлення Полонія Медка до революційного мистецтва, в його сердечну ширість та його романтичну переконаність. І дійсно: падати перед морем, падати перед цією грізною, але безсилою щось заподіяти на березі, стихією може тільки особливо чутлива людина, може тільки романтик, той, хто падає тоді, коли його ніхто не бачить, той, хто буде молитися, як дикун, його стихії і хто шаршаве каміння на морському узбережжі бачить тільки як чорні рани тисячоліть.

Микола Сковорода поволі посувався вперед і, боячись порушити якийсь надзвичайний, урочисто-молитовний, настрій Полонія Медка, звернув у бік і непомітно зайшов за узбережжє каміння. Зайшовши туди, Микола Сковорода захисніше став і, невидимий, почав стежити за Полонієм Гавриловичем. І не минуло й кількох хвилин, як Микола помітив, що Полоній Медок раптом підвівся з гальки і хутко пішов просто на нього, швидко зближуючись до скелі, щось пильно намацуючи білизні своїми очима.

Боячись порушити все ту ж самотність і величність у настрої Полонія Медка, Микола Сковорода обережно обійшов скелю, погузвав ще трохи і, дійшовши на протилежний бік, миттю виліз на гору, улаштувавшись так, що тут його не міг побачити ніхто, тоді як він бачив усе. Тож Микола Сковорода одразу побачив, як Полоній Медок прискорив кроки і, підходячи саме до скелі, де сидів молодий маляр, поспішно витяг із партабака цигарку, а за другу мить Полоній Медок уже зняв із себе шкіряний рудявий пасок і, зашелестівши звичайним газетним папером, склався, ніби пірнув, під скелею.

Плутаючись у здогадах про загадкову подорож Полонія Медка, Микола Сковорода обережно залишив своє захисне місце і став поволі зближуватися до краю великої скелі. Звідси він напевне міг побачити все, що буде робити під нею самотній Полоній Гавrilович.

Миколу Сковороду розпалювала надзвичайна цікавість. Посуваючись обережно наперед, він багато міркував і все вертав до того, що він бачив сьогодні Полонія Медка не таким, як завжди, змінював до нього ставлення і вже починав корити себе. І, дорікаючи себе за нечутливе ставлення до Полонія Медка в минулому, а також бажаючи остаточно переконатися в його романтичній натурі, Микола Сковорода тихо підлазив до краю скелі. Він уявляв, як зараз Полоній Медок романтично припадає гарячими скронями до холодної соленої скелі, як його руки спазматично сковзаються по її віковічних рубцях і не можуть на чомусь зупинитися, як він увесь дрижить у надзвичайному піднесенні й кличе могутнє море підійти до нього ближче й обніти його своїми холодними хвилями.

Розмірковуючи так, Микола Сковорода доліз краю скелі і вражено зупинився. Згори йому видно було півколо плішивої, з великою лисиною, голови Полонія Гавrilовича і його напружені витягнені вперед руки.

Микола Сковорода зацікавився більше, посунувся ще трохи і одразу ж помітив, як у Медкових руках майнув той самий жужмом зібганий газетний папір та як з-за кручі на нього важко вдарило гострими сірко-зодневими, трохи не морськими, випарами.

Одвідавши море, Полоній Медок повертає додому. Він ішов повагом, не поспішаючи, часто зупиняючись, озирається назад, на море, і важко зідхав, ніби прощаючись з ним. Постать його проти звичайного була рівна, кроки стійкі, голова гордо здіймалася вгору над завжди скошеними плечима. Помітно було, що він хвилювався, а по тому, як Полоній Гаврилович часто озирається на море й подовгу впивався в нього очима, можна було зрозуміти, що він ще кінчав переживати ті приємні хвилювання, що їх викликало сьогоднішнє бунтівливе море. Що це було правдою, свідком тому була вся постать Полонія Медка, бо чим далі він відходив від моря, тим важчали його кроки, ноги плуталися в широких холошах його білого напівкльошу, сутулилася спина і нижче падала його дрібненька голова.

За кілька часу Медок дійшов додому.

Вдома на нього чекав уже, як і було умовлено ще вчора, його особистий і разом не особистий — профспілчанський секретар Сарапійон Маркович. Зрозуміло, що ходити на квартиру до голови профспілки для Сарапійона Марковича не було обов'язковим, але він був одною з тих осіб, які глибоко поважали Полонія Медка, і через це готовий був слугувати йому і вдень, і вночі.

Тому, як тільки на порозі з'явився господар, Сарапійон Маркович миттєво склонився зі свого місця, поважно прокашлявся і ще поважніше, з глибокою пошаною, вклонився Полонієві Медкові.

— Вітаю вас з цим прекрасним бурхливим ранком, — заявив поважно Сарапійон Маркович. — Більшого щастя і задоволення для вас, Аполонію Гавриловичу, як сьогоднішнє море, ю пошукати годі!

— Так.

— Яке це щастя, Аполонію Гавриловичу, почувати, що ми живемо в цю бурхливу революційну добу, — продовжував захоплено Сарапійон Маркович.

— Так, — знову підтвердив Полоній Медок. Він зняв із себе білий чесучовий піджак, знайшов свій курортний туалет

із піжамою, пошитою „під венгерку“, і, одягнувшись, поважно сів до столу.

Сарапійон Маркович добре знав звички свого начальника, бо як тільки сів до столу Полоній Гавrilович, він миттю знайшов свої причандалі до писання і в'єсь застиг у чеканні.

Полоній Гавrilович посидів кілька хвилин біля столу мовчки, по тому нервово забарабанив пальцями об стіл і, щось обміркувавши, повагом підвісся.

Сарапійон Маркович повів за ним очима, поправив за вухом держално золотих окулярів і, закусивши хінчик гострого просідуватого вуса, почав писати.

— Що зи вже пишете? — стурбовано спитав його Полоній Медок.

— Дату, день і годину, Полонію Гавrilовичу.

— Так, — вимовив задоволено Полоній Медок і знову поважно закрокував по хаті.

Сарапійон Маркович чекав. Він знат, що Полоній Гавrilович зараз обміркував статтю до газети, і заради неї ладний був терпляче чекати хоч і цілу добу.

В хаті стояла гнітюча, сторожка тиші, тільки іноді порушувана брязкотом кухенного посуду чи срібних приборів до сніданку: то поралася, турбуючись про здоров'я Полонія Гавrilовича, його дружина Лукер'я Данилівна. І за кожним разом, коли до кімнати несподівано долітало торохтіння тарілок чи дзвякіт ножів, Полоній Гавrilович різко обертався в бік порушників тиші, нервово хапав себе за кілька волосин, що тільки випадково залишилися у нього побіля вух, і гостро, не задоволено махав руками. Тоді неспокійно підскакував на своєму місці Сарапійон Маркович, застережливо цикав, думагаючись цілковитої тиші, і благально зводив очі до заклоготаної Лукер'ї Данилівни, коли та на хвилинку з'являлася в робочий кабінет Полонія Гавrilовича.

Полоній Гавrilович пройшовсяше кілька разів із кутка в куток і, знайшовши гідний його великих думок початок, враз зупинився. Вигляд у нього тепер був урочисто збуджений, очі переможно іскрилися, і навіть ще вище стирчав угому дрібенький, із дитячим ластовинням та червоними лиштвами, ніс.

— Прошу,— промовив він урочисто. — Прошу, Сарапійоне Марковичу!

Сарапійон Маркович нахилився над столом, і його слухняний олівець швидко заковзав на папері.

— „До редакції місцевої газети „Червоно око“, — промовив якось особливо урочисто Полоній Гаврилович. Він прокашлявся, протер поважно вуси й заговорив ще урочистіше:

— „Ще ніколи в історії людства не траплялося таких випадків, щоб представники кляси, яку гнобили й гнітили, стали на вищі мистецькі щаблі світової мистецької дії. Мистецької дії... Лише тепер, коли великий Жовтень розірвав ланцюги і рішуче збив роги усім гнобителям, замавши їхні очі, можна сказати, найміцнішою революційною щекатуркою, лише тепер з'явилися такі картини, як надзвичайна картина „Маніфестації“ художника Аркадія Звєздonoсова, лише тепер бачить наше робітничо-селянське червоне око... — Полоній Гаврилович знизив трохи тон, змовк і, походивши кілька хвилин, тихо запропонував:

— Прочитайте, Сарапійоне Марковичу.

Сарапійон Маркович почав дуже уважно читати, і, як дійшов краю, Полоній Гаврилович незадоволено посмикав клинець своєї рудої рідкої борідки і ще тихше додав:

— Останнє речення закресліть...

— Уже!

— Тепер пишіть далі:

„Коли світовий Жовтень... світовий Жовтень... світовий Жовтень видав нам вексель на право творити й поглиблювати, на авансцену з'явилися його митці. Ми є свідками з'явлення нової зірки, зірки першої величини, що вона, ця зірка, закриє всіх. Дуже знаменито тут саме те, що він, не будемо інкогнітувати — великий маляр Аркадій Звєздonoсов, з'явився саме у нас. Саме наше місто Печеричне дало йому силу творчої енергії виявити свій надзвичайний талант.

— Талант... — вимовив Сарапійон Маркович і зупинився.

— Надзвичайний талант, — повторив Полоній Гаврилович і теж зупинився. Видно було, що він не міг знайти путьщого переходу до іншої думки і тепер застряв уже надовго.

— Як, Аполонію Гавrilовичу, буде нащот „шапочки“? — спитав улесливо секретар, очевидно захоплюючись творчою енергією свого невтомного начальника.

— Не знайшов ще я, Саралійоне Марковичу. У Леніна немає нічого підходящого.

— Зате в мене знайшлося, — відповів зесело Саралійон Маркович. — Я ж ще вчора знат, куди йду. Я зібрав усі чисто статті про мистецтво, що їх було видруковано за кілька років у „Червоному оці“, дуже уважно переглянув, і тепер от є, прошу.

— Читайте, Саралійоне Марковичу, бо, дійсно, тепер без мотто і стаття ніби не стаття, — погодився Полоній Гавrilович. — Читайте швидше, голубчику!

Саралійон Маркович дістав із теки вирізку і вроčисто проголосив:

— Коли маси, коли широчезні маси опановують мистецькі надбання періоду до великої революції, тоді починає й народжується пролетарське мистецтво. — Прочитавши, Саралійон Маркович змовк і дуже уважно дивився на Полонія Гавrilовича, намагаючись розпізнати, яке враження зробила на нього прочитана цитата.

— Замечательно! Глибина думки яка! — захопився Полоній Гавrilович. — Розумно, конкретно, зрозуміло і головне — революційно. Хто це сказав? Підписуйте — і миттю катаємо далі, — зрадів Полоній Гавrilович такій пріємнійоказії.

— Ви сказали це, Аполонію Гавrilовичу, — якось осомливо почтиво відповів Саралійон Маркович.

— Я? — здивувався Медок, пріємно посміхаючись.

— Це з вашої, Аполонію Гавrilовичу, статейки видержечка. З номера 156 нашого „Червоного ока“ за 1925 рік. У мене, Аполонію Гавrilовичу, все під рукою.

— Цікаво, — втішно вимовив Полоній Медок. — Ніяк, знаєте, не сподіваєтесь на себе... Забуваєтесь все, що кажеш, — помовчавши, пожурився він, многозначно вимсвивши і підкресливши останнє слово.

— А навіщо ж я до вас, Аполонію Гавrilовичу? — запобігливо завважив секретар. — Я ваші вуха й очі, — додав він віддано.

Полоній Гаврилович вдячно подивився на свого секретаря глянув на годинника і одразу ж заходився скидати свій курортний туалет.

— Час до іншого братися, Сарапійоне Марковичу. Я хочу ще дещо зробити, — пояснив він трохи здивованому секретареві. Але, видко, він зрозумів, що Полоній Гаврилович бажає залишитися сам, хутко зібрав свою теку і, поважно вклонившись господареві, не поспішаючи пошкутильгав до дверей.

Полоній Гаврилович зачекав, доки Сарапійон Маркович вийде з хати, і, як двері за ним з рипом хряпнули, він обернувся до столу і, взявши ручку, над чимсь глибоко замислився. Посидівши так якусь мить, Полоній Гаврилович умочив перо в атрамент й поставив його на папір.

„Дорогий Аркадію, — почав він листа до Звездоносова. — Я тільки що закінчив про тебе статтю до місцевої газети (в центральні газети про твоє свято ми теж написали) і тепер хочу поділитися з тобою думками й вражіннями, що я їх сьогодні мав. Сьогодні, дорогий майстре, у мене надзвичайне свято. Сьогодні наше прекрасне бунтівливе море нарешті таки вийшло із своєї рівноваги й забилося на берегах, мов полонений звір, мов спійманий птах. Я ходив сьогодні до нього, дорогий Аркадію! Був там довго сам і, віриш?.. (не хочеться писати про свої почуття, але нехай... тобі я, любий Аркадію, можу говорити все)... і віриш, дорогий Аркадію, я відчув ще раз свою прекрасну молодість. Море! Море у білих горбах, у білих будівлях, що високо піднімаються й одразу ж, мов карткові будиночки, падають. Ах, як я шкодував, дорогий Аркадію, що зі мною не було тебе. Тільки ти своєю глибокою й м'якою душкою зрозумів би цей настрій. Ти розумієш: море, гори, рухливі гори води із білими верхами, і на березі — я та скелі. Я впав на гальку, я, дорогий Аркадію, не міг стримати своєї радості — упав і молився. Я молився... Після я пішов до тих самотніх скель. Ах, як там добре, Аркадію! Як я шкодував, що тебе не було! Ми б посиділи там хоч трохи з тобою разом. Я був там довго. Ти пригадуєш ту високу скелю, що виходить шпилем у море? Пригадуєш, певно, як ми зустрілися два роки тому біля неї. Ти тоді малював якісь етюди, готовувався до великого полотна,

а я ходив одпочивати. Ми познайомилися й одразу відзначали, що ми знайшли один одного. Ти тоді ж пообіцяв подарувати нам картину, що й зробив своєчасно. Тепер без тебе, Аркадію, мені просто немає тут про що думати. Ти ж знаєш, скільки шуму наробила твоя надзвичайна картина. Знаєш, бо всі матеріали я посылав до тебе. Ти маєш наші листи, маєш захоплюючі постанови загальних зборів усіх колективів моєї спілки. Ти розумієш, дорогий Аркадію, як ти багато зробив для підняття активності та особливо культурного рівня й художнього смаку членів моєї спілки. Ти навіть не уявляєш, що ти зробив своєю картиною! Ти знаєш і про те, що вона висить у найпочеснішому місці залі, знаєш що для того, щоб дати їй найкраще місце, нам довелося навіть портрети деякі пересунути на другорядні місця. І хіба тепер твоє серце не сповнюється радістю? Хіба ти не радієш думкою, що наше місто улаштовує тобі таке грандіозне свято. Ти ж розумієш, у місті немає дорослої людини, яка б не знала твоєї картини! Та що там дорослої! Мені відомо, що навіть дітей приводять до неї учителі на екскурсії. І це ще раз свідчить про те колосальне виховне значіння, що його ти дав у цій прекрасній своїй картині! Це кращий зразок колосального захвату й напруження збуджених революцією мас. Чому ж ти баришся? Чому не одповідаєш мені, любий Аркадію, на моого останнього листа? Чому мовчиш, мій брате (дозволю собі так назвати тебе, бо ти мені тепер рідніший від мільйонів справжніх братів). Але ти, дорогий Аркадію, не тільки для міста нашого зробив нечувану пошану, подарувавши нашій спілці свій надзвичайно талановитий твір ти допоміг і мені...“

Тут Половій Гавrilович раптом зупинився й незадово-лено повернув голову до дверей. Біля торога, мов опудало, мов витягнена на копилі, стояла Лукерія Данилівна. Руки їй рівно звисли вниз, очі були якось надто широко відкриті, а уста боялися зараз вимовити потрібне слово. Вона, очевидно, чскала так уже багато часу, і, як тільки Медок обернувся, Лукерія Данилівна ледве зрушила своє мертвє лицє і тихо, покірно вимовила:

— Половію Гавrilовичу, уже десята година. Вам час сні-дати і на роботу.

Полоній Гаврилович зціпив зуби і, розмахнувшись рукою, зо зла вдарив ручкою об стіл.

— Не перебивай, коли тебе сюди не просяєть! — закричав він.

Лукерія Данилівна зібгалася у найдрібніший вузлик, заметушилася і в одну мить викотилася за поріг.

Тоді Полоній Гаврилович спокійно дістав свою ручку, поставив до незакінченого речення кілька крапок і далі, позначивши постскрипту мом, не поспішаючи продовжував:

„Сьогодні у мене, дорогий Аркадію, засідання спеціального комітету по організації твоєго свята. Справа йде добре. Всі радіють разом зі мною, і тільки один тут місцевий, можна сказати, щекатурщик, Микола Сковородка, певно, з патріотизму та неграмотності, протестує проти всього й заважає організації свята. Але це чепуха, Аркадію! Я ручусь за грандізність цього свята, як і за те, що воно буде таким, якого ще ніколи не бачило не тільки наше Печеричне. Наше місто буде широко ілюміноване, картину твою неодмінно видрукуємо двотисячним тиражем і зустрічатимемо тебе на вокзалі з кількома оркестрами. Пиши ж, Аркадію, не примушуй очікувати й боліти даремно душою. Сьогодні ми детально розробляємо порядок процесій, а завтра гаряче чекаємо тебе.

Твій Полоній Червоний (Медок)“

Полоній Гаврилович поклав ручку, пробіг ще раз листа від початку до краю і, зробивши кілька дрібних виправлень, урочисто поклав його в конверт. За цим він зав'язався своєю найдорожчою краваткою, дуже уважно розчесав руду клинчасту борідку і, знайшовши є кутку свою святкову парасольку, поважно й не поспішаючи залишив своє тихе помешкання.

— Тепер не до сніданків, Лушо, — згодом кинув Полоній Гаврилович своїй зворушеній дружині і, рівно несучи дрібненьку голову, піомандрував на засідання.

Ще йдучи на призначене засідання робмисівської комісії у справі організації свята Звездоносова, Полоній Медок мав велику неприємність. Справа в тому, що студент місцевого худтехнікуму, згадуваний вже Микола Сковорода, який входив представником до правління Робмису від студентства, запротестував проти організації цього свята й настирливо домагався, щоб його одмінили. Саме тому, зустрівшись сьогодні із Полонієм Гавrilовичем, він зупинив його і дуже члено, але рішуче поставив йому таке питання:

— Товаришу Медок, скажіть, невже ж виувесь час обдурювали мене? Ви ж категорично запевняли мене в тому, що давно зrekлися думки винести ваше захоплення цією бездарною картиною далі вашого кабінету і родинного гнізда.

Полоній Гавrilович, натурально, повинен був би образитися за такий Сковородин тон, але, пам'ятуючи про те, що кожній новій великій справі несвідомими консервативними елементами завжди чиниться опір, він стримав свій гнів і лагідно одповів:

— Я вам, товаришу Сковородко, говорив завжди тільки правду. Ініціатива організації цього таки справді надзвичайно цікавого свята повстала тільки вчора. Я вас учора не бачив, товаришу Сковородко, і тому, сповіщаючи про це, послав вам листовне запрошення. Ви повинні, товаришу Сковородко, взяти участь у сьогоднішньому засіданні комісії і в самій зустрічі Аркадія Звездоносова.

— Запрошення я, товаришу Медок, одержав і просив передати його інспекторові політосвіти. Нехай вони, нарешті поцікавляться й розберуть, що у нас робиться, а на засідання я не піду. З якої речі так популяризувати таку безсумнівну бездар? Це ж крахий зразок халтури, — не стримав свого гніву Сковорода.

— Вам так здається. Ви із своїм реалізмом, товаришу Сковородко, в наш вік індустріалізму і конструкцій таки добре відстаєте. Картина, кажу я вам, прекрасна! Вона найкраще організовує емоції працюючих, вона взята з наших демонстрацій і виявляє найреволюційнішу суть світових

прагнень пролетаріату. Це доведено, товаришу Сковородко, на досвіді, про це свідчать тисячі думок пічеричанського активу. Вони без найменшого нагніту написали свої цілком прихильні думки у книгу вражінь. Вона виявляє...

— Провінціальну тупість тії автора і більш нічого,— перебив Микола Сковорода Полонія Гавrilовича, остаточно загубивши свій спокій.

— Вам тільки так здається, товаришу Сковородко. Вам, як людині іншої мистецької школи, просто тяжко визнати цей прекрасний твір майстра іншого напрямку — це в кращому випадку, а в гіршому — ви просто заздрите йому.

— Шкодую вас, товаришу Медск.

— Дуже вам вдячний, товаришу Сковородко, — глумлячись відповів йому Медок.

Микола не витримав цього і, зовсім згубивши свій філософськи зрівноважений тоń, з обуренням вигукнув:

— Моє прізвище Сковорода! Треба ж, нарешті, вам про це знати.

— Мені однаково. Ми говоримо зараз з вами про мистецькі твори, товаришу Сковородко, — продовживав зовсім спокійно Полоній Медок. — Хіба ми не знаємо, хіба ми не бачимо тепер, що ваш реалізм умирає, що він скорбно вже несе у свою останню путь свій важкий хрест смерти? Це так, товаришу Сковородко, як і те, що ми з вами отут зараз стоїмо. Звездоносов новатор. Він зробив крок на ціле сторіччя вперед, і в цьому його значіння. Це, скажу я вам, мистець мас! Ніхто з мистців до Звездоносова не міг виявити такого колосального пориву енергії цих самих мас. Ніхто не підійшов до мас так близько, як це виявлено в його прекрасній картині „Маніфестації“ Чи ви, може, навіть не зайшли на неї й подивитися? Га? Як же ж ви, товаришу Сковородко, — захоплювався своєю промовою Медок, — смієте ставати нам на шляху? Хіба, може, ви свідомо бажаєте зірвати це наше пролетарське свято? Хіба, може, ви бажаєте не дати можливості хоч раз, хоч на кілька гіднин, об'єднатися мистцеві з своїми масами? — точинав дедалі дужче хвилюватися Медок.

— Я все зроблю, щоб на це свято до вас не пішов ніхто.

— Ви безнадійний, — незадоволено махнув рукою Половій Медок.— З вами ні до чого не дговоришся. Я тепер буду діяти без вас. Я знаю, що роблю, а ви замкнулися в свої гнилі академічні переконання та архаїчні стилі і зовсім не розумієте, як і що потрібне зараз пролетарятові.— В цьому пункті розмови Медок намагався говорити, як і завжди, дуже поважно, авторитетно покивуючи головою й намагаючись перейти із свого природного фальцету на низкі басові ноти, але це йому рішуче не вдавалося. Він вертівся, як риба на сковороді, сіпав себе за руду борідку, нервово обмащував кишені своєї жилетки і, неспокійно позираючи на Миколу Сковороду, намагався зрозуміти, що той буде діяти далі.

Сковорода добре знов зі сторони Медкового характеру, і, як сильно вони не випириали зараз, йому вистачило сили стримати себе, щоб не зробити особистої прикрости голові правління. Микола Сковорода не гнівався на Медка за організацію цього свята.— Він швидше шкодував його, побоюючись того, що коли справа із картиною Звездоносова дійде до відповідних компетентних органів — тоді напевне згадають і про Миколу Сковороду. Тому, вислухавши ще не одну суто революційну тираду на адресу Звездоносова та силу захоплених думок про його, може, й надзвичайну, як на чий смак, картину „Маніфестації“, Микола Сковорода, щоб вийти із свого становища, повинен був ще раз категорично поставити питання про свято.

— Так ви таки не одмовляєтесь од свого наміру? — запитав він Половія Гавrilовича.— Я повинен це знати, товариш Медок!

— А з чого б мені змінювати свої переконання? — здивувався Половій Гавrilович.— Я ж не перечу тому, що пропагуєте ви. Чому б і мені, представників ортодоксальної й найреволюційнішої, скажу я вам, чисто пролетарської течії, одмовлятися від того, що я визнаю за найгідніше наших великих часів? З якої речі? Хто мене зможе поважати після цього? Тільки безпринципні люди,— закінчив свої міркування Медок.

— Ви це серйозно, Половію Гавrilовичу?

— Цілком серйозно, товаришу Сковородко! Чого б мені перед вами крутити? Я людина немолода, безпосередня і роблю, що думаю, і думаю, ніколи не обдурюючи своїх переконань та смаку.

Я почав і доведу справу до логічного закінчення, — твердо заявив Медок.

— Вітайте своїх колег! Я з вами не піду, — промовив з нотками обурення в голосі Микола Сковорода і рішуче повернув назад.

Полоній Гаврилович не чекав такої твердості. Він хутко повернувся, подивився йому вслід, похитав велично головою і теж пішов своєю дорогою. Медок не шкодував з того, що Микола Сковорода не пішов на засідання комісії, і навіть не гнівався за те, що він зробив на нього „донос“ у політосвіту, але Медок не міг погодитися й збагнути одного.

— Як таки так, щоб людина, яка вчиться в художньому виші, та нездатна була гідно оцінити таку картину? Чого їх там навчають? Які виховують смаки, що молодь і досі йде за старими традиціями та шаблонами і не одмовляється рішуче від них навіть тоді, коли на світ божий з'являються такі, наприклад, живі свідки майбутнього, як шедевр Звєздоносова, ця надзвичайна картина, що ступає уперед на ціле тисячоліття.

Розмірковуючи так, Полоній Гаврилович не зчувся навіть, як він опинився перед дверима окрпрофспілки Робміс, і тільки й помітив, як перед ним урочисто розчинилися двері і на порозі його тепло зустрів секретар профспілки Сарапійон Маркович. Вінувесь сяяв якоюсь надзвичайною радістю, що обняла його геть чисто всього, аж від золотих держалець окулярів, що низько спускалися, ледве-ледве тримаючись на кінчику носа, і до голубих панчішок, що, навпаки, високо здіймалися од черевиків до місця, де починалися холоші його бездоганно випрасованих кремових штанів. У правій руці Сарапійон Маркович міцно тримав шмат сіруватого, продовгуватої форми, паперу і, весело вимахуючи ним у повітрі, гукав:

— Аполонію Гавриловичу! Аполонію Гавриловичу! Радість надзвичайна сьогодні у нас. Ми таки з вами дочека-

ліся. Звєздоносов буде завтра! Ось телеграма. Терміново. Телеграма - блискавка, Аполонієві Медкові, особисто, негайно, — урочисто вигукував Сарапійон Маркович, радіючи, що так розв'язувалася справа.

Зачувши про це, Полоній Гаврилович одразу забув про неприємну розмову з Миколою Сковородою і жваво, по-молодацьки, як це траплялося дуже рідко, збіг східцями на другий поверх. І, тільки вскочивши до свого кабінету і трохи опам'ятавшись, він зажадав від секретаря телеграму і, розірвавши її, жадібно впився засльозеними від такого щастя очима.

Звєздоносов сповіщав, що він виїхав. Поїзд з півночі приходив на Печеричну о 12-й годині дня, і до цього часу Полоній Гаврилович повинен був підготуватися й приготувати відповідно все до зустрічі.

Засідання комісії почалося як про це було зазначено в оповістці, з короткої інформації Полонія Гавриловича у справі зустрічі Звєздоносова і про те, чому саме, не зважаючи ні на що, свідоме, найпоступовіше печенічанське громадянство влаштовує йому таку зустріч.

Полоній Гаврилович не довго шукав слів. Він говорив легко, бо був сьогодні в тому прекрасному цілющому настрої, що здатний розвіяти найбезнадійніший лесимізм і цілком оновити людину. Говорив Полоній Гаврилович щось понад дві години. Він заходив до висвітлення цього питання з усіх боків, захоплювався, розповідав свої погляди і дуже докладно накреслював пляни на майбутнє, беручи за вихідну точку це перше свято. Промова Медкова була сьогодні особливо блискуча. Це була одна з тих промов, що родяться лише з прекрасного романтичного закоплення. Це була, можна сказати, пісня мистецтву майбутнього, і разом вона була вже далеко не першою повною й глибоко вичерпуючою аналізою громадсько-мистецької цінності картини Аркадія Звєздоносова „Маніфестації“. В своїй промові Полоній Гаврилович, розуміється, не забув ізгадати і про Миколу Сковороду, цього „найвідсталішого громадянина Печеричного“, як, жалкуючи його, казав сам Полоній Гаврилович.

— Не дивуйте, дорогі друзі мої, — тепло говорив він, звертаючись до членів комісії. — Не дивуйте з того, що Микола

Сковородка принципово одмовився брати участь у сьогоднішньому засіданні. Це, скажу я вам, не повинно здивувати з вас нікого. Воно не вражає й мене, не вражає, кажу вам широко, і викликає тільки легкий жаль до цього ще зовсім недосвідченого хлопця. Мені казали, що роботами цього Сковородки захоплюються якісь там чудаки в Харкові і друкують їх у республіканських журналах. Я не знаю, які він має роботи, бо ніколи не знаходив потреби цікавитися цим, але я переконаний, що вони не варті навіть нашого доброго слова. Та й справді, товариші, що може дати для революції та людина, яка так безнадійно хворіє на мистецький консерватизм? Чи правильно я говорю, дорогі мої товариші?

— Правильно ви говорите, Аполонію Гавриловичу! — захоплено вигукнув Сарапіон Маркович і, видно, лагодився підвестися із свого місця. Він уже бачив, що Полоній Гаврилович на цьому місці дійшов краю у своїй промові і що його черга говорити була, як було й умовлено, після голови правління. Тому, як тільки сів Полоній Гаврилович, з місця поважно підвівся його секретар.

— Дорогі колеги, — вимовив урочисто Сарапіон Маркович, одрізуєчи кожне слово. — Ми, почиваю я, зараз на передодні великих подій. Справді, товариші, ніколи ще наше Печеричне не знало такої події. Усвітві собі, що найзначиміший художник великої столиці всіх народів виявив себе у нас і, можна сказати, став нашим ширим другом. Він став ширим другом нашого забитого народу і його немалого міста. Він не погордував з того, що наша культура відстала, нижча, забита і майже дика. Не ми, а він, дорогі колеги, як і належало, перший прийшов до нас. Ми добре знаємо, що ми відсталі. Тому ми, розуміється, ніколи не посмімо заявiti нашим братам про нашу рівність. Та навіть коли б хто й знайшовся, що осмілився б про це заявiti, ми б повинні були негайно організувати всі сили на боротьбу проти такого нечуваного зухвалства, і ми повинні скажу я вам, бути напоготові. У нас є, слава богові, свій орган „Червоне око“ Ми повинні, не гаючи часу, завтра ж помістити там надзвичайну, просто таки виняткову статтю

Яполонія Гавриловича про мистецтво і Звездоносова. Ах, дорогі колеги, яка це прекрасна стаття! Це справді щось надзвичайне, рідке, захоплююче. Соціологічна суть її може дорівнювати тільки до небагатьох найрозумніших статтів, що ми їх подибуємо в газетах, а мистецьки, друзі мої,— захоплювався секретар,— вона зроблена досконаліше за найкращий дамський костюм, що їх так мистецьки майстрували у цьому ж місті Яполоній Гаврилович щось понад двадцять літ! Ах, друзі мої,— хотів говорити далі Сарапійон Маркович, але, помітивши, що це місце промови не було схвалене Полонієм Гавриловичем, він рвучко зупинився і раптом змовк.

Полоній Гаврилович дипломатично запитав, „чи скінчили“ і як Сарапійон Маркович відповів негативно, він незадоволено крутнув своєю рудою, клинцем, борідкою і якось особливо суверо подивився на секретаря.

— Я хотів сказати вам, дорогі колеги, ще про одно,— поспішав Сарапійон Маркович.— Я хотів сказати, що насправді причиною завтрішнього знаменитого свята є, коли вже казати правду, не маляр Аркадій Звездоносов, а наш високошановний Яполоній Гаврилович,— показав він на голову профспілки.— Хіба ж не ми були свідками того, як день-у-день, як тиждень за тижнем невтомно, самовіддано пропагував Яполоній Гаврилович цю картину. Пригадайте тільки!— вигукнув він так голосно, що Полоній Гаврилович навіть упустив зненацька ручку, а два останні члени комісії, які презентували дві пітеричанські трупи, полохливо кинулися зі сну, що солодко клонив їх до столів ще з першої промови Полонія Гавриловича.

— Пригадайте,— повторив секретар,— які колосальної сили треба було прикладти Яполонієві Гавриловичеві, щоб тільки мобілізувати навколо картини нашу консервативну думку! Пригадайте, скільки він вмістив статтів ув одному тільки нашему „Червоному окові“. Але й цього мало! Я також знаю, що Яполоній Гаврилович писав і посылав свої статті і до центральних газет та журналів. Гравда, там їх, на жаль, не було чомусь видруковано, але не в цьому справа. Справа в тому, що їх там ще можуть видрукувати і що ніхто інший, як Яполоній Гаврилович, б'ється вже ось

цілий рік за цього єдиного покищо гідного справжньої уваги митця. Він його знайшов і, не зважаючи ні на що, одвоював своїми руками у безграмотної, відсталої публіки Печеричного. Тому разом із пошаною до творчої надзвичайнності Звездоносова ми повинні відзначити не менш творчу енергію його невтомного мецената, а нашого друга Аполонія Гавrilовича Медка! Слава йому і дяка, скажу я вам, дорогі колеги. Слава нашему великому творцеві і його організаторові, — схитрував Сарапійон Маркович, свідомо переставивши на друге місце Медка, та він не звернув на це уваги.

Два представники місцевих театрів сполохнули „славу“ й одразу ж знову понахилялися над невеличкими столиками, спеціально заведеними для кожного члена засідання.

Сарапійон Маркович ще захоплено й довго плескав у сухі долоні, а Полоній Гавrilович, злегка підвівши з - за столу, поважно й цілком серйозно дякував чутливу авдиторію за виявлену до нього уважність та пошану.

І коли Сарапійон Маркович закінчив свої захоплені оплески, а два представники знайшли зручний момент, щоб знову солодко закрити важкі, стомлені повіки, Полоній Гавrilович коротко вимовив:

— На цьому сьогоднішнє засідання комісії закінчено. Завтра прошу прийти сюди ж о восьмій годині ранку, а тепер ми з Сарапійоном Марковичем будемо детально опрацьовувати плян зустрічі та святкування. Можна й по домівках, — весело закінчив Медок.

Сарапійон Маркович радісно кивнув йому головою і, тримаючи в правій руці капелюші, лівою нервово підсмикнув свої кремісіві штані.

Представники двох робітничо-селянських труп вдячно посміхнулися до Полонія Гавrilовича, і за найкоротшу мить їх уже не було в помешканні.

— Вітаю вас, Аполонію Гавrilовичу, з небувалим ще успіхом, — промовив Сарапійон Маркович і рвучко потис Медкові обидві руки.

— А вас з дуже влучною, глибокою й красивою промовою. Я й не знає, Сарапійоне Марковичу, що наше скромне Пече-

ричне ховає у себе таких Демостенів, — одповів йому Полоній Гавrilович. По цьому вони привітно один одному посміхнулися і, не поспішаючи, розійшлися по своїх кабінетах.

IV

Із того дня ніхто вже не зناє спокою в окружній філії Печеричанського Робмису. Всі бігали дуже сквильовані, надзвичайно затурбовані приготуваннями до зустрічі, з обличчями, сповненими глибокої задуми й суворої відповідальності. Часто хряпали робмисівські, зовсім не низенькі, збудовані ще якимсь статс-секретарем, двері, то впускаючи то випускаючи численних одвідувачів, пищали під ганчір'ям вікна й рипіла свіжо вимита підлога. Турботливо, намагаючись не забаритися, торохтіла друкарка, помножуючи в сотнях примірників довге запрошення на урочисте свято Аркадія Звєздоносова, і, мов божевільний, бігав кур'єр.

Сарапійон Маркович, не присідаючи, турбувався цілий день. Він гасав із кабінету Полонія Гавrilовича до великої залі, де висіла картина Звєздоносова, дуже уважно розпитував Полонія Гавrilовича, як найкраще прибрati стіни навколо картини, чим прикрасити в залі підлогу і де почепити відповідні до свята гасла. Він сам додглядав за всім, перевіряв і невідступно стежив за всіма роботами, що виконувалося в залі. Турбуючись, щоб усе було якнайкраще, Сарапійон Маркович навіть насмілився запропонувати Полонієві Гавrilовичеві зняти із „Маніфестації“ відомі на весь світ українські рушники та плахти, обґруntовуючи свою пропозицію тим, що рушники й плахти зовсім не пасують до тієї мистецької форми, і цо за нею збудовано картину Аркадія Звєздоносова. Але, зачувши про це, Полоній Гавrilович аж жахнувся.

Він замахав заперечливо руками й схвильовано, з нотками суму в голосі, вимовив:

— Як ви можете, Сарапійоне Марковичу, припускатися тепер такої помилки? Ви, друже, робите цим несвідомим вчинком просто колосальний злочин.

— Злочин? — запитав секретар, лякаючись.

— Так. Хіба ж можна тепер та припустити таке, щоб ця картина не мала навколо себе народнього духу нашої нації? — навчаючи зауважив Полоній Медок. — Кожна нація,— продовжував він тим же тоном,— має шось своє, оригінальне щось, і одбрати в даному разі від картини українські рушники та плахти — це значить не відчувати духу нашої нації, не розуміти її внутрішніх емоцій. Картина, Сарапійоне Марковичу, повинна мати такий точнісінько вигляд, який вона мала цілий рік! Ні пальцем, Сарапійоне Марковичу! Щоб усе залишилося так, як було, — закінчив суворим тоном Полоній Гавrilович, заразивши, певне, своїм захопленням і Сарапійона Марковича, бо, дослухавши Полонія Гавrilовича, він винувато зіхнув і теж піднесено повторив:

— Ні пальцем!

Після цієї розмови Сарапійон Маркович забрав пачку спеціальних запрошень на свято, що їх оце тількищо підписав Полоній Гавrilович, і поспішаючи побіг до канцелярії, щоб негайно ж розіслати їх за адресатами.

Але за кілька хвилин затурбований Сарапійон Маркович знову був уже в кабінеті голови правління. Повідомивши Полонія Медка про те, що для негайної розсылки всіх запрошень йому довелося мобілізувати в ударному порядку, окрім кур'єра, ще десять спеціальних посланців, Сарапійон Маркович нервово підсмикнув свої кремові штани і з помітним сумом у голосі додав:

— Із оркестрами у нас, можна сказати, не зовсім ладно, Аполонію Гавrilовичу

— Як? — перелякано заітитав його Полоній Медок. — Аджеж з-за такої дрібниці ми не будемо зрывати свята?

— Зрозуміло, Аполонію Гавrilовичу, — висловив свою цілковиту згоду Сарапійон Маркович. — Ясно ж, що двох, на моку думку, не досить, але, беручи до уваги...

— Ніяких „беручи до уваги“, Сарапійоне Марковичу! Я писав Звездоносову, що ми будемо зустрічати його „з кількома оркестрами“. Дві ж, Сарапійоне Маркович, не є кількома, а просто дві. Дві! — якось особливо, з ненавистю чи сумом, притиснув на цей неіриємний числівник Полоній Гавrilович і став чекати, що скаже Сарапійон Маркович.

— У нас же, Аполонію Гавrilовичу, тільки дві і є. На все Печеричне,— зідхнувши, закінчив Сарапійон Маркович, секретар печеричанської профспілки Робмис.

— Як же це може бути? — розхвилювався Полоній Гавrilович.

— Тільки дві й є, — повторив Сарапійон Маркович своє сумне число, безсилий збільшити його навіть на одну одиницю.

— Двох мало, я казав уже вам. До того ж ще й незручно. Пошліть негайно людей до сусідів. Можна до сусідньої округи. Тільки негайно, Сарапійоне Марковичу, щоб одна нога тут, друга там!

— Буде. Треба тільки найняти машину, так не встигнуть, Аполонію Гавrilовичу.

— Наймайте! Ну хіба ж ви самі не зможете цього зробити? — починав нервуватися Медок.

І як закінчили справу з оркестрами, Полоній Гавrilович вдячно глянув на Сарапійона Марковича й затурбовано спітав про необхідні до свята гасла.

— Порозвішувано по всіх стінах. На прапор — те ваше, що із статті взяли, Аполонію Гавrilовичу, — покірно одказав йому Сарапійон Маркович.

— А над дверима? Тут же неодмінно треба велике і хльостке.

— Забув, Аполонію Гавrilовичу. Єй-єй, забув! — винувато вимовив Сарапійон Маркович.

Але Полоній Гавrilович не чув, про що він сказав, не звернув на Сарапійона Марковича належної уваги й затурбовано шепотів:

— Мені сьогодні щось таке й на умі вертілося. Щось я пам'ятаю, — заклопотано збирав у збріжі лоба Полоній Гавrilович. — Ага, ви це, здається, говорили. Та ви ж, Сарапійоне Марковичу! Чого ж ви ще й мовчите?

— Що? — злякався секретар. — Що, Аполонію Гавrilовичу?

— Ви ж це говорили сьогодні на засіданні. Мені дуже сподобалася та ваша ідея. Ота висловлена вами думка, що ми не можемо нізащо дорівнювати нашу культуру, себто

вважати її рівною, хоч би навіть умовно, з культурою, що її репрезентує, наприклад, наш мальяр Аркадій Звєздоносов.

— Да, я так говорив, Аполонію Гавrilовичу. Говорив сьогодні. Ви з цим згодні, Аполонію Гавrilовичу?

— Ви ще й питаете? Розуміється ж, згоден,— похвально промовив Полоній Медок.— Я хочу в моїй новій статті про Аркадія Звєздоносова неодмінно повніше висвітлити цю, тепер нашу спільну, ідею! Неодмінно, Сарапійоне Марковичу! Це, знаєте, просто геніяльно. Надзвичайно! Просто замечательно, Сарапійоне Марковичу! — захоплювався Медок.

— Так її над дверима почепити, Аполонію Гавrilовичу? Великими білими літерами на яскравочервоному полотнищі? Правда ж, Аполонію Гавrilовичу?

— Ці ваші золоті слова, Сарапійоне Марковичу, треба написати чистим золотом по білому. Не пожалійте ж, Сарапійоне Марковичу, вже десятки карбованців, зробіть це! Ідея ця, безумовно, цього варта! Вона по суті глибоко революційна, бо виявляє нас найбільшими інтернаціоналістами, а це в нашу добу, в наш період, Сарапійоне Марковичу, головне!

— Буде! Буде, Аполонію Гавrilовичу! — вимовив захоплено секретар, і, щоб не гаяти часу, він вклонився і поспішив залишити Полонія Гавrilовича. Але Полонієві Гавrilовичу сьогодні не сиділося. Та й як він міг усидіти на місці, коли всі і все було мобілізовано? Він, природно, працював нарівні з іншими. Полоній Гавrilович брав часто телефонну трубку, викликав, викручуючи нерви, нумер за номером, давав накази обом робітничо-селянським трупам неодмінно бути завтра на зустрічі, загрожував комусь, благав, запрошуєвав, умовлявся. І всі його розмови сходилися на тому, щоб завтра той чи інший громадянин чи організація неодмінно прийшли о 12-й годині на вокзал вшанувати своєю присутністю великого майстра-мальяра. Зaproшуєчи, Полоній Медок говорив запально, переконливо й віддано. І чим більше він говорив про завтра, тим більшою нетерплячкою сповнювалася вся його істота, тим сильніше йому хотілося кожної хвилини бігти до залі, щоб самому подивитися, що там робиться з його улюбленою

картиною. Тому, переговоривши з ким було потрібно, Полоній Гаврилович миттю залишив свій затісний для нього кабінет і подався до великої залі, туди, де висіла картина Звєздоносова.

В залі Полоній Гаврилович побачив, як, затурбовано бігаючи біля картини, дріботів Сарапійон Маркович, як густо стукала гостренськими високими закаблучками друкарка Анастасія Павлівна і як за ними, ледве перетягаючи ноги, ходив незадоволений сторож цього помешкання. Старість та постійна норма його посади — цілковитий спокій — не могли не ворогувати з гарячим передсвяттям сьогоднішнього дня. І саме це, мабуть, і хвилювало старого. Він незадоволено, не перестаючи, бубонів щось лайливі, здивовано позирав на картину, яка несподівано завдала йому стільки зайвої біганини та турбот, і часто та голосно спльовував. Але неслиною — лише самим сухими губами, і не тому, що сліна не стікала йому по вогкому язикові, — старий спльовував більш від поганого настрою, від того, що він не міг зrozуміти, за що, на його думку, за таку строкату спідницю (так він давно вже охристив картину Звєздоносова) та стільки неперебачених, незвичайних для нього турбот.

Та зовсім інакше почував себе Полоній Гаврилович. Він не подіяв ні з ким своєго надзвичайного захоплення і, заїшовши до залі, не міг налюбуватися з улюбленої картини. Побачивши, як доладу, з тонким смаком, що його, певно, виявила тут Анастасія Павлівна, було заквітчано стіни гаслами та кольоровими полотнищами, Полоній Гаврилович не міг не відзначити ні абиякого смаку тої ж Анастасії Павлівни та енергії й любові свого секретаря, бо картина в цих прикрасах видавалася ще повнішою, сильнішою. Яскравіше виокремлювалися з неї людські могутні потоки, сильніше відчувалося їхнє завзяття і тверда напружена воля, як думав Медок.

— Завтра ми всім тим невірам докажемо, — обмірковував голова профспілки завтрішню зустріч, не зводячи очей з картини. — Ось бадьою іде перша сильна лава. В кожного з них у руках червоний прапор, кожний прапор, видно наявіть, як лопотить на вітрі, певно, веде з ним сувору суперечку й ніяк не хоче падати, куди його клонить сердитий

вітер. За першою лавою, мов божевільні вихри, ідуть нові колони. Яке напруження! Яке захоплення! Скільки тут яскравих, життєрадісних фарб. Яка надзвичайна палітра цього маляра! — закінчує своє захоплення Полоній Гавrilович і неохоче простує знову до свого кабінету, трохи затримуючись на порозі із залі до коридору. Там у його кабінеті сьогодні має бути ще одна неприємна зустріч із Миколою Сковородою, і тому Медок не поспішає. Микола Сковорода, як видно, не залишив свого бажання зірвати урочисте свято зустрічі, і тепер він напевне ще зайде до правління, щоб перевірити, що робиться до цього свята, — думав Медок. Його наміри, зрозуміло, не лякали тепер Полонія Гавrilовича, але не хвилювати його вони не могли. Ясно ж, що коли справа нова, вона завжди має більш ворогів, ніж друзів! Ясно, що його втручання та агітація може вплинути на деяку частину печеричанського громадянства, а це неодмінно поведе до зменшення кількості публіки на вокзалі, — тризвоожно закінчив свої міркування Полоній Гавrilович.

Саме цієї хвилини до нього підбіг Сарапійон Маркович і радісно повідомив про те, що обидва печеричанські театральні колективи добровільно постановили вийти назустріч малярові і своїми пролетарськими колонами вітати знаменитого творця. Зачувши про це, Полоній Гавrilович швидко забув про можливі неприємності із Миколою Сковородою і, не вагаючись більш, поспішив до свого кабінету.

За ним, дрібно ступаючи, ішов і Сарапійон Маркович. Він докладно інформував голову правління про всі вжиті заходи до мобілізації мас на завтрішню зустріч, накреслював деталі завтрішніх розмов із Звездоносовим і настанці, улесливо звертаючись до Медка, запитав:

— А як ви думаєте, Аполонію Гавrilовичу, про ваш портрет?

— Не знаю, — скромно відповів Полоній Гавrilович і, зрозумівши, до чого зараз вів секретар, відчув, як приємні хвилі задоволення широко прокотилися йому по всьому тілі. Полоній Гаїзрілович зупинився і, ніби не знаючи, як і чим одповісти повніше на секретареву пропозицію, тупо дивився у велике розчинене вікно.

Над містом Печеричним лягав уже н'який вечір, і над його вузькими вулицями здіймалася, як невидимі широкі полотнища, легка біляста курява. Чути було голосну баб'ячу лайку, та ще десь недалеко, за кілька будинків, на гармонії довго й нудно цутикали „барині“.

— Так як, Аполонію Гавриловичу? Самі ж ви бачили, що стіна візаві картини Аркадія Звєздоносова зовсім порожня. Це ж якраз! Чи немає у вас, Аполонію Гариловичу, підходящого портрета?

Полоній Гаврилович ще відчув приємне хвилювання, і, як Сарапійон Маркович повторив утрете свою пропозицію, він діловито одповів:

— Я таки подумаю, Сарапійоне Марковичу. Може, щось знайдеться. Треба подумати, а тепер, дорогий товаришу Сарапійоне Марковичу, час додому.

— Ой ча - ас і - і по - ораа,— витяг секретар кілька нот з народньої пісні і весело закрокав із кабінету.

— Треба приготуватися,— турботливо мовив Полоній Гаврилович, зачиняючи двері на ключ.

— Треба,— якось особливо урочисто підтвердив Сарапійон Маркович, і вони разом тихо спустилися на брудненьке робмисівське подвір'я, бо парадний вихід було вже замкнено.

Т

Додому повернувся Полоній Гаврилович сьогодні дуже пізно і обідав невчасно. Дружина хвилювалася. Вона не звикла до цього, бо Полоній Гаврилович, попри всі свої захоплення, був людиною сталою й досить організованою. Принаймні, за не один десяток років їхнього подружнього життя Лукеря Данилівна пам'ятала тільки три запізнення на обід. Перше, що вона пам'ятає до найдрібніших деталів, трапилося в той день, коли було оголошено русько - японську війну. Того дня Полоній Гаврилович ходив черговим рейсом на базар купувати гапликів та гудзиків до дамських костюмів і, побачивши велику антияпонську маніфістацію печери-чанців, він, звичайно, не міг не приєднатися до неї та не висловити й свого обурення.

— Що завгодно, тільки не тим косооким карликам япощкам під власті іти,— говорив Полоній Гавrilович до дружини, пізно повернувшись із тієї знаменитої маніфестації.

Вдруге Полоній Гавrilович запізнився на обід уже перед самою революцією. Це було, як пам'ятає Лукеря Данилівна, в роки голоду й війни, коли Микола Другий і останній невідомо з якою метою обіздив Росію і тоді ж завітав і до сусіднього з Печеричним міста. Зачувши про це, все до єдиного чоловіка Печеричне зібралось й поспішаючи пішло до сусіднього міста. Цар, як виявилися, не приїхав того дня, і тому багато було таких, що лишилося очікувати там на його приїзд аж цілих два дні. Між останніми був і Полоній (тоді ще Пилип) Гавrilович Медок. Пообідавши, він пішов на ту царську зустріч і повернувся додому аж другого дня увечері. Це не входило в його робочі пляни, але Полоній Гавrilович був людиною твердою і хоча й стратив він тоді два своїх дні заробітку, та зате, як казав він, „я таки побачив справжнього царя“. Зустріч ця, певно, дуже подобалася Полонієві Медкові, бо про неї він потім розповідав кілька років. Полоній Гавrilович захоплено говорив про ту надзвичайну врочистість, з якою всі очікували на царя, розповідав про те, якого кольору були машини, що на них їхав цар із своїми помічниками. Він говорив ще про сильні оркестри музики. Але що найбільше подобалося Полонієві Гавrilовичеві, так це те, що „цар оказался таким маленьким, руденьким і трохи схожим на мене“—додавав він завжди, оповідаючи про зустріч. „Якби мене забрали в солдати та одягли форму, то трудно было б і відрізнити, де цар, а де Медок“—не забув сказати Полоній Гавrilович майже завжди ці коментарі до попереднього оповідання, тішачись з такої виняткової подібності до царя.

І після цієї зустрічі Полоній Гавrilович довго не міг заспокоїтися. Він марив про своє добровільство в армії, уявляв про той героїзм, який він неодмінно виявить на фронті проти німців, робив сміливі наскоки сам на десятки кровожадних мадяр і, уявляючи себе таким воякою, Полоній Гавrilович навіть пошив собі (своїми власними руками!) захисного кольору гімнастюрку й такі ж шаровари. Але на

фронт Полоній Гаврилович, як і треба було сподіватися, не пішов. З дня на день одкладав він свою знамениту мандрівку, шив один за одним дамські костюми, щодня вирішав, що цей він шиє вже останній, що після нього він більше не буде брати нових замовлень, та, наперекір до його щиріх бажань, виходило інакше. Приходила до нього знаменита чимнебудь дама чи дружина з офіцером, яких вештaloся в Печеричному під час війни дуже багато і починали просити Полонія Гавриловича негайно пошити костюм чи спідницю. Він, дотримуючи свого слова, завжди уперто одмовлявся, мотивуючи це тим, що мов „немає чого сидіти вдома і що він має вже завтра йти на фронт“. Але, коли клієнти настирливіше повторювали своє прохання, Полоній Гаврилович не очікував на дальші прозьби, тяжко зідхав, не поспішаючи знаходив у столі сантиметра й починав старанно вимірюти дамський таз чи груди, не забуваючи кожного разу трагічно промовити десятки разів повторювану фразу:

— Це вже остання поступка, панове. Остання. Родина потребує офіри. Як таки можна кравдювати тут якісь нікчемні дамські костюми, пробачте на слові, юлі там умирають щодня за батьківщину тисячі,— говорив він до Лукері Данилівни, коли клієнти ховали за дверима свої спини. Але Лукеря Данилівна не розуміла, за що й чому саме вмирають щодня за батьківщину тисячі. Вона була слабою женою, пристрасно любила свого чоловіка Полонія Гавриловича і, не зважаючи на всі його бажання піти на фронт, ніколи не захоплювалася цими його ідеями. Вона ще любила готувати смачний обід, стелити щодня велику перину під худі краївцькі боки Полонія Гавриловича й ходити разом із ним на базар. І коли це траплялося, тоді у Лукері Данилівни було ціле свято, бо Полоній Гаврилович ходив з нею не завжди. Він брав до одної руки великий дротяний кошик, другу ніжно зашиляв Лукері Данилівні під пахву і, рівно несучи голову, вів її неодмінно на головний базар.

І втретє запізнився на обід Полоній Гаврилович тоді, коли було проголошено повалення Миколи Другого у гімнастъорці кольору хакі, і коли через Печеричне, може, того ж таки

дня посунуло з фронту десятки тисяч салдатів. Полоній Гаврилович дуже схвилювався і виходив тоді увесь день. Він, як з'ясувалося згодом, цілий день вартував на станції і, з обуренням на адресу „зрадників Росії“, випроводжав кожну сіру шенелю і кожний салдатський ешелон, що Іхав, залишаючи фронт.

— Казали, що там їх вмирають щодня тисячі, а їх ще скільки повертається — злостився, одягнений у захисну гімнастюорку, Полоній Медок.

Всі ж останні дні свого життя Полоній Гаврилович приходив обідати додому своєчасно і ніколи, жадного разу, окрім зазначених трьох днів, не завдавав своїй дружині Лукері Данилівні клопоту й печалі. Саме тому сьогоднішнє надмірне й незрозуміле запізнення дружини так стурбувало її. Коли ж до цього додати ще те, що Лукері Данилівні було категорично наказано повідомити Полонія Гавриловича про його неодмінне завтрішнє з'явлення, як було написано в папірці, до окружного інспектора політосвіти, то надмірні хвильовання її стануть зовсім зрозумілими. Тож не дивно, що, побачивши, як Полоній Гаврилович, переступивши через невеличкий поріжок хвіртки, весело закрокував до хати. Лукеря Данилівна кинула все й побігла йому назустріч.

— Я я думала, що ви, Полонію Гавриловичу, вже й обідати сьогодні не прийдете,— захвилювалася вона.

— Прийшов, старенька, прийшов. Тільки я одразу і йду.

— Я обідати же? — сполошилася Лукеря Данилівна, і, відчуваючи щось недобре, вона склала на животі молитовно руки.

— Як тільки з лазні повернуся. Завтра у мене, Лушо, грандіозне свято! Раз у житті тільки так буває. Треба бути чистим не тільки душою, а й усім тілом.

Лукеря Данилівна незрозуміло закліпала повіками, повела своїм довгим, трохи загнутим вбік, носом й не безпідставно із здивуванням відповіла :

— Завтра ж, Полонію Гавриловичу, наче ніякого свята немає. Про яке ви свято говорите?.. Тут буде десь Маковія, Парфентія, Мотрони - великомучениці, Спаса десь далі, чи ще якесь,— задумливо зупинилася Лукеря Данилівна.— Я щось не пригадаю.

— Старенька! Старенька, ти нічого не розумієш! — весело поляпав її по руці Полоній Гаврилович. — Завтра свято, яке ніяк не може дорівнювати Маковієві чи Мотроні - великомучениці! Завтра у мене, Лушо, справжній великдень! Розумієш, старенька? Обмети там мою портрета. Того, що у нашій спальні у позолоченій рамі. Я швидко, я по-молодецькому, старенька,—говорив схильовано Полоній Гаврилович, збираючись іти до міської лазні.

Лукеря Данилівна дивилася на нього незрозумілими очима і, мнучи в руках ту оповістку, що була прислана з інспектури Наросвіти, не знала: віддавати її зараз же Полонієві Гавриловичеві чи зважити на його прекрасний настрій і змовчати.

Доки Лукеря Данилівна вагалася з цим питанням, Полоній Гаврилович помітив сам у неї оповістку й допоміг розв'язати її вагання.

— Що то у тебе в руках, Лушо? — запитав він, підкреслюючи інтонаціями та формою цього запитання, свій прекрасний настрій.

— Це вам просили передати. Мене примусили навіть розписатися, — захвилювалася дружина, віддаючи запрошення.

Полоній Гаврилович хотів уже висловити свою звичайну за таких випадків формулу, „я ж тобі говорив, щоб ти ніколи не розписувалася за мене”, але, помітивши не абиюку схильованість дружини, він одмінив на цей раз свою формулу і, стримуючи гнів, мовчки простяг руку, щоб узяти невідоме й, мубуть, трохи неприємне сповіщення.

— Ще Микола Сковорода сьогодні приходив, — боязко додала Лукеря Данилівна, помітивши, як заклогутано, майже трагічно, зібралися на перенісі у Полонія Гавриловича його руденькі, ніби сонцем випалені, брови.

— Звичайно, це ж він уже там походив, — відповів Полоній Гаврилович на останнє зауваження дружини. — Звичайно, він, — повторив Медок, не розгинаючись від оговістки.

Полоній Гаврилович прочитав оповістку кілька разів поспіль, уважноглянув на дружину, знову прочитав і аж тоді виніс своє рішення:

— Інспектор викликає бути в нього о десятій годині. Це, безумовно, робиться навмисне, щоб затримати мене і цим

зірвати зустріч,— говорив Медок, і невідомо було: злостився він, чи журився з цього.— Але цього не буде,— рішуче заявив він.— Цього, я кажу, не буде, і не Сковородка якийсь буде заправляти тут мистецькими справами! Я голова окр-філії пічеричанського Робмису, і мені належить в цьому питанні перше слово,— почав вигукувати Полоній Гаврилович.— Я проведу спочатку зустріч, а потім уже піду до вас і вислухаю директиви, бо вони, напевне, будуть скеровані проти мене й цієї зустрічі. Ясно ж, що цей Сковородка ні за що не поступиться своїм і буде робити все, щоб тільки зірвати зустріч. О, я знаю його чабанський характер,— закінчив майже погрозливо Полоній Гаврилович, і, зачувши, як знадвору скрипнули двері, він миттю обернувся.

На обличчі Полонієві Гавриловичеві трептіла тривога, а постать уся виявляла страшенну розгубленість і повну безпорадності. Тож не дивно, що, переступивши порога, Микола Сковорода одразу вілізвав цей трагічний стан голови правління профспілки і тут же констатував повну можливість здійснити свої пляни шляхом добровільного впливу на Полонія Гавриловича. Але не таким був Медок! Він не був би головою пічеричанської профспілки, ні був би Полонієм Гавриловичем, коли б поступився одразу на безпідставні примхи якогось там неголеного чабана. І кіба міг Полоній Гаврилович поступитися, коли за кілька годин, лише перевідавши ніч, повинна була розв'язатися його виплекана справа остаточно? Полоній Гаврилович, зрозуміло, не міг поступитися.

— Не буде по-вашому, товаришу Сковородко. Ходіть собі по інспектурах, робіть на мене піdlі доноси, але я зроблю те, що потрібно робити в інтересах нашої пролетарської культури! Я відповідаю тепер за це. Тільки я! — закінчив він голосно.

Полоній Гаврилович хвилювався. Хвилюючись, він навіть забув на цей раз ізгадати про свої „немалі стажі громадсько-корисної роботи“ зовсім несподівано забув нагадати про свій ще дореволюційний профспілчанський стаж, що він неодмінно робив за кожної розмови. Але Микола Сковорода зізнав про це й без Медкового нагадування.

— Та не буде ж і так, щоб ви компромітували своїми необґрунтованими й непогодженими вчинками цілу округу,— відповів він схвильовано Медкові.

— Я це погоджував, товаришу Сковородко. Хіба до нього по триста разів ходити? Що це за організація?

— До кого? — зацікавився Сковорода.

— Та до того ж вашого інспектора. Він же дав принципову згоду на зустріч. Він бачив картину і майже погодився з моєю оцінкою. Я ж навіть погоджував з ним мою статтю про Звездоносова. Там же було про все написано.

— Ви його обдурили,— відповів йому на це Микола Сковорода.— Обдурили,— пояснив Сковорода вкрай схвильованому Полонієві Гавrilовичеві.

Така відповідь повинна була б викликати смертельне обурення, але Полоній Гавrilович стримав себе: він розумів, до чого могло б привести продовження цих розмов і, трохи побоюючись негайних заходів інспектора політосвіти, вирішив на цей раз діяти інакше:

— Ви з ним говорили? — запитав спокійно Полоній Гавrilович Миколу Сковороду.

— Очевидно,— не зовсім ясно одповів Сковорода.— Я гількищо від нього і зараз до нього йду.

— Так ви запевніть його, товаришу Сковородко, що я виконаю все, як він звелить, але я доведу ще раз і йому і вам, що ви жорстоко помиляєтесь, що ви не розумієтесь на мистецьких цінностях і тільки через це ведете справу із вшануванням Звездоносова до зриву. Я це бачу зараз, як і те, що у вас тут, пробачте, очевидно, більше особистого, ніж громадського.

— Тому я й зайшов попередити вас, Полонію Гавrilовичу, що це справа не особиста, а суто громадська. За неї доведеться одповідати не тільки вам, але й мені.

— Не розумію, про яку ви відповіданість говорите,— широко здивувався Полоній Гавrilович.— Хіба за вшанування митців революційного слова чи палітри тепер когось притягають до відповіданості?

— Буває,— посміхнувся у великі губи Микола Сковорода і, ще раз попередивши Медка про ухвалу інспектора не робити ніяких бучних зустрічів, залишив кімнату.

Полоній Гаврилович стояв якусь чить мов придорожній стовп: ні думки, ні найменшого руху. Але опам'ятившись, він швидко обміркував ситуацію і рішуче, без найменших вагань і компромісів вирішив:

— Інспектор у нас ще не все; є старший інспектор, є помічник, є художня рада, є профспілка зрештою! Що ж це таке: учора був згоден, а сьогодні уже хвостом виляє,— обурився Полоній Гаврилович.— Нехай що хоче, а я своє виконаю,— твердо й голосно заявив зін.

Дружина, що стояла увесь час поруч нього, співчутливо кивнула йому головою, усміхнулася і, мабуть, для заспокоєння, запропонувала Полонієві Гавриловичеві пообідати.

Полоній Гаврилович на цей раз не заперечував.

11

Другого дня Полоній Медок прокинувся далеко раніше звичайного і, навіть не одягаючись, кинувся до вікна. Але підійшовши, він аж сахнувся, розpacливо зідхнув й немало засмутився з того, що там побачив.

— Ні, таки все наперекір мені,— промовив він, важко зідхаючи.

Над будинком грізно зарокотав крихкий грім, і, покотившись, десь важко завалився над морем. У вікно владно забив краплистий дощ, иттю засльозив його дрібненькі шкельця й потьоками пішов з вузьких тротуарів на вулицю.

Полоній Гаврилович відчинив вікно і висунув голову. У вуха йому вдарило незвичайною музикою краплистого дощу та дахової бляхи, вода владно зашуміла в ринвах, і, захлинаючись, вони почали вигортати її великими ковтками на тротуар.

Лукеря Данилівна бачила, як неприємно вразив цей дощ Полонія Гавриловича, знала, що саме він одразу ж зіпсував йому настрій, але вона не могла втриматися — схопила цеберки і виставила їх під ринви. Вода хлінула із даху у цеберки і налила їх одразу. Лукеря Данилівна збрала першу порцію і знов помітила, як це неприємно вралило Полонія Гавриловича і як він суворо зустрів її лагід-

ний погляд. Вона знала, що Полоній Гаврилович гнівався саме тому, з чого Лукеря Данилівна раділа, але стримати себе й відмовитися від збирання дощової води вона не могла.

— Все наперекір,— повторив сузоро Полоній Гаврилович і з сумом повернувся до ліжка. Він думав про те, що цей несподіваний дощ міг дуже нашкодити зустрічі, хвилювався й, можна сказати, з перших кроків починав губити віру, що із зустріччю обійтеться все як слід.

— Можливо, що цей дощ просто пересторога,— упав у фаталізм Полоній Гаврилович,— трапляються ж такі випадки, коли сили й зміни стихійні в природі сходяться з особистими настроями й трагедіями,— глибокодумно закінчив свої міркування Медок. За цим, не зважаючи на те, що годинник показував вісім, він загорнувся в ковдру й став до чогось уважно прислухатися. Тому лежачи так, Полоній Гаврилович легко зауважив, як за кілька хвилин дощ почав ущухати, як зменшилися потоки води із круглих ринв, а слідом за цим на вулиці піднявся радісний дитячий лемент. А ще за якусь хвилину Полоній Гаврилович помітив, як із вікна на його ліжко сонце густо натягло золоті нитки свого проміння. Нитки весело забреніли голосними розмовами на тротуарі, виокремили щасливий пташиний щебіт й раптом порвалися, потонувши в морі радісних дитячих вигуків.

— Сонце! Сонечко! Сонечко! — вигукували діти, і, задувивши високо, аж вище забрьоханих животів, довгі сорочки або поскидавши штанчата, весело бігали по калюжах, намагаючись випередити один одного.

Помітивши таку раптову зміну із погодою, Полоній Гаврилович в одну найкоротшу мить залишив своє ліжко, а разом із ним і всі свої невеселі думки про можливі перешкоди. Він поспішав, чепурився, силкуючись прибрati себе й причепурити навіть ті місця, про які Медок раніше згадував тільки перед великолітнем, а як уже ось десять років „не було справжнього великолітня“, то й про них Полоній Гаврилович не згадував теж десять років. Причепурившись і старанно примазавши лишки рудявого волосся побіля вух, він убраався у свій найдорожчий костюм і, щоб не гаяти часу, бо вже була за чверть дев'ята, Полоній Гаврилович узяв до рук

ту ж свою святкову парасольку, до кишені клітчасту хустину, на голову одяг не дуже модний котъолок, якого не одягав вже ось дванадцять років, і поспішив на вулицю. Тут його зустрів святково настроєний Сарапійон Маркович, і, привітавшись, вони поспішили до окружного правління профспілки Робміс, щоб звідти вже йти на станцію.

Лукеря Данилівна довго й захоплено дивилася услід свому чоловікові і благословляла його важку, але й славну путь. Вона думала про те, з яким настроєм повернеться Полоній Гавrilович додому, і щиро благала бога, щоб він змилостивився на цей раз й дарував йому поспіх та щастя. Годі казати про те, що Лукеря Данилівна розуміла всі труднощі, що їх міг зустріти сьогодні Полоній Гавrilович. Вона знала, що буде, бачила все, розуміла що мало одбутися на вокзалі, і, згадуючи, з яким виразом пішов учора від них Микола Скворода, щиро благала небесні сили, щоб дали вони мужності й міці Полонієві Гавrilовичеві перенести всеце.

Але зовсім інакше почував себе Полоній Гавrilович. Переконавшись, що вранішній дощ пішов ніби спеціяльно для того, щоб прибити густий печеричанський пил, Полоній Гавrilович одразу кинув неприємні думки про втручання Миколи Сквороди та інспектора політосвіти і всю свою увагу зосередив тепер на організації зустрічі. Він ще доро-гою продивився тези до своєї промови, а прийшовши до установи, одразу перевірив, чи готова публіка до цієї ж таки зустрічі. Найуважніше передивився кожний цвяшок і найдрібніше гасло, також уважно перевірив прикрашену з картиною Звездоносова велику профспілчанську залю, і тільки пerekонавшись, що все було як слід, на своїх місцях і в належному вигляді, Полоній Гавrilович, сторгувавшись за тридцять п'ять копійок, найняв візника і вихром понісся на вокзал. З ним невідступно був і Сарапійон Маркович — старий печеричанський прихильник мистецтва та мистецького слова, як звалося колись, ще до революції, це загальновідоме товариство. Він ніколи не кидав за роботою Полонія Гавrilовича, надто ж не міг він покинути його тепер, коли за таких несприятливих умов Полоній Гавrilович розв'язував таку „надзвичайної ваги справу“.

— Ви просто геній, Аполонію Гавриловичу,— захоплювався Медковою енергією Сарапіон Маркович.— Ви — надзвичайна людина,— шептав він йому над вухо, погищуючи на зле вимощеному брукові.

Полоній Гаврилович задоволено, весело посміхався й не зовсім весело думав про те, що скажуть у політосвіті і що зрештою може перепасті йому за його непослух. Обмірковуючи ці питання і часто погищуючи разом із труским візком на печеричанській кам'яниці, Полоній Гаврилович раптом зауважив, що гніда, з драбинчастою спиною, конячка сильно подалася задом і рішуче зупинилася.

— Яма, що перед вокзалом,— вимовив, ніби до себе, візник, і, стримуючи конячку на віжках, поспішно зліз із візка, водночас багатозначно позираючи на своїх пасажирів.

Полоній Гаврилович хоча й був печеричанським старожилом, але залізницею користався не часто, а як він не виїздив до вокзалу уже понад п'ять років, то й, натурально, не міг знати, що ця яма за кілька років стала такою.

— Я ж знати її, коли вона була такою, що її можна було легко об'їхати. Та навіть переїхати доброю конякою її можна було,— здивовано вимовив він.

— Було,— незадоволено промовив візник.— Я вже ось десять років майже щодня їздю через неї й не пам'ятаю, щоб вона була коли малою.

Полоній Гаврилович, безуменно, не згодився з цим і ладний уже був посперечатися із візником про розміри та стаж цієї ями. Але, завваживши, що годинник перейшов за одинадцяту, він сдкинув це своє настирливе бажання і, хвилюючись, запропонував візникові не стояти.

Така пропозиція глибокс образила гостре професійне почуття візникове, і, втративши рівновагу, він з гнівом відповів:

— Хіба ж я вас затримую? Ви ж повинні знати, що в цьому місті пасажири завжди сходять із фури і переходятять яму пішки або обходять її. Хіба ж таку яму можна переїхати?— резонно запитав він, крутячись біля кобильчини і гнівно позираючи на своїх пасажирів, які, очевидно, не виявляли зараз навіть найменшої охоти злазити.

— Тут таки дійсно злазять,— прошепотів Сарапійон Маркович і миттю зіскочив на землю. За ним, незадоволено бурмочучи, устав і Полоній Гаврилович. Щоб обійти яму, вони повинні були позернути назад, обігнути її зліва і вузькою стежкою над обривом дістатися на дугий бік. Поміркувавши, вони так і зробили. Візник, як тільки пасажири одійшли од візка, миттю скочив кобильчині на спину і, сидячи верхом, погнав її що було сили через яму.

На другому краї, що вів до вокзалу, на візника вже чекали Полоній Гаврилович та Сарапійон Маркович і голосно лаяли його за те, що він не поїхав з ними до вокзалу іншою вулицею, а примусив їх без причини ходити й тратити марно час.

— Ну хіба ж ви не знаєте, що до вокзалу це єдина вулиця,— люто закричав візник, слухаючи їхні несправедливі докори.

— Думаєте, як наділи цю стару коробку (він показав на Медків котъолок), то я вже й не впізнаю, хто ви,— закінчив візник майже трагічним вигуком.

Пасажири здивовано перезирнулися і мовчки сіли на фуру.

Конячка рушила. Вона стрибала якось особливо весело крутила коротким хвостом і швидко привезла їх до великого міського кладовища.

— Ось де кінець людської історії,— подумав Полоній Гаврилович, як тільки вони порівнялися із кладовищем.

— Поганяй,— заявив Сарапійон Маркович.— Поганяй, хлопче, бо вже зовсім нерано,— захвилювався він і, озирнувшись показав Медкові назад.

— Аполонію Гавриловичу, ви бачите, що он ідуть уже перші колони.

Полоній Гаврилович вмить обернувся і, побачивши колону, ще швидше зіскочив із візка.

Далеко позаду майстрів різnobарвний людський натовп і строкатою купою горнувся вже до тої ями, яку з такими труднощами вони тільки що переїхали.

— Я більше не іздець,— захвилювався Полоній Гаврилович.— Ми повинні п'єднатитися до колони і разом з нею прийти вулицями на вокзал. Неодмінно!

— Резонно,— підтверджив його намір Сарапійон Маркович і теж зійшов на землю.

Поспішаючи і хвилюючись, Полоній Гаврилович знайшов у кишені своєї білої жилетки кілька срібних монет і, умовляючи візника, доводив йому, що насправді він повинен був би заплатити йому щонайбільше 25, пропонував йому 30 копійок.

Візник заперечував, лаявся за таку несправедливість, і коли Полоній Гаврилович, схвильований вкрай наближенням першої колони, кинув йому 30 копійок і бігом подався від фури, візник розгнівано вилася. Подумавши, що пасажир рятується, цвъохнув його батагом, діставши Полонія Гавриловича по чисто виголеній скроні.

— Ой!— скрикнув Медок не од болю, а більше з образи та з такої несподіванки.

— То за п'ятака,— вирвав гнівом візник і з силою ударив свою конячку.

Сарапійон Маркович простягся наздоганяти візника, щоб гідно віддячити йому за таке зухвальство, але Полоній Гаврилович ухопив його за чорний добре випрасуваний піджак і рішуче заявив:

— В такий день, Сарапійоне Марковичу.

Сарапійон Маркович зупинився. Посварившись візникові кулаком, він мерщій пішов за Медком. Вони хутко йшли назустріч першій колоні. Хвілювалися. Полоній Гаврилович складав в умі привітальну промову. Він пильно прислухався до густих радісних ударів свого серця і, підводячи на найкоротшу мить очі, майже біг уперед.

Ішов він хутко, але відставав від Сарапійона Марковича й починав нервувати. Промова, як він не старався, ніяк не складалася у стрункі колони слів і думок.

Полоній Гаврилович хвілювався і з ненавистю позирав на Сарапійона Марковича, який, дивлячись уперед, мігувесь час любуватися своїми короткозорими очима із справи, яка, як не як, а все ж була в першу чергу моїм витвором,— думалося Полонієві Гавриловичеві.

Пройшовши кілька хвилин, Медок чув уже пісні, що їх співали перша колона, і, неясно розрізняючи мелодії, що долітали до іхніх вух, він міг сприймати тільки сумні уризки наймінорніших

нот. Це чомусь хвилювало Полонія Гавриловича. Але він перемагав своїх хвилювання, поспішав і найбільш у світі бажав зараз якнайшвидше приєднатися до захопленого натовпу, щоб разом з ним дійти до вокзалу.

„Нехай тоді судять. Хай що хочуть, а справу буде доведено до її логічного кінця — думав Полоній Гаврилович, і, відчувши, як заболіли йому ноги, нетерплячи заявив:

— Хоч би вже швидше!

Сарапійон Маркович обняв його ласкавим поглядом і, любовно вимовляючи кожне слово, намагався заспокоїти.

— Ось уже з-за рогу я бачу перші ряди. Це перший театральний колектив і увесь художній технікум,— захоплено вимовив Сарапійон Маркович. — Що, не я вам казав, Аполонію Гавриловичу, що Микола Сковорода там ніякого значення не має!

— Да, я вже чую,— вигукнув і Полоній Гаврилович, і вони майже побігли до рогу.

— Я чую, як вони захоплено співають,— шепотів він, силюючи себе не відстати від Сарапійона Марковича.

— Треба, щоб для них це було несподіванкою,— заявив Полоній Гаврилович, ще зблишившись з коленою, стримуючи свого колегу за рукав і ховаючись за наріжні будівлі, щоб раптом з'явитись перед своїми колективами.

Сарапійон Маркович погодився з Медком і покірно став. Міцно тримаючись за руки, вони захоплено, з тремтінням, чекали на перші лави, гарячково обмірковуючи перші слова привітання.

З-за рогу, зовсім близько, загув могутній бас. Його підтримав якийсь особливо розхряпаний тенор, і раптом, підхопивши їхні голоси, великий хор наповнив ущерть усю вулицю сумним співом:

— Святий боже, святий крепкий...

І тоді зразу ж з-за рогу з'явилися дві корогви, з ними дерев'яний хрест, перев'язаний сірок полотниною, за хрестом виплів у розкішній золотавій рясі піп і з ним уже — увесь церковний хор.

Полоній Гаврилович боліяче сіпнувся назад. З такої прикрої несподіванки він зблід, спотохано позадкував до

будівлі і, зачекавши, доки з ним порівняється домовина з мерцем, що й несли на руках, Медок, щоб десь утопити свій сором, пішов за домовиною.

Сарапійон Маркович бачив, як почував себе Медок, і не міг чимсь допомогти йому. Він залишив паркан, обережно зняв свого капелюша і, міцно притуливши його до грудей, пішов з натовпом, стежачи, щоб не наздогнати Полонія Гавrilовича й цим не помножити його страждань.

VII

Який час Полоній Гавrilович ішов з натовпом за мерцем, не розуміючи, де він і що робить. Він не зводив голови, боявся розкрити очі й глянути. Не обмірковуючи, бо жадна думка не знаходила притулку в його голові, Медок перевікидав ноги, простуючи невідомо куди.

Сарапійон Маркович, як людина менш вразлива взагалі, одійшов значно швидше і, збагнувши, в яке вони потрапили оточення, починав нудитися. Але розуміючи, що Полоній Гавrilович ще не позувся того гнітючого вражіння, що сталося при зустрічі, Сарапійон Маркович дивився на нього тільки назірці, боячись підійти і нагадати словом чи просто присутністю про ту неприємність, яка тільки що трапилася.

— Нехай трохи заспокоїться,— думав Сарапійон Маркович, уважно розглядаючи своїх співгородян, що йшли у цій сумній процесії на цвинтар. Роздиеляючись, він не міг не помітити серед церковного хору кількох своїх колишніх знайомих, ба навіть приятелів, що, як і він, належали колись до „революційного“ п'єчеричанського товариства любителів мистецького слова. Помітивши їх, Сарапійон Маркович цілком широко захвилювався. Іджеж ясно, що хоча він потрапив до їхнього гурту і випадково, та бути в такій відсталій компанії секретареві окружної Печеричанської профспілки Роб-мису було зовсім не до лиця. Тому, вибравши зручніший момент, Сарапійон Маркович почував непомітно відходити в бік, а дійшовши краю натовпу, сміливо одчахнувся від нього й хутко пішов тротуаром, водночас не спускаючи очей із спини Полонія Гавrilовича.

Жалібна процесія дійшла якраз міського кладовища і, зупинившись, стихла.

Полоній Гаврилович зупинився теж. Підвівши голову, він тільки тепер побачив, куди прийшов. Цвінтар нагадав йому всю сьогоднішню історію, заново підкресливши те, що він, голова окружної профспілки і член правління окружної філії безбожників, стоїть зараз разом з найвідсталішими міщанами Печеричного і слухає попової до якогось там бога молитви.

Полоній Гаврилович не мігстерпіти такого дворушництва і, сміливо рознявши руки, зробив собі прохід у натовпі й миттю вискочив на тротуар.

В далені, може, метрів за сто, Полоній Гаврилович побачив постать Сарапійона Марковича, і це дуже сквилювало його:

„Як, значить, він свідоміше поступив? Він не пішов так, як я?“ — нервував Полоній Гаврилович, швидко наближуючись до свого секретаря. Він думав, що Сарапійон Маркович буде глузувати, і, знаючи, що на цей вчинок підбив його по суті ж сам Сарапійон Маркович, Полоній Гаврилович готував для нього найуїдливішу тираду. Але те, як Сарапійон Маркович співчутливо зустрів його, і те, що він одразу ж додав „я оце тільки що сам звільнився звідти“ — цілком вдовольнило Полонія Гавриловича й повернуло йому звичайний спокій. Хіба він хлопчик, щоб хвилюватися з такої абищиці? Хіба не зрозуміють, хоча б у тому таки окружному правлінні безбожників — про що зараз якраз думав і Полоній Гаврилович, — що таке може трапитися з кожним, хто дійсно і щиро захоплюється працюючи.

— А не зрозуміють, то що ж, — голосно вимовив Полоній Гаврилович. Але вимовивши це, він зараз же подумав про свою почесну службу і про те, що його можуть звільнити з неї, настановивши на голову Печеричанського Робмису когось іншого.

„Але нехай. Нехай, — думалося Полонієві Гавриловичеві. — Іншого Медка вони не знайдуть, а якщо мене за це й звільнить, значить, я буду покараний за те, що не показенному, не по-канцелярійному любив свою справу. Я буду страждати, як герой! Як людина, що сміливо й без наймен-

ших вагань навіть умирає за свою справу" і тут Полоній Гавrilович не міг не згадати прекрасного атенянина — ваятеля Фідіс, найбільшого митця V віку, що помер у в'язниці, безпідставно обвинувачений у крадіжці золота під час його роботи над богинею Атеною. Згадавши про Фідія, Полоній Гавrilович, що певно перейняв не одну рису свого характеру від славних атенян, заспокоївся зовсім.

„Нехай буде ще одна жертва жорстокої несправедливості“, подумав він. І як Сарапійон Маркович скромно нагадав йому про свою присутність, Полоній Гавrilович, підготований такими міркуваннями, одразу ж перейшов до тої справи, згади якої вони вже ось працювали цілий рік.

— Мерцій на вокзал! — схвилювано заявив він. — На вокзал, Сарапійоне Марковичу, бо за півгодини буде поїзд, — підтверджив Полоній Гавrilович свою першу пропозицію, помітивши, що Сарапійон Маркович не почув його і не звернув на сказане належної уваги. Що Медок не помилявся, про це свідчило хоч би те, що замість відповіді Сарапійон Маркович витяг із кишені золоті окуляри і, пильно прикладавши їх до перенісся, з острахом у голосі вимовив:

— Це вже вони, — і тут він многозначно показав на довгий, що вів до вокзалу, шлях. — Треба зустріти. Це напевне вони, Аполонію Гавrilовичу. Треба зустріти, — повторив Сарапійон Маркович.

Полоній Гавrilович неприємно здригнув од такого відкриття, хотів уже заперечити секретареву пропозицію, але, почувши, як здаля до них долетів веселий марш могутньої духової оркестри, він одразу ж відмовився од свого наміру й запропонував чекати на колону на місці.

Боячись якоїсь нової неприємності, Сарапійон Маркович, хоча й бачив, що це йшов перший колектив Печеричанського робітничо-селянського театру, на своїй пропозиції про зустріч не настоював й погодився, як було запропоновано Полонієм Гавrilовичем, чекати на місці.

Колона наближалася. З кожною хвилиною томітнішими ставали окремі силуети людей, дужчали оркестри й вище та ширше здіймалася на вокзальному шляху печеричанська курява.

Полоній Гаврилович тепер і сам бачив, що це йшли вже дійсно на вокзал, але з місця рушати боявся. Він стояв, іноді нервово покручуючись, закохуючись та милуючись з сильної оркестри, безсилий зрушити хоч трохи вперед чи скласти хоч кілька слів, потрібних для привітання цього театрального колективу.

— Он і Коньков,— весело вимовив Сарапійон Маркович,— вказуючи на керівника першого колективу. Запевнюючись у тому, що все це було справжньою дійсністю, він раптом запалився ентузіазмом, і, як тільки колектив підійшов так метрів за п'ятдесят, Сарапійон Маркович почав його вітати, навіть не чекаючи на доручення від Полонія Гавриловича.

Сарапійон Маркович говорив довгенько. Він докладно змалював значення організованості для сьогоднішнього свята, ролі в цьому профспілок, і, пошкодувавши, що на святі він ще не бачить усіх справжніх печеричан-старожилів, змовк, залишивши характеристику маляра Звездоносова та його картини для Полонія Гавриловича.

Полоній Гаврилович нервово зірвався із свого місця. Він забігав перед колоною, яка, зупинившись, стомлено чекала на розпорядження, щоб іти далі, і, знайшовши якесь підвищення, що було сили вигукнув:

— Нехай живе революційне мистецтво і участь у ньому найширших працюючих мас! Слава! — крикнув Полоній Гаврилович.

У відповідь йому вирвалося кілька неорганізованих, дуже стомлених вигуків і за ними — сильні оркестри виконали один заряд „тушу“.

Полоній Гаврилович підбадьорився, хуткіше забігав перед колоною і, злізши на стовпчик, що стояв при дорозі, озорнув натовп. Колона стояла, мов укопана, а з усіх подвір'їв одразу ж повисувалися солідні постаті, тоді як гулящі підлітки залишили свої гри і десятками пливли до колони, збільшуючи її числом і підвищуючи настроєм.

— Хай живуть революційні творці! Хай живуть мистці! — захоплено і переможно загукав Полоній Гаврилович, відмічаючи, як щохвилини зростав настрій маніфестантів. Йому відповіли сильнішими вигуками „слава“, а печеричанські

хлопчаки миттю зібралися у гурт і, обступивши на стовпчику Полонія Гавриловича, колективно, розподіляючи слова на склади, проказали:

— Ку - ку - рі - ку!

Сарапійон Маркович боязко озирнувся назад і погрозився хлопчакам. Але вони миттю зійшлися ще міцніше навколо Полонія Гавриловича й ще голосніше вигукнули:

— Ві - та - є - мо де - мон - стран - тів!

Полоній Гаврилович, що, певно, не помітив першого „привітання“, зовсім схвилювався. Він сильно замахав руками і, розчулений такою теплою зустріччю, почав промову.

— Я бачу, друзі мої, що зараз починається вже справжнє свято. Я знаю, що всі, хто зібралися тут, прекрасно розуміють, чому вони зібралися. Я переконаний, що наша зустріч, наші колони,— якось особливо захоплено вимовив Полоній Гаврилович,— гідні тих, що їх показав нам наш талановитий ювіляр у своїй прекрасній картині „Маніфестації“. — Я не буду говорити вам, друзі мої, про колосальне значіння цієї картини. Я не буду говорити вам і про те, який надзвичайний талант заховує за своїми плечима наш дорогий ювіляр Аркадій Звездоносов. Ви знаєте це самі! Ви всі бачили його надзвичайний твір „Маніфестації“. Це ви дали йому свою першу оцінку. Це ви... були першими хоробрими... Ви,— захоплювався чимдалі Полоній Гаврилович,— посилали привітальні телеграми до нашого ювіляра! Це ви складали протоколи про цю картину і своїми власними руками написали ось оцю величезну книгу своїх захоплених вражінь про „Маніфестації“ (Полоній Гаврилович висмикнув із рук Сарапійона Марковича велику теку, витяг звідти грубезну книгу - зошит і, комусь загрожуючи, п'єреможно махнув нею в повітрі).

— Ось документик,— промовив він гаряче,— що його не зможуть заперечити ніякі Сковородки (тут Полоній Гаврилович боязко сцирнувся). Увесь наш мистецький колектив увесь, до єдиного чоловіка, приклав розуму, ширости й праці до оцінки цієї картини, тому сьогоднішнє свято є наше свято Слава, товарищі! Слава! — закінчив Полоній Гаврилович.

Музика ще вибила йому „туш“ і печально змовкла.

Була за десять хвилин дванадцята, і, боячись запізнатися, Полоній Гавrilович примусив себе на цьому закінчiti імпревізований мітинг і запропонував, не таючи часу, йти на вокзал.

Сарапійон Маркович, що під час усієї Медкової промови стояв із керівником колективу Вікаріоном Коньковим і про щось уважно розмовляв, чи, може, умовляв його, тепер раптом сіпнувся до Полонія Гавrilовича і зупинив його, як тільки той зліз з придорожнього стовпчика.

— А там на вас сьогодні таки чекали,— схвильовано заявив він Медкові.— Товариш Коньков каже, що в політосвіті оце тількищо дізналися про те, що зустріч сьогодні. Я боюся, Полонію Гавrilовичу, щоб вони чогось ще не вдіяли нам,— затурбовано закінчив Сарапійон Маркович, сковавши перед Медком значну частину з того, про що сам тількищо дізнався від Конькова.

— Дурниці! Хіба ця колона, ці маси, що ось щохвилини приєднуються до неї, не є за кращий доказ того, що ми праві? А оце,— показав багатозначно Полоній Гавrilович на книгу вражінь.— Та я з таким документиком у саме пекло піду!— заявив він категорично. І помітивши, що, розмовляючи, вони далеко відстали від колони, Полоній Гавrilович запропонував наздогнати її.

Сарапійон Маркович не заперечував. Він слухняно і твердо пішов за Медком і, не бажаючи псувати настрою, більше не турбував уже його своїми сумнівами.

За якусь хвилину вони догнали стомлений строкатий натовп, а ще за кілька хвилин голова колони вже виходила на пічеричанський перон і шикувалася лавами по два.

Дві оркестри безупинно вибивали „туш“, і здаля до вокзалу, як це зовсім добре розчув Полоній Гавrilович, уже долітали нетерплячі вигуки паровика.

VIII

Поїзд несподівано з'явився з-за найближчого звороту, важко загримав рейками і, захряпавши тарілками, став дуже повільно посуватися до перону.

Полоній Гавrilович, мов метелиця, вилетів назустріч до закурених довгою дорогою з Москви на південь вагонів і,

обмацуючи кожний з них, пильно шукав знайомої постаті Звєздоносова. Він хвилювався, не помічаючи його у вікнах вагонів, і вже з острахом думав про те, що станеться, якщо Звєздоносов з якихсь причин та не приїхав.

Слідом за Полонієм Гавриловичем, не відступаючи й на крок, біг і Сарапійон Маркович. Він хвилювався не менше, ніж Полоній Гаврилович, і, пильнуючи кожну постать і кожне вікно вагона, безупинно прикладав до очей золоті окуляри.

Театральний колектив напружену стежив за хвилюваннями своїх керівників, а товариш Вісаріон Коньков, поглядаючи на Полонія Медка, загадково посміхався. Він часто озирається на станційні двері, що вели до міста, ніби сподіваючись, що звідти мав ось-ось хтось з'явиться і вчинити щось таке, чого не чекав жаден з тих, хто прийшов зустрічати Звєздоносова.

Оркестри голосно вигравали „туш“, дивуючи цим старенького машиніста, що зійшов зі свого паровика і, бажаючи дізнатися, кого він привіз, нетерпляче позирав туди, де з кількома чоловіками із теаколективу вишикувалися Полоній Гаврилович та Сарапійон Маркович, двоє людей, про ролю яких машиніст хоча нічого й не здав, але міг догадатися з того, як вони були надзвичайно для Печеричного одягнені, та з того, що їхніх наказів додержувалися всі останні.

Полоній Гаврилович ще пробіг кілька разів пероном і, нарешті, зупинився. Він помітив у вагоні знайоме обличчя Звєздоносова і, сповнений великої радості, захоплено скомандував:

— Стройся!

Схвилюваний Сарапійон Маркович та представники теаколективу мало зрозуміли, що саме наказав їм Полоній Гаврилович. Але, побачивши його надзвичайно урочистий вигляд і те з якою побожністю він це вимовив, одразу ж зупинилися. За кілька секунд вишикувавшись, вони стояли вже один єдному в гютилицю.

— Лавок! — гукнув Полоній Гаврилович, озорнувшись на своїх товаришів, що репрезентували нашвидку організований ювілейний комітет.

Ювілейний комітет миттю виконав нового наказа Полонія Гавриловича, і вже за кілька секунд кожний з них стояв обличчям до вагону, назустріч до Звездоносова. З'явившись у вікні, Звездоносов чомусь барився виходити з вагона.

— Як тільки з'явиться, на руки його! — наказав, захоплюючись ролею організатора, Полоній Гаврилович.

— А якщо, Аполонію Гавриловичу, на ньому буде дорогий костюм? — спитав пошепки Сарапіон Маркович, трохи зрушивши із свого місця.

— Однаково! Обережно тільки, — хвилювався у своєму піднесенні Полоній Гаврилович. — Чому ж саме тепер оркестри замовкли? — якось особливо затурбовано запитав голова правління Печеричанського Робмису, одмітивши цей сумний факт. — Негайно! Щоб грали не змовкаючи, — наказав він і раптом повернувся, бо в цю мить у вузьких дверях вагона поважно з'явилася висока худорлява постать. Зустрівшись очима з Полонієм Гавриловичем, вона вимушено розтягла два рожеві, трохи нафарбовані, прутики тонких губів. Від цього все його надто бліде довгасте обличчя ще дужче розійшлося на береги, а великий опущений ніс, наче гумовий, перегнувся аж до губів.

Оркестри разом ударили „туш“, і ювіляр зробив ще крок, посувавшись до виходу.

Несучи на грудях, прикритих сірим піджаком, чорний великий бінд, Аркадій Звездоносов зробив новий крок і поважно ступив на першу приступку вагона. Озирнувши вдоволено натовп і простягши другу ногу, він схильовано промовив:

— Ах, що ви зі мною робите. — В цю ж мить, ювілейний комітет налетів на його тонку, мов очеретинка, фігуру і, зломавши її пополам, поніс на руках до головної колони.

Полоній Гаврилович біг уперед. Він голосно гукав, щоб розступилася цікава публіка, і, сповнений надзвичайних почуттів, широко вимахував руками.

— Слава! Туш! Туш жарте! — весело гукав він, порівнявшись із музиками. — Ще, хлопці! Ми вже не поскупимося за це, — заохочував він на бігу музик, пильно стежачи, як ювілейний комітет ніс на руках Аркадія Звездоносова.

Помітивши, що ювіляра донесли вже до місця призначення, Полоній Гаврилович голосно вигукнув „стоп“, і, як тільки Звездоносов став ногами на землю, він кинувся до нього, щоб обняти й поцілуватися перед счима всього натовпу. Але спущений на землю Звездоносов, мабуть, не помітив Полонія Гавриловича, і, схвильований такою зустріччю та потертій трохи під час носіння, накинувся, щоб поправити надто високо задрані штани. В натовпі на хвилинку зчинилося неприємне замішання, бо вийшло так, ніби Звездоносов одвернувся навмисне, як тільки помітив Медкові наміри. В колоні зашелестіли густі слова, і десь вирвався гострий, злив сміх.

Полоній Гаврилович сразу ж відчув, що той сміх було скеровано виключно на його адресу, захвилювався ще дужче, нервово засмикався і, розгубившись, забіг до Звездоносова з другого боку.

— Нашому ювілярові слава! — вигукнув він, силкуючись якнайближче підійти до маляра.

Оркестра сильно вдарила „туш“, і, обернувшись, ще раз, Звездоносов простяг до Полонія Гавриловича руку.

Привітавшись, вони постояли так кілька секунд, немов вирішаючи якесь питання і вагаючись; потім простягли по другій руці і, обережно обнявши, несміливо чи, може, гидуючи, поцілувалися.

Публіка задоволено крикнула „слава“, і оркестри довго ще грали „туш“, під який Полоній Гаврилович урочисто знайомив Аркадія Звездоносова із членами ювілейного комітету.

Закінчивши це поверхове знайомство і забравши Звездоносова, Полоній Гаврилович у супроводі Сарапіона Марковича та членів ювілейного комітету прийшов ді середини перону і, злізши там на приготовлену спеціально для цього випадку вагонетку, об'явив летючий мітинг одноритим.

На вагонетку зліз і Аркадій Звездоносов. Почтиво розклюючись на теплі оплески і часто здіймаючи білого капелюша, він оголяв перед натовпом свою руду, аж огняну голову.

— Я надзвичайно зворушений. Я зворушений, — повторював Звездоносов, знов потискуючи Медкові руку. — Не

чекав. Єй-єй не чекав, що в такій глухій провінції революція уже так підняла маси,— робив він ширі зізнання до Полонія Гавриловича.

Полоній Гаврилович втішно посміхався й нетерпеливився з того, що Сарапійон Маркович барився надати йому, як і було умовлено, перше слово.

Готуючись до своєї урочистої промови, Полоній Гаврилович з острахом поглядав навколо себе і, пильно перевіряючи натовп, що все збільшувався, боявся зустріти там Миколу Сковороду чи інспектора політосвіти.

Керівник першого теаколективу, Вісаріон Коньков, помітив ці тривожні Медкові погляди і, знаючи, що готувалося йому із цим святом, він задоволено посміхався, бо якось Полоній Гаврилович став йому на перешкоді в питанні про індивідуальну ставку.

„Хоча б уже швидше вони приїздили“, думав Коньков, благаючи поспішити тих, хто одним розпорядженням міг припинити це свято й дошкулити Медкові, бо ні Звєздоносов, ні його картина „Маніфестації“ ніколи не цікавили Вісаріона Конькова, хоч його позитивна думка у книзі вражінь про цю картину й була записана поруч з іншими і своїм піднесеним настроєм та ширим захопленням виходила далеко за інші думки. Обмірковуючи про цей, такий бажаний для нього, приїзд, Коньков помітив, як на трибуну - вагонетку зліз Сарапійон Маркович і, покриваючи своїм сильним голосом загальний гамір, вигукнув:

— Слово для привітання має голова Печеричанської окружності Робмис і кандидат до членів міської ради, товариш Аполоній Гаврилович Медок.

Оркестри урочисто вдарили „туш“. Зачекавши, доки вони скінчили, Полоній Гаврилович почав так:

— Дорогі товариші! Кожна людина раз у житті, але побачить чи зробить щось надзвичайне. Ніхто з людей більш видатних не вмирає, не залишивши по собі якоєсь значної згадки, нехай це буде творець чи просто організатор! Я надзвичайно радий, дорогі друзі мої, що дожив до сьогодні! Сьогодні у нас видатне свято! Сьогодні, друзі мої, ми відзначаємо колosalну подію. Сьогодні перед вами стоїть тут

маestro того геніяльного твору (Звєздоносов приємно розтяг свої огняні, трохи підфарбовані прутики губів і почтиво вклонився), що ось уже цілий рік прикрашає найкращу залю в нашому не малому місті! Дорогий товаришу Звєздоносов, я не маю тих слів, якими б хотів вас сьогодні вітати! Я горю бажанням, щоб ви самі передивилися всі ці наші думки про ваш геніяльний твір (Полоній Гаврилович підніс високо книгу вражінь), щоб зи самі перечитали всі протоколи, де згадується про вашу картину і від імені 30-тисячного населення міста, плюс, коли вже казати про всіх, двадцять п'ять тисяч передмість, запрошу вас, дорогий товаришу, одвідати нашу залю і теж дати своє зражіння про цю надзвичайну картину,— закінчив приємним жартом Полоній Гаврилович.

Маніфестантам дуже сподобався останній дотеп Полонія Гавриловича і, широко захоплені цією вдалою кінцівкою, вони вигукнули йому голосне „слава“.

Після Полонія Гавриловича говорив, як і полагалося, секретар профспілки Сарапайон Маркович.

— Дорогий колего,— звернувся він до Звєздоносова.— Шановний Аполоній Гаврилович запросив уже вас од імені п'ятидесятип'ятитисячного населення нашого міста одвідати ту залю, де, натурально, має бути найславніший кінець нашого свята, а тепер я скажу, що тільки організовані маси здатні найвище оцінити геніяльні твори! Подивіться,— гукнув він,— на ці колони! Чи знало коли старе Печеричне таку силу народу? Ні, не знало,— одповідаю я. Не знаю!— захоплено вигукнув Сарапайон Маркович і, не знаючи, що говорити далі, трохи затнувся.

Скориставшись з цієї хвильки, Полоній Гаврилович близько нахилився до Аркадія Звєздоносова і захоплено прошепотів:

— Мені нагадує ця зустріч, товаришу Звєздоносов, ваш шедевр. Подивіться, це ж перші колони вашої прекрасної картини,— поспішно закінчив він, помітивши, що Сарапайон Маркович, не знайшовши далі потрібних слів, сконфузився й поспішно зліз із трибуни.

Звєздоносов почув не все. Він задоволено глянув на Полонія Гавриловича і, силуючи себе хоч щось зрозуміти із його слів, тільки вдячно всміхнувся.

Третім привітальним словом говорив представник другого таеколективу, і коли черга дійшла до Конькова, він, боячись, щоб на його промову не прийшли ті, одмовився, мотивуючи своє відмовлення поганим станом здоров'я та перевтомою. Тому замість нього вітати художника випустили якусь молоденьку дівчинку. Вона хвилюючись вискочила на вагонетку і, промовивши кілька слів та безнадійно за-плутавшись, миттю злізла, давши цим привід досхочу наре-готатися пічеричанським хлопчакам, що зійшлися сюди з усього міста і хмарою обступили цей летючий мітинг. Але на останці дівчинка не забула підійти до Звєздоносова і, ще більш хвилюючись та червоніючи, подати йому якусь листівку.

— Це кращий доказ того, що вашу картину знають маси,— промовила дівчина і, схвильована, майже упала з вагонетки.

Звєздоносов, зворушений її соромливістю та юністю, а також не абиякою вродою, з охотою взяв листівку і, випро-вадивши дівчину очима, поспішно глянув на те, що вона йому дала. Око його з приемністю констатувало непогану літографську репродукцію його ж картини, прізвище автора й коротку підтекстовку до неї — „Маніфестації“. Прочитавши текст, Звєздоносов звів у подиві брови, турботливо замислився і хотів уже запитати Полонія Гавrilовича, як той підійшов сам і, хвилюючись та неспокійно позираючи на вхід до вокзалу, де зараз саме з'явився, як йому здалося, Микола Сковорода, вибачливо перепросив:

— Я хотів вас попередити, товаришу Звєздоносов, що ви маєте в нас не тільки друзів, але й деяких ворогів.

Аркадія Звєздоносова це повідомлення не дуже вразило. Але, помітивши, як Полоній Гавrilович раптом зблід на лиці, він затурбовано спітав:

— Чому і хто?

— Тут деякі місцеві діячі і один учень нашого худтехнікума. Але ви, товаришу Звєздоносов, не зважайте на це! Вони не варти наїйті вашої уваги. Ми закінчимо мітинг й сразу ж пойдемо звідци, бо вони, здається, он прийшли,— ще дужче захвилювався Полоній Гавrilович, позираючи на вокзальні двері.— Ви починайте свою промову.

Звєздоносов говорив не довго. Він члено подякував печенічан за таку теплу зустріч та гостинність, висловив ще раз своє здивовання з того, як революція підняла маси, і закінчив свою промову приблизно так:

— Історія міста Печеричного і наше сьогоднішнє свято — це маленька історія нашої великої ідеї — мистецтва, що, сповнене революцією, переможно іде вперед. Мене зворушило ваше ставлення до мене. Я дуже радий і постараюся виправдати ваше довір'я. Я цілий рік одержував ваші кореспонденції, цілий рік ви, як мати дитину, тішили мене, надсилаючи свої захоплені думки і враження з приводу моєї скромної, скажу вам по-шиності, картини. Огрітий вашими думками, я зможу тепер працювати ще більше. Я радий! Мені дуже, надзвичайно приемно,— закінчив Аркадій Звєздоносов.

Оркестри виконали „останній туш“, як було їм наказано самим Полонієм Гавrilовичем, і за кілька хвилин невеличкий вокзал „Печерична“ зовсім спорожнів. Він ледачо підіклав під свою стару голову сухорляву лапу і заснув до третього дня, коли з півночі мав прийти черговий поїзд.

Ювілейний комітет, на чолі із Полонієм Гавrilовичем та Звєздоносовим, пройшов через вокзал і вийшов на вулицю. Тут вони всі сіли у два спеціально приготовані автомобілі у перший Звєздоносов, Полоній Гавrilович і Сарапійон Маркович, до другого — останні члени комітету і кілька жінок із першого теаколективу.

Машини сильно загули, задирчали і, сильно кушпилиячи пилогу, погнали до міста. За кілька хвилин авта вже підійшли до будинку окружного правління Печеричанської спілки робітників мистецтва, а за хвилину Звєздоносов у супроводі Полонія Гавrilовича, Сарапійона Марковича, членів комітету та кількох жінщин поважно посувався до великої залі, де висіла його картина.

Першим ішов у цій урочистій процесії, вказуючи дорогу, Сарапійон Маркович, за ним Звєздоносов, за Звєздоносовим Полоній Гавrilович, а за ним, сповнені надзвичайної пошани до мистця, обережно ступаючи, щоб чим, буза, не грюкнути, йшли решта членів комітету та гості. Вони повагом пройшли

довгий коридор, вийшли на другий поверх і, повернувшись праворуч, урочисто зупинилися.

Сарапіон Маркович, не хапаючись, одімкнув двері і надзвичайно широко, з якоюсь особливістю урочистістю, розчинивши їх, дбаючи, щоб до залі зайшли усі разом, почтиво, не менш урочисто, виголосив:

— Просимо, дорогих гостей! Просимо! — і так вклонившись покірно застиг у тому поклоні.

Звєздоносов, як і всі останні, увійшовши до залі, спочатку завважив великий, добре сервірований посудом та різноманітними напоями стіл. Звівши від нього очі на протилежну стіну, де висіла картина, Звєздоносов раптом зупинився і закляк, мов його взяв стовбняк.

Полоній Гаврилович помітив це. Приємно схильований тим, яке сильне враження зробило на Звєздоносова убрання залі та гасла навколо його картини, він підбіг до ювіляра і, багатозначно прокашлявшись, весело промовив:

— Цо, думаете, товаришу Звєздоносов, ми вже така провінція, що достойного твору й оцінити як слід не вміємо!

— Цо це за глум? — вирвалося з болем у Звєздоносова запитання. Полохко озираючись, спантеличений такою нечуваною образою, він намагався знайти якісь пояснення.

— Цо це за глум наді мною? — простогнав Звєздоносов, і, вражений з такої несподіванки, безсилий був навіть рушити з місця.

Помітивши, що Звєздоносов зовсім не жартує і як йому нервово та гостро тримтіли руки, Полоній Гаврилович підбіг до нього вдруге і заклопотано, силуючись угадати причину його хвилювань, запитав, у чому справа.

— Хто ж це мою картину почепив уверх ногами? — простогнав з тяжкої образи Звєздоносов, все більш бліднучи і разом розпалюючись гнівом на Полонія Гавриловича.

— Вона ж цілий рік так висить, Аркадію — тихо промовив Медок, шукаючи в його словах звичайного жарту, — як почепили її перевізши з вокзалу, іще рік тому, так вона й висить, — пояснював Медок, гублячи віру в те, що Звєздоносов з ним жартував. — Я ще перед цим днем наказав никому й пальцем не чіпати її. Ви жартуєте, дорогий Ар-

кадію, — посміхнувся Полоній Гаврилович, силуючи себе зрозуміти, чому так хвилювався Звєздonoосов.

Ювілейний комітет та гості, що зійшлися сьогодні вшанувати ювіляра, зачувши цю розмову, припинили висловлювати свої закоплення картиною, і, зацікавлені розмовою, щільно обстутили Звєздonoосова та Медка.

— Ви жартуєте? — перепитав лащачись Полоній Гаврилович, помітивши в очах Звєздonoосова злі вогники.

— Ніяких жартів, негіднику! — заревів ображений Звєздonoосов. — Я тебе до суду за таку образу! — За цим Звєздonoосов миттю зитяг із кишені подаровану йому тією дівчиною листівку — репродукцію з його картини і, тикаючи пальцем у напис, де було яскраво зазначено — „Маніфестації“, ще голосніше й суворіше закінчив:

— Мою картину знає вся Москва! Вся Москва захоплювалась нею! Кожна дитина знає, що це „Золота осінь“ Аркадія Звєздonoосова, а ви „Маніфестації“ з неї зробили! — І, крикнувши ще щось на адресу Полонія Медка, він розгнівано вдарив дверима й поспішно залишив помешкання Печеричанського Робмису.

Ювілейний комітет та численні гості отетеріло мовчали. А Полоній Гаврилович розгублено стояв серед залі й полохко озирався навколо. Він недовірливо кидав погляди з дверей, куди побіг Звєздonoосов, на його картину, зараз тільки помітивши, що вона таки дійсно висіла цілий рік дотори дригом, він раптом посірів, зігнувся і, одійшовши в найдальший куток, важко сів.

ВОСЕНЬ

День стріпнув сизими крилами і впав за містом. Вечір на-дійшов непомітно і раптом, як злодій. Вузькою колією, що потяглась на гору — поволі сунули трами і з важким стого-ном тікали за місто. Вони злякано пучили великі свіtlі очі і подивно кидали блідавосиніми бризками: мабуть, не хотіли повернутися назад.

Разом, наче за гаслом, небо лизнули вогневі язики чорних гут і стали над заводами багряними стовпами. Місто загорнулося у сизий присмерк вечора і стримано й загадково посміхалося тисячами холодних очей.

Осіннє місто було в задумі...

Десь здіймався в степах туман і важко падав, розсипаючись і заливаючи вулиці. В ньому губилися чіткі контури тіл і на глибокому дні брукованих вулиць люди плавали, як дивовижні водяні привиди. Ці привиди рухались в усіх направлямках, збиралися у великі зграї, горнулися до величезних кам'яних скель і, поволі розходячись, ховалися десь у тумані — нагадували великі табуни риби, що весною виходить на берег.

Із степів прилетів пручкий, з краплинами води, вітер і нишком став за кам'яними скелями. По тому, зібравши сили, він раптом влетів на вулиці і з виттям закружляв у завулках.

Дивні привиди одразу заметушились і хутко зникли.

Саме в такі вечори приємно працювати. Нехай ваша „кімната“ подібна до собачої клітки, хай уїдливо й довго виграє стокова труба, що проходить кутком вашої „кімнати“, нехай густо сичать під дверима шість примусів і на шість осіб під вашими дверима „в мажорі“ дискутуються кухенні питання, — ви все ж маєте кімнату і можете працювати. З диспуту ви вивчаєте кілька мов (єврейську, руську, українську) і щоденне меню; ви зрештою напевне будете вели-

ким лінгвістом і знаменитим кулінаром. Ви дізнаєтесь навіть про найдрібніші справи цілої квартири (бо одні приходять в кухню, а інші виходять), вас докладно ознайомлять з усіма подіями й новинами величезного будинку на триста шістдесят квартир і дев'ятсот мешканців. О, воїстину щедрий слов'янський народе, ти для гостя свого не шкодуєш нічого.

Товариш Євген прийшов своєчасно. Він буркнув щось замість звичайного привітання, зняв кашкета і, струснувши з нього туман, що осів на сукні дрібними прозорими крапельками, кинув на „дачку“. Потім він звикло загорнув правою рукою чуба і мовчки сів. Євген мав сьогодні стомлений вигляд і через це довго мовчав. Він працював вечір у редакції і прийшов просто з друкарні.

Якийсь час ми обоє мовчали. Мені не хотілося починати, а він сидів нерухомо і, здається, радів, що може одпочити хоч тут. По тому Євген дістав цигарку і, запаливши її, підвів до мене своє вродливе обличчя.

— Я прийшов... — У його голосі я відчув утому і легку ледве вловну, зневагу

— Бачу, — посміхнувся я йому.

Ми тільки вчора гаряче дискутували з ним на літературні теми, і тому в тоні, в наших поглядах і руках крилася легка, глибоко прихована іронія.

— Давай, я поспішаю.

Я, не поспішаючи знайшов між паперів товстий щоденник Дмитра Самійловича Скрипчука і мовчки віддав його моєму другові.

— З тридцять першої сторінки починати — пояснив згодом.

Він мовчки прийняв моє зауваження, сторохко шарпнув декілька разів аркушами й одразу онімів над зошитом.

Я йому не заважав.

— Ні, цього друкувати не можна, — категорично промовив Євген, дочитавши останню сторінку. — Це зневіра, занепадництво. Паніка перед непою, розгубленість, анархо-індивідуалізм. Чорт знає, що це таке. І як ти міг

додуматися, щоб пропонувати до друку таке безперспективне скиглення! Що воно дасть читацьким масам? Буржуазії на радість — ось куди воно гідне, — закінчив він гнівно.

— І більше нічого?

— І більше нічого, — відповів Євген схвильовано.

— Це ж не ми. Цей людський документ тільки наша стара незграбна тінь. Тінь старого, що уперто й настирливо ходить за нами, — одновів я йому.

Євген безнадійно махнув рукою. Він не хотів слухати, але і я не мав наміру поступатися.

— Вона стара і, перед її древністю наша молода кляса не може впадати в паніку. Вона повинна знати все. Знати про наші болячки й хиби, щоб нищити їх, щоб їх позбутися. І цей документ, що не розрахований стараним автором на „вразливого“ читача, треба неодмінно оголосити.

— Ні - ні, — запротестував Євген, — це брехня! Це карикатура на нас, брехня! — різко замахав він руками.

— Любой мій, ми не знаємо себе. Все, що писалося досі, в більшій чи меншій мірі є продукт письменницької фантазії, і тому пізнавати великі дрібниці нашого побуту з цих підфарбованих, солодких писань просто неможливо. Цей же щоденник є життєвий документ, і автор його напевне не думав про те, щоб „подобатися“ читачам. Він писав, що бачив, що відчував тоді сам.

— Хіба ж у нас скрізь і так? — трохи пом'якшено спитав мене Євген. — Хіба ти можеш повірити, що це наша дійсність.

— Може й не скрізь, нехай це не дійсність, але навіщо ховати од себе те, чому ми повинні проголосити смертельну боротьбу. Навіщо ховати те, що у нас є?..

Приятель довго слухав мої докази, заперечував, але поволі „здіявав“ і ставав менш недосяжним.

— Добре, — сказав він. — Я зрештою згоден — нехай буде, як кажеш ти. Але коли друкувати щоденника, то вже неодмінно з нашою передовою. В ній треба обов'язково підкреслити, що це не масові явища, що це одиниці. Я гадаю, що висловлена на тринадцятій сторінці думка небіж-

чика: „Дя не хочу вірити, що це наша дійсність” — зобов'язує тебе друкувати цей щоденник саме з такою передмовою.

— Ні, цього я не зроблю. Писати таку передмову — значить полохливо кидатися од нашої тікі, не поважати себе, не поважати читача. Вони самі зорієнтуються в цих нескладних питаннях і самі дадуть правдиву відповідь...

Євген мовчки підвівся, грубо ткнув мені свою широку занадто м'яку долоню і, розгніваний такою відповіддю, хутко вийшов.

Я просидів сам увесь вечір, переглянув кілька побутових оповідань, ще раз перечитав щоденника і твердо вирішив надрукувати його без застережень. Хай пробачить мені небіжчик, який прохав нікому й ніколи не оголошувати його. Я його повинен видрукувати, всупереч євгеновим твердженням, хоч і знаю, що це роз'єднає нас з ним надовго, а може й назавжди.

ІІ

Давно прокричали залізним закликом гудки, і на старій міській башті годинник одміряв дев'ять з півночі.

В коридорі третього поверху гулко гримали дверима, густо кроувало кілька ведмежих ніп, та ще хтось довго перетягав важкі речі.

Микита Бризгунов одkinув одяло й солодко потягся з широким розмаком. Він швидко повернувся на другий бік й захисніше улаштувався біля дружини.

За дверима загупали ще. Потім ще важко двигтіли стіни та високі двері, і з коридору долітив такий гамір, що здавалося, ніби до кімнати вривалася ватага одчайдушних злодіїв.

— Сволочі, — буркнув со зла Бризгунов і трохи підвівся.

Жінка, підкреслено одсунулася до стіни й протягла невиразну зневажливо-болячу нотку незадоволення.

— Що, моя люба? — нахилився до неї Бризгунов з визнанням своєї вини

— Зуби помий! Несе, як з раковини, — одштовхнула його Ляля.

Бризгунов ошкірив до неї великі, схожі на шпальні іржаві цвяхи зуби й нічого не відповів. Він дивився на дружину покірним винуватим поглядом і ніяково посміхався.

— Я не шуткую! Фе, як несе, — і вона хутко одвернулася до стінки.

— Лялюньо, не гнівайся! Я вчора погано вечеряв. У мене ж шлунок... ти знаєш.

Ляля мовчала і, міцно заплющивши чі, вдавала, що знову спить.

Микита не дочекався відповіді, тривожно підзівся і став поволі одягатися. Вигляд у нього був похмурий і важкий. Такими на весні бувають ріллі.

Ляля підвела тихо ковдру, обережно глянула на нього тільки одним оком і заховано всміхнулася. Потім вона підвелася, хутко скинула ноги на м'які бильця крісла і вередливо заверещала.

— Ні - ік - ка, понеси мене...

— В коридорі люди,— сказав благаючи Бризгунов, підважаючись щоб вийти з кімнати.

— Не ходи. Не смій.— Шолудиві Лялині брови зійшлися на перенісці суворим кутом і так застигли.

Микита розгублено зупинився. Він довго дивився на дружину, стежив, як Ляля вередливо перекидала ногами з ліжка на крісло, і з благанням дивився на неї, лякаючись порушити тишу й розгнівити її.

— Балдущко мій,— промовила Ляля жартівливо, хутко зсовуючись із ліжка.

— Подай!— Він покірно витяг з під перини ісся біле з тонким, як павутиння, мереживом і мовчки, з якоюсь трагічною обережністю, подав їй, і знову став, вичкуючи.

— Лялечко. Я... я, ти - бо, не хотів тебе образити. Не хотів, віриш?

Ляля знову мовчала, і невідомо було, вірила йому, чи ні. Вона тепер зручніше вмостилася в оксамитове крісло і дратуючи його, навмисне виставляла не зовсім скромні оголені ноги.

Бризгунов глянув до неї й одразу розгубився. Він мовчки пожадливо впивався скошеними не по - східньому очима в її голе, принадно виставлене тіло й тягся до неї всією по-

стовою. По хвильці він не витримав: упав до її ніг і звився біля них слизнем.

— Лялюню, люба моя, Лялюню люба,—стогнав вів, благаючи і тулячись лицями до її пругких ікор.

— Геть, боягузе! Геть від мене!

— Лялечко, я так не можу. Не можу більше,—стогнав він.— Я не можу Я пропаду. Ти зовсім замучила мене,—вирвалося у нього риданням.

— До чорта з своїми слізами,—гукнула Ляля розгнівано й дратівливо. І з цим вона так штовхнула ногою, що Бризгунов перехилився на бік, і не витримавши, упав.

— Хоч би крапля поваги. Як до ворога,—нахилив він ще нижче голову.—Хоч би крапля поваги,—долетіло до Лялі його благання.

— Поваги! Поваги тобі?—перекривила його слізливий тон Ляля і, підібгавши ноги, крикнула:

— Вези мене! Чуєш, негіднику! Вези одразу!

Бризгунов боляче, з глибоким благанням, подивився на неї, потім неохоче, але цупко, ухопився за крісло, і переконавшись, що Ляля не жартувала, покірно потяг її підлогою.

— Швидше! Здохляка! Не підтягнеш... Вези!—голосно реготала Ляля.

За стіною загупало кілька поспішних кроків і швидко звідти ж одгукнулися дужим, молодим реготом.

Бризгунов злякано зупинився. Він дурнувато закліпав повіками й безпомічно, лякливо чи розгублено, промовив:

— Лялечко...

Вона хутко скочила з крісла і з дзвінким, закликаючим сміхом повисла у нього на шиї.

— Люба моя! Люба,—гладив її зовсім щасливий Бризгунов і танув, як на забруджених шибках слизиться запліснявіла крига.

— Ти забув уже?—раптом вирвалася вона з обіймів і знову взяла попередній тон.

— А що?—готовий на все, навіть умерти, запитав Бризгунов.

— Сьогодні ж виїздить Тулупов... Може уже й нема там нічого...

— А, я зразу,— і Бризгунов, як ошпарений, кинувся мерщій до дверей.

— Ах безсоромний. Хіба ж можна так одхиляти!?

Бризгунов вибачливо посміхнувся і тихесенько, ніби кра-дучись, прихилив двері.

Ляля дивилась у щілину, доки в ній не сховався останній шматок Бризгунова і, клацнувши ключем — з розгону кинулася на ліжко. Воно незадоволено випнулося, високо під-кинуло її вгору і знову м'яко опустило. По тому вона хутко схопилася, підбігла до внутрішніх дверей і легко стукнула. На її виклик обережно дзенькнув замок, і до кімнати увійшов молодий, вродливий Божевський.

— Яню, — простогнала покірно Ляля. Вона рвучко розняла тонкий халат і в солодкій відданій млості впала в його обійми...

— Лялечко, одчини,— вибачливо і не вперше благав Бризгунов.— Лялечко, відчини. Це я... я... Ніка. Не чуєш?

Вона солодко потяглася й злегка підвела голову.

— Лялечко, я вже стомився, чекаючи тебе. Мені час на службу. Пусти. Чому ти здумала тепер жартувати зі мною? — говорив він обережно.

Ляля, не поспішаючи, одчинила двері й хутко повернулася на ліжко. В руках її була важка втома і яскраво помітна хистка хода ніг.

— Лялечко, ти хвора, моя люба. Чому ти така? Вся гориш, як...

— Ах, да — протягla вона до Бризгунова й глибше загорнулася в одіяло.

Бризгунов довго стояв мовчки. На його обличчі осіла важка туга, і очі були невимовно сумні, як очі корови...

— Лялечко, треба щось робити. Не помирати ж тобі,— нарешті вимовив він.— Ти часто щось стала скаржитися... Треба щось робити. Я з ума зійду. Я не знаю, що тоді буде — закінчив він зовсім розпачливо й трагічно.

— Ах,— протягla вона печально, і в цьому „ах“ не було й краплинни болю.

— Да, тут я виною. Зовсім забув про тебе. Робота... Обов'язки... Тільки про тебе ніколи, — говорив він павзами.

— Злочинець! Хам, — закінчив Бризгунов глибоко-трагічно і важко, всією постовою, схилився до столу.

Ляля повернула до нього лице і тихенько, тільки двома вузькими щілинами очей всміхнулася. Микита зірвався з місця і радісно кинувся до неї.

— Ні, мені так легше, — застерегла вона.

Бризгунов ніякovo посміхнувся. Він не оступився й закляк, нахилившись до неї так, ніби він збирався зараз зігнути тіло й високо стрибнути.

— Ні-і-ка! — протягla вона хоробливо. — Ти знов забув уже, мій любий.

— Ні, ні, — підбадьорився він. — Я зразу. Зразу буде, — повторив Бризгунов і хутко, швидше ніж вона встигла вимовити ще якесь слово, вискочив за двері.

Ляля ще повно, задоволено всміхнулася і втомлено за-плющила очі.

III

До кімнати, де попереду жив Тулупов, сходилися мешканці коридору третього поверху. Сюди ж прийшов Бризгунов, і це були вже всі. Крім мешканців квартири, Бризгунов побачив тут одного зовсім незнайомого. Незнайомій цей був низенький на зріст, одягнений в світлосіре пальто робітника губерніяльного маштабу, і на голові у нього, ніби випадково, лежав по-тертий, шкіряний кашкет часів військового комунізму. Він дуже зрадів, що нарешті дочекався Бризгунова і, бажаючи, мабуть, якнайшвидше вирішити свою справу, звернувся до нього з таким запитанням:

— Товаришу, коли я зможу переїхати сюди? Ви ж, здається, голова житлоопу

— А, це товариш Виноградський. Мені про вас казали. Дуже приємно! Через тиждень, мабуть, напевне, — спокійно відповів Бризгунов, догадавшися, наречиті, що ця людина якраз і є той новий мешканець.

Товариша, мабуть, неприємно вразила така зовсім мало-втішна відповідь. Він помовчав і для чогось додав:

— Я, знаєте, ночую й досі в комісаріяті... Мене ж запевняли, товаришу, що це справа одного - двох днів.

Бризгунов коротко подивився на нову людину й не одповів нічого. Той зразу ж зрозумів, що з ним хитрують. Тоді та незрозуміла незручність в йогс голосі зникла, і він поставив питання просто:

— Через що ж так довго, товаришу? Мені ж обіцяли. Кімната ж є...

— Ну, знаєте ж. Тулупову треба остаточно перевезти, улаштуватися з усім, і таке інше, — уникнув Бризгунов справжньої відповіді.

— А може й швидше можна? Я б вас дуже просив, товаришу.

— Ну, добре, — погодився Бризгунов. — Треба ж своєму парню допомогти. Певне можна буде, — закінчив він.

Всі інші погодилися й охоче підтримали Бризгунова.

— Перевозьтеся завтра... Можна, товаришу.

— У мене, швидко, — радіючи, відповів товариш. — Пудів десять книжок, двоє дітей — і все — жартував. — Може ці меблі комунгоспівські, — запитав він, і як йому не відповіли, подав:

— У мене немає нічого.

— Тут, на жаль, комунгоспівського дуже мало, — одновів на цей раз хтось із мешканців.

— Але це пусте, товаришу, — загобігливо перебив його Бризгунов. — Ми для вас дістанемо, що можна буде.

— Дуже прошу, — широко вимовив товариш у сірому пальті і став уже виходити з кімнати.

— Або знаєте що, — зупинив його нежданно Бризгунов. — Коли бажаєте — переїжджаїте навіть сьогодні. От вам і клочів вашої кімнати. Прошу, дайте мені ваш ордер.

— Це й зовсім добре, — помітно повеселішав товариш. — Дружина з дітьми вже цілий місяць живе в клясній кімнаті. Дуже незручніс, візько, — для чогось сказав він, що можна було з'ясувати лише його прекрасним настроєм і глибокою вдячністю за таке безбюрократичне роз'язання питання.

Бризгунов тут же прочитав ордера і, неприємно вражений, тривожно забігав очима по мовчазних поставах співмешканців.

— Тут трапилася, маленька помилочка товаришу... Ваша кімната буде не п'ята, а шоста...— Бризгунов на мент безпорадно розгубився. Оволодівши собою він додав:— Оця сама, бо п'ята — то моя, товаришу.

— Ні, ні, мені дали справку, що товариш Тулупов виїхав з п'ятої,— заперечив Виноградський.

Бризгунов одступив назад, розгубився ще більш і не мав чим одповісти йому.

Один з товаришів, що все мовчав, демонстративно одійшов сділ Бризгунова, щось прошепотів до сусіди і повернувшись хотів уже заговорити.

Відчуваючи небезпеку, Бризгунов трохи одступився назад і, перемігши хвилювання, сміливо заявив:

— Ні, у п'ятій я живу. Ми з товаришем Тулуповим помінялися. Давно вже помінялися. Товариші ж про це знають. Я навіть дивуюся...

Товариші, вичікуючи, мовчали. Бризгунов говорив далі:

— Знаєте, ця кімната навіть зручніша. Тепліша й більша... У вас діти,— переконую, що ви не будете шкодувати. Вона тепліша.

— Тут сонця немає,— одказав йому товариш.— У мене дитина сухотна. Знаєте, війна, голод...

Бризгунов знову довго мовчав, не маючи чим його переконати. Не знаючи, як вийти з цього становища, бажаючи вийти він непевно додав:

— Знаєте, я також не кинув би цієї кімнати. Сам ремонтував її, зтратився, але дружина моя зовсім хвора. Також на легені. Їй неодмінно потрібне сонце. Вона лежить, як сніп, ще й не підводилася сьогодні.

Божевський почув це, ледве помітно всміхнувся і, щоб не звернути Бризгунової уваги, зробив невирізний жест рукою й одвернувся.

— Ага, так,— протяг товариш у пальті губерніяльного робітника.— Тоді треба щось робити. Дуже неприємно мені,— сказав він, ніби тільки до себе, і попрощався.

Кілька часу в кімнаті панувала неприємна мовчанка. Може, всі були вражені останніми словами товариша з комісаріяту, а може мовчали і з інших причин. Так минуло кілька досить неприємних хвилин. Потім всі почали поволі ворушитися, обережно, як жаби на ковбані, і хтось, боязно озираючись на товаришів і добираючи тону й слів, щоб не образити Бризгунова, запропонував:

— Як це не жаль, а товаришеві Бризгунову, мабуть, доведеться переїхати назад. Ви ж майже самовільно зайняли кімнату, товариш Бризгунов. Це ж не політика. Ви прощайте тут мені.

Бризгунов неприємно закашляв.

— Да,— непевно, ледве чутно підтримав хтось першого промовця. Ріле почувалося, що не це цікавило співмешканців, що не тому вони зійшлися: ясно було, що всі чекали на щось дуже цікаве й нетерпіливилися.

Бризгунов довго мовчав. Потім він нервово заходив із кутка в куток, раптом зупинився перед товаришами й багатозначно, докірливим тоном сказав:

— Хто „за“— голосуйте. Голосуйте, прошу я вас. Швидше прошу голосувати,— грубо насідав він на них, силуючись поглядами й рухами рук одбити у них всяку охоту до цього голосування.

— Ні, ні, я тільки так,— вибачливо грошептав пропозиціонер і винувато одійшов до порога.

— Значить, це одпадає,— полегшено сказав літній юнак із кіном на грудях. Він демонстративно залишив мовчазних товаришів і підійшов ближче до Бризгунова.

— Да, я вніс пропозицію, не зваживши всієї ваги цього питання,— винувато виправдувається пропозиціонер.— Я визнаю свою помилку. Це якось так трапилося. Словом, не свідомо, по щирості кажу.

Від його слів знову запанувало неприємне мовчання, і знову всі на щось чекали.

Бризгунов стояв біля вікна й довго викликаюче мовчав. Потім він одразу кинув своє місце, заходив по кімнаті і по короткій павзі почав довгу промову. Він говорив запально, але мало зрозуміло і саме тому нерозбірливо, бо тільки окремі

шматки його промови, що він іх кілька разів повторював і підкresлював, можна було зрозуміти.

— Я не вчораши людина, ви це знаєте... — Він спинився, оглянув присутніх, підкresлено насупив брови й скривив молоде, ледве за тридцять, обличчя. — Дев'ятнадцятого року я покинув усе. Лишився всього... Де тільки я не бився... Кращі роки свої віддав... А тепер, коли найдорожча мені людина хвора, я не можу їй. Я із згадаю ще дев'ятнадцятий рік, — закінчив Бризгунов послівши комусь погрозу.

Пропозицінер ще одступився й одразу зблід.

— Я, знаєте, не зважив на серйозність цього важливого питання. Випадково... не обмірковано — ще похапливо пробелькотав в н, виправдуючись і все гузуючи до дверей.

— Кінець, — вимовив майже трагічно Бризгунов. — Я тепер нічого не хочу. Беріть самі... Я й так проживу... Справа не в цьому бафахлі. Думаєте не проживу без нього?

— Правильно! — захоплено підтверджив юнак з кіном на грудях. — Правильно, — ще повторив зін і вийшов наперед.

Хтось тут хотів корити товариша Бризгунова за квартиру, — почав обережно юнак. — Чепуха. Ми ж знаємо, що Тулупов сам погодився помінятися. Значить, навіть формально, товариш Бризгунов мав на це право, а по суті?.. — Юнак зробив підкresлену паузу. — Тепер навіть соромно за таку нашу нечутливість. Ми повинні охороняті таких товаришів. Хіба це не ясно? Справді, подивіться, в яких він умовах живе. Він має право на це. Має право, — підкresлив комсомолець і теж став ближче до дверей.

Всі довго мовчали. Видно було, що юнакова промова зробила враження. Але згодом це становище набридло, мабуть, і хтось несміливо й нетерпляче запропонував „кінчати справу“.

— Мені н коли, давайте ради бога, — заявив начканц з якоїсь держустанови. Він нервово посмікав Ґябенький зношений самов'яз і ще додав:

— Ми не непмани. Ми працюємо. Ми маємо на це право. Його підтримав Божевський і ще дехто.

— Ну ладно, — прийняв діловиту позу Бризгунов. — Справді пора вже. Він теж обережно підтяг комірчика і став тепер

вичікуючи, як і решта, не наважуючись після недавньої історії з обміном кімнати почати першим. Але інші теж не наважувались починати і, мабуть, чекали на голову правління.

— А чорт,— раптом заквилювався Бризгунов.— Сьогодні ж у мене засідання правління й доклад на партзборах про рационалізацію,— і останнє— „партзбори“ він підкреслив і вигодно виокремив.

— Мені дайте стіл і ліжко,— скромно заявив начканць, згубивши надію на те, що хтось порушить це питання. І не чекаючи на згоду, він захопив ліжко й почав тягти його до дверей.

— Товириш Бризгунов прохає зелене крісло й піяніно,— тихо промовив юнак.— Усі мовчазно згодилися і з цьому, як за гаслом, кинулися до меблів.

В кватирі зчинився страшний гуркіт. Начканць тяг ліжко і стіл, Бризгунов— піяніно, Божевський зривав із петель велике, різьбленої роботи, трюмо, а вражливий юнак, що з кіном на грудях, бігав від одного до іншого, нічого не брав і силувався всім допомогти.

— Мені не треба,— заявив він Бризгунову.— Нічого мені не треба.

— Чудак ти, Ілюшко. Ми ж будемо скоро продавати меблі. Бери, поки є, бери, Ілюшко.

— А тут нічого й не лишиться? — боязко запитав юнак, не знаючи, послухатися Бризгунові поради, чи ні.

— Принести сюди меблі,— рішуче наказав Бризгунов. як із кімнати було вже все винесено. Вс побігли одразу й швидко кімната була мебльована заново. В ній поставили два невеличкі, зовсім зруйновані столи, розбиту, перекошену шафу, густо засиджений птицею ослінчик та ще ледве втягли до кімнати здоровенну кухенну шафу.

Начканць приніс велике продране, запацьорене крісло, з якого як з непідрізаного острішка, звисала кругом морська трава, і поставив його перед столом. Він попробував посидіти сам, потім підвівся, обережно пострусив блискучі, як скло, роками висижені штані і, обвівши кімнату зчервоонілими очима, ніби перевіряючи, чи не лишилося щось на своєму місті,— тихенько причинив двері й епомітно вийшов.

Бризгунов улаштував під Марксом піяніно і, тричі помінявши місця крісл, зібрався до держ...

— Ну, мені вже час, моя любо,—звернувся він до дружини. Вимовивши це, він узяв надмірно пузату теку, тепло попрощався з Лялею й вийшов у коридор.

Біля дверей його зустріла літня жінка. Вона щось промовляла, хвілювалася, часто вклоняла голову, і через це важко було зрозуміти, що саме вона прохала.

— В чому справа? — трохи послухавши її, офіційно спитав Бризгунов.

— Товаришу Бризгунов, ви звеліли, щоб я заплатила штраф. У мене ж ні копійочки за душою,— низько вклонилася йому жінка.

— Ні копійочки, повірте,— підтвердила вона останні слова новим похилом голови.

— В чому ж справа? — питаю я вас,— знову не зовсім м'яко спитав її голова житлокоопу.

— Та ви ж самі знаєте,— хвілювалася вона.— Левка ж моого вбито.. Я ж маю із заводу тільки тринадцять рубликів і двадцять три копійочки. У мене четвірко дітей. Помилуйте. Я буду платити, тільки підождіть.

— Та в чому справа? — зовсім розсердився Бризгунов, не слухаючи й через це не розуміючи її прохань.

— Неспроміжність моя,— вибачливо простогнала вона.— Звеліть, нехай підождуть. Я вже по карбованчику на тиждень буду одкладати, та таки ж заплачу ті чотири рублики...

— Зайдіть увечері! Зараз ніколи, я поспішаю...

— Так сьогодні ж міліція прийде. Управляючий сказали, що мене описувати будуть...

— Мені ніколи... Не однімайте у мене й без того короткого часу.

— Не можу,— прохаючи заявила жінка й рішуче стала йому на дорозі.

— Це крадіжка. Як ви смієте красти у мене державний час! — заявив їй Бризгунов.

Вона аж скам'яніла.

— Я ніколи, товариш, не була злодійкою,— ледве вимовила жінка.— Вік свій чесно прожила... Що ви, товариш Бризгунов? Мені аж неловко й страшно.

— Ні - к - а - а - а! — долетіло з кімнати.

— Увечері, будь ласка, зараз не можу,— одповів їй Бризгунов.

— Ні - к - а - а - а! — почулося звідти знову.

Бризгунов кинув жінку й хутко сковався за дверима.

В коридор увійшов Ернст. У дверях спочатку з'явилася його зігнута, обмотана в біле рука, підв'язана на шиї, потім бік і зрештою вся його невеличка бадьора постать. Він хутко прийшов до кухні і, жінка що пильнувала його, не үстигла сказати й слова. Не знайшовши потрібного, Ернст також швидко повернувся.

— Може хоч ви? — перейняла його жінка. Ернст зупинився.

— Ви ж змаєте моє життя. Ви ж наша людина. Мене з молотка продати хочуть. Що я робитиму?

Ернст довго слухав і, певне переконавшись, що її скаргам не буде краю, перебив:

— Це треба до Бризгунова.— Ви Ельги моєї не бачили?

— Не бачила... А чи не пішли б ви за мене до нього, — боязко гопрохала жінка і вклонилася Ерnestovі.

Ернст постукав у двері, і швидко йому назустріч вибіг розгублений і незадоволений Бризгунов.

Присутність Ернста та зігнутої жінкої постаті біля його дверей неприємно вразила голову житлокоопу, але коли Ернст заговорив і показав на жінку. Бризгунов спокійно відповів:

— Я ясказав уже їй. Нехай увечері прийде до мене...

— Так сьогодні міліція описувати прийде, — простогнала вона.

— Якaz міліція? Ніяких міліцій не буде! Увечері зайдіть...

— От спасибі, — ще вклонилася прохачка й хутко повернула до дверей.

Бризгунов вирішив скористатися з випадку й заявив Еrnestovі після, щоб він прийшов сьогодні на засідання праціління. Ернст гострався на виконання якогось партійного обов'язку,

сказав Бризгунову, що на збори він сьогодні не прийде, і хутко вийшов за женою.

— Ніка, хороший мій,— зустріла Бризгунова дружина.— А пам'ятаєш, що ти мені ще обіцяв? — протягla розмагнічено й вередливо Ляля.

Він зупинився біля неї, силкувався неодмінно пригадати обіщане, не міг і тому глупо щурив очі й магнірно, напружену морщив лоба.

— Іди сюди, хлопчику! Пригадав уже? — і Ляля злегка пригорнула Микиту.

— Так, пригадав! Сьогодні зроблю,— збрехав він, напружену б'ючись над тим, щоб ізгадати, яку із своїх обіцянок він повинен сьогодні виконати.

Ляля, розм'якла від його уваги, здалася йому, і по короткій павзі сповнений щастя Бризгунов підійшов до вікна.

— Ах, яке радісне, яке повне життя! — вигукнув він патетично.

(Над замурзаним містом повисла прозора хмара пороху, і там, де у похмуре небо стрімко звеліся десятки димарів, густо послався синьо-сизий дим. Він виридався великими клубками й важко падав на робітничий виселок. Здавалося — над самим будинком грізно гули аеро, і здалеку долітали заглушені удари молота").

„Ні, не даремно лилася кров, і гинули сотні,— думав Бризгунов.— Не даремно і я з рушницею в руках бився на широких просторах СРСР. Не даремно ходив я од Кубані до Польщі”. Він згорнув руки а la Napoleon і довго дивився у вікно, з якого видно було все місто.

Десь на заводі діловито і гнівно прогулювже пів до першої, і з далекого степу, з колії, що потяглась горою на південь, педве долітали довгі вигуки паростягу.

ІІ

Восени Бризгунов повернувся додому з курорта й привіз із собою молоде орля. Він ніколи не вивчав зоології і взагалі мало цікавився природою, але привіз. Привіз і поневолив його на бальконі,— високо над землею. Орля тоді

було дуже малим і ще не вміло літати. Коли ж з часом орля підросло і його крила вкрилися ицним пір'ям, Бризгунов підрізав йому крила й знову лишив на балконі.

Балкон виходив на схід. І щоранку, коли тільки на далекий обрій падав блідий промінь дня, орля починало тужити. Воно не вгавало цілий день і своїм криком непокоїло й нервувало всіх мешканців.

Балкон ще виходив у кухню. В тісній кухні жила стара, згорблена роками та надмірною працею баба Орина. Орина бідкалася над долею орляти, щодня виносила йому по клаптеві сирого червоного м'яса й сьогодні таки не витримала — заговорила з Бризгуновим.

— Микито, бог не велів нам мучити тварин.

Бризгунов вишкірив до неї великі іржаві зуби і довго переконував її, що „бога немає“. Вона мовчала, дивилася на нього ображеними очима і не говорила ні слова.

Бризгунов недоречно жартував з нею на антирелігійні теми, сміявся з бабиних пропозицій про звільнення орляти й заперечував їх доцільність. Але вона не корилася й доводила йому своє:

— Товаришу Бризгунов,—казала з плачем стара фанатичка, зводячи дотори скляні очі.— Товаришу!

— Я вам не товариш.

— Ну, нехай. Слухайте, Микито. Госпсьдь наш милостивий, але він не забуває наших провин. Шкода мені вашої душеньки, Микито! ой як шкода! Змилуйтесь, не мучте його, пустіть. Птиці ж бо — діти божі,— казала вона з трептінням у голосі.

— А коти — янголи,— глузуючи кинув Бризгунов, нахилився в куток і витяг звідти за вухо маленьке пухнасте кошеня.

Орина з побожністю зняла дотори очі, склала смиренно руки й швидко заховалася в своїй кімнаті.

— Помолись за мою душеньку,— зареготовав Бризгунов, не зовсім вдало імітуючи її інтонації.

Стара не одповіла йому нічого, і він, недоречливо всміхнувшись, повернув од її дверей.

Розагітувавши бабу (це його вираз), Бризгунов, негарно посміхаючись, підходить до робітниці, що порається тут же на кухні.

— Ме - лаш - ко,— грубо розтягає він, підкреслюючи, мабуть, її „репане“ походження.

Дівчина мовчить, схилившись над начвами, і силкується зосередити свою увагу на процесі праці.

— Ме - лаш - ко,— ще тягне Бризгунов і, користуючись з того, що в кухні нікого, крім робітниці, не було, грубо обмачує її.

— Ідіть од мене! — пручаючись, благає Мелашка. — Чого ви завсіди лізете до мене?.. — обурюється дівчина.

Бризгунов мовчить, шкірить до неї зуби й негарно посміхається.

— Думаєте, як наймичка, так можна й ображати? Ідіть, а то так і дам сорочкою.

Микита трохи одступається. Негарна посмішка зникає, і тільки в його очах горять звичайні злі вогники.

— Ти знаєш, хто я? — питав Бризгунов многозначно. — Я граф,— жартував він, бажаючи, мабуть, цим підкреслити свої права голови житлокоопу (будинок раніше належав графові Капністові).

— Плювати мені на графів. Граф єн чи ні, а до мене не лізте!

Бризгунов дурнувато посміхається, і, боячись, що на сильні Мелащини вигуки хтось вийде, поспішно зникає.

На кухні щоранку вирує шість примусів. Шум і шипіння стоїть тут таке, що кухню можна порівняти із заводським цехом.

Коли в цей час на кухню заходить Ернст, він хапається яко мога швидше закінчити свої спрэви й тікає.

— Дрібновласницька стихія,— шепоче він собі під ніс, і вимовляє це з такою ненавистю, ніби говорить про найлютішого ворога людства.

Низький на зріст і товстенький, Ернст бігає взад та вперед і гостро жестикулює руками. Тому на його адресу часто летять товариські жарти, і всі кличуть його „дрібнобуржуазною стихією“. І Ернст на це не сердиться. Він ніколи не гнівається.

Ернст устає рано: до шостої щодня господарює, а потім іде на завод. В житлокоопі він працює за члена правління і свою роля виконує особливо ретельно.

„Це майбутні комуни“ — говорить Ернст про житлокооп і щоранку, доки ще всі сплять, він старанно прибирає увесь підвал і горішню кватирю (тут Ельга куховарить). Тому в правлінні, бажаючи підкresлити його особливу ретельність і некорисливість, ще кличуть його так: „член правління у справах убиралень“. Це так здається по-товарицьки й широ. І Ернст не гнівається.

Ернст завжди лагідний і спокійний, ладний робити все, аби досягти мети.

З півдня в кухні знову шипіння примусів і непскійна біганина. З підвалу сюди щодня приходить Ельга.

— Не кидайте дверей. Протяг який,— сердито зауважує таї Ляля.

— Та хай же хоч трохи протягне. Дух же який,— одповідає лагідно Ельга й заходжується біля страви.

— Не подобається дух — не ходіть сюди. Хто ж тут, як не ви? — грубо натякає таї Ляля.

— Та що ви, Олено! То ж ваш песик,— говорить добродушно робітниця, не бажаючи хоч найменшою мірою «образити» її.

— А може ваш песик? — образливо відповідає Ляля.

Робітниця розуміє її одразу, але не одповідає, вагається чи не хоче продовжувати цієї неприємної теми. Тоді Ляля підвищує голос і продовжує:

— Не водіть за собою черідкою — чисто буде...

— Олено, гріх вам. Ви ж сознательна женщина. Хіба ж мої діти — собачата?

Ельга говорить це з болем і широ, як дитина

Ляля мсієчить. Потім вона починає швидко совати свої кастрюльки, силуючись посісти всю плитку.

— Посуньтеся, — штовхає вона і грубо пересуває велику Ельжину кастрюлю. — О, я ж не хотіла.

Ельга нахиляється і мовчки збирає щось на тідлозі.

— І як воно буде при тому комунізмі? Тут нас п'ятеро, та ладу немає, — клопочеться Ельга, знову накладаючи картоплю в кастрюлю.

Якийсь час вони обое піраються вже мовчки.

До кухні входить оглядна літня жінка. Вона чимсь заклопотана і вся в собі.

— Знаєте, товаришко Ларо, виявляється, що наша Ельга зовсім несвідома людина.— Тепер тон у Лялі цілком упевнений і навіть повчальний.

Ельга працює мовчки, а товаришка Лара, не звернувши уваги на Лялю, хутко виходить. Та ображається і вже м'якіше звертається до Ельги:

— Несвідома ви, Ельго! Малокультурна й не знаєте, чому комунізм нам необхідний...

— Щоб спати до обіду. Мовчала б уже! Ні бу-бу-бу!.. — більше гнівається Ельга.

Ляля ображено шаркає ногами, ніби хоче протерти цементову підлогу і потім, глузуючи, гукає:

— Он подивіться!..

Через поріг до кухні переступає маленьке замурзане хлоп'я.

— Іди, іди, синочку,— кличе його Ельга й хутко зачиняє двері на балкон.

Ляля сразу ж одчиняє їх так, ніби не розуміючи, навіщо Ельга зачиняла.

— Він боїться орляти, та й холодно. Вітер такий,— говорить Ельга.

Тепер мовчить Ляля. Вона швидко помішує маленькою ложечкою якесь смачне вариво й уперто силкується затримати на лиці іронічну усмішку.

— Мамо! — репетує дитина.— Мамо, он біжить ольля.

— Тікай до мене, синочку! Тікай швидше, Миколко!

— О-о-о! — стає сміливішим хлопчик. Він обережно підходить до орляти й боязко гладить його нерівну шию. Але орля загрозливо одхиляється, високо заносить кривий ніс і злегка стріпуете підрізаними крилами. За цим воно одразу підскакує й раптом кидається на дитину.

— Тікай, Миколко! — злякалася Ельга.

Хлопчик несамовито скрикнув, а орля боязко стріпнуло крилами й побігло на балкон.

Ельга злякано кинулась до дитини, взяла її майже непритомну і зняла страшний плач.

Ляля швидко помішала якусь страву. Смачно покуштувавши її, вона зібрала свої кастрюльки і, гостро шкрябаючи об цементову підлогу, вийшла.

Т'

Під схиленою стіною, синьою од води, стоїть низенький ослінчик. На ньому купою лежить лахмате ганчір'я, а на кінцях, мов прибиті, — важкі постаті Ернста та Ельги. Між ними в тому ганчір'ї б'ється в муках дитина. Вони мовчки посхилилися над ослінчиком, ніби намагаючись захистити її од страшної смерти, що вже відчинила двері й грізно зупинилася ніг порозі.

Коли на якусь хвилинку дитина стихає, тоді в підвалі стає тихо, як у погребі, і тільки згори, по діагоналі кімнати, до нихпадають рівномірні кроки. Іще за дверима чути важке зідхання обгодованої свині та крик правлінських курей. Але хутко дитина починає важко кидатися, і в кімнаті знову здіймається метушіння й плач. Ельга низько нахиляється до сина, ніжно, віддано шепоче йому теплі слова, і її шепіт швидко переходить у тужний стогін. Ернст зрештою не витримує і щиро благає Ельгу заспокоїтись, не нервуватися.

І, як згодом стихає дитина, Ельга підводить заплакане лицце і з докором зустрічає трохи несміливий Ернств погляд. Він мовчки дивиться на дружину, намагається щось сказати їй, але не рухається його обважнілій язик і важко розняти скам'янілі уста. Тому вони обое мовчать.

Над головами по діагоналі, як маятник, чути, все крокує початкуючий поет Жовтневий. Його кроки гостро віддаються в підвалі і чомусь дратують сьогодні Ернста. Він тихо блукає поглядом з дитини до Ельги, і в його стомлених, аж зчервонілих очах жевріє сум. Йому надто важко; тому, як сів він, повернувшись із заводу, так і приріс до ослінця.

— Зовсім вже це край. Мало було сухот, тепер ще це, — гірко гоvorить Ельга, і її лицями невпинно котяться краплисти сльози.

Ернст знає: цей докір до його. Він пильно оглядає кімнату, відить очима по стінах так, ніби силкуючись перевірити Ельжині слова.

В кутках -- великими озерами стара добре знайома йому цвіль і стінками великими зеленявиами краплями стікає вода.

— Підвал... Що ж ти хотіла? Колись дадуть і нам, — заспокоює її Ернст. Ельга мовчить.

Дитина, здається, стишилася надовго, в кімнаті стає легше, і Ельга, нарешті, підводиться з ослінця.

Хтось раптом зовсім несподівано стукнув у двері.

Вони обое полохливо кинулися й вражені застигли в чеканні. Хто б міг так стукати?

Обережно відхиливши двері й спочатку просунувши тільки саму голову, до кімнати увійшов початкуючий поет Жовтневий.

— Драстуйте, товаришу Ернсте, — вимовив він якось надто роблено, і в його тоні співчуття виявилася нещирість, помітна штучність. Поет обережно сів на табуретку, що стояла у кутку, заміняючи, очевидно, стіл, і почав уважно й досить нахабно оглядати кімнату...

(Не дивно: він — „масовий поет“, він має знати робітничий побут.

Якось у товариській розмові він сказав: „Тепер я пишу виключно на робітничі теми“. Йому, не співчуваючи, посміхнулися. Тоді поет підвищив тон і заявив рішуче:

„Да, я маю на це свою особливу думку. Ми, пролетарська молодь“...).

— ІЦС ви так дивитеся, товаришу? Гідко у нас? — гірко запитує його Ельга.

— Да, тут дітям не можна жити. Треба зразу ж вам діставати кращу кімнату. Так не можна... Це загибель... Я б навіть свою віддав... Це ж домовина якась... Страхіття... — ніби й широ захвилювався Жовтневий.

— Поклопочітесь за нас, — зрадівши, прохала його Ельга. — Поклопочітесь, — просила вона.

Ернстові, мабуть, не подобалося це.

— Нам скоро вже дадуть. Тепер там звільняється невеличка кімната, — відповів задумливо він. — Цими днями все з'ясується...

— І хіба ви не знаєте, що вона може попасті не вам? — співчутливо сказав поет. — Треба боротися, настоювати,

битися — тоді може. Ви ж знаєте, там не зовсім чисто. Приятелі, родичі,— запалився Жовтневий.

— Підіть з Ернстом. Допоможіть нам, бо ж, знаєте, він про себе ніколи не подбає, — ще попрохала його Ельга.

Ернст підвівся й незадоволений повернувся до вікна.

— Добре. Я з охотою,— одразу згодився початкучий поет.

На ослінці знов застогнала й болісно заплакала дитина.

А он де під тином опухла дитина
Голодная мре...—

спало на думку поетові.

Він витяг зошита й став уважно записувати віршика:

Занотую у зошит свій
Про робочий стан, про трави,—
Може вернеться колись весна,
Злоторунная дівочая коса...

Ельга помітно захвилювалася.

— Не пишіть, пожалуста, про нас,— щиро просила вона Жовтневого.— Не пишіть...

— Ні, я не про вас,— відповів він, не отриваючи очей від занотованих рядків.

„Чудово передав“ — подумав він. — „Тут ритм який“. Він ще прочитав кілька разів і дуже уважно зробив якісь помітки. Потому ще уважніше поправив на шиї дороге срібно-шовкове кашне, обережно струсив штані і, пронизливо й нахабно оглянувши дитину, хутко вийшов.

— Ви ж поможіть, — зовсім даремно гукнула до нього Ельга, бо з сіней та у відповідь долетіло задоволене хрюкання правлінських свиней та крик півня, сухий і дужий.

Жовтневий її не почув.

— І чоловік він наче хороший, та прізвище у нього чудне якесь. Жовтий він, чи що.

Ернст щиро всміхнувся...

— І як ти й досі не зрозумієш, Ельго? Це ж він хотів, щоб од революції. Жовтень — от і Жовтневий значить.

— Та хіба ж такі прізвища бувають? — щиро здивувалася Ельга.— Куди ж воно й до чого?

— Та його прізвище Гніенко. Це його справжнє, так би сказати... А для людей він Жовтневий, розумієш?

— Гніенка чула. Це з того хутора, з Півторадядьків, що до нас приїздили того року?

— Ну да. То ж його родичі, — підтвердив Ернст, — радиочи, що Ельга, нарешті, таки зрозуміла його.

— Ну, коли вже так, то скажи мені, Ернте, хіба кожний, хто забажає, то й прізвище може собі таке писати?

— Про це не знаю. Назвався та йходить... А я б йому не дозволив такого. Видно ж і так, хто він.

Ельга не схвалила останньої Ернстою думки і довго не зрозуміло дивилася йому в лиці.

Над їхніми головами знову монотонно крокував поет. Замріяний він ходив із кутка в куток і розмірено, регулюючи тант рукою, тяг:

За хотую у зошит мій

У нього вигляд святого і в очах щасливий блиск захоплення.

V

Щодня рівно о четвертій — і ні трохи пізніше — Бризгунов повертається з установи додому.

— Наша праця має бути організована. Я страшенно не-навиджу тих, хто вислужується, — просиджуючи в установі до ночі, часто говорив він.

— Справа не в тому, скільки ти сидиш. Нам дайош наслідки. Мое гасло: максимум продукційності.

І щодня, як тільки з гулкого коридору долетять знайомі кроки, Ляля раптом скочується й біжить зустрічати Микиту. Вона одчиняє йому двері й, привітно кокетуючи, посміхається. Потім Ляля бере його важку теку (так щодня). Бризгунов голосно чмокає її малечко пальчики і радісно шкірить до неї велич. іржаві зуби....

— Ніка! (це вже по збіді), протруби! Я хочу уявити собі нашого маленького піонерчика! Протруби, любий мій!

Бризгунов з потрібною увагою й любов'ю бере піонерську трубу й сходить до столу.

Ляля мовчки лягає на велику оксамитову канапу й застигає в чеканні. Бризгунов позирає на неї, ніяксько мнеться їй не знає, чи можна вже починати.

— Я готова.

Микита здорово, що є сили, надуває щоки, і піонерська труба oddає дужим і трохи жалібним стогоном. Протрубувши Ніка далі вже сам знає, що потрібно. Він обережно (і теж з любов'ю) здіймає піонерський барабан, що висить над маленьким ліжком (також куплено заздалегідь), трубу передає Лялі, а сам починає жорстоко глушити в барабан.

В квартирі й по всьому коридору здіймається страшений гамір, і більшість мешканців на час, доки закінчиться „піонерський похід“, тікають з дому.

Коли за вікнами починало вже сутеніти і на похмурий обрій хтось ставив велику чорну заслону, у Бризгунова збиралися товариші. За винятком четверга, це було майже щодня. У четвер же Бризгунов неодмінно збирав добрий оберемок книжок з поточного партжиття і, не встигши навіть розрізати їх, ішов на партзбори. У неділю збиралися теж, але кожний знов: неділя — день відпочинку, і тому розваги зважлися трохи інакше, а саме: „сьогодні компанія з пивом“. До пива звичайно додавали „риковки“ (так особливо любив говорити Бризгунов), вина і...

Не у четвер і не у неділю — довгими вечорами „різалися“ (це теж вираз Бризгунова) у дурачка.

(„Учора за вечір вісімдесят дев'ять раз“ — з трудовою гордістю похвалився мені якось Бризгунов). Але вісімдесят дев'ять раз можна „нагнати“ мабуть не щовечора. І коли вже набридало грati чи в когось прокидалося сумління, тоді бралися за щось інше. Ляля часто вибивала на піяніні по кілька годин „чіжіка“ чи всі грали в політфанта (принципово, з поцілунками). А то ще, зібравшись, читали газети. Звичайно, більше використовували оголошення й пригоди. Але читання газет не прищіплювалося й завжди кінчалося швидко.

— Кинь, браток, — було немалозначно зауважує Бризгунов, підходячи до читача.

Читач тоді артистично вдає невинне здивовання, і виходить у нього це майстерно, бо робиться зовсім не зперше.

Микита заховує свою поінформованість, підходить ще ближче і, ударивши його по плечі, ще додає:

— Кинь, браточок!

Всі притихають, уважно чекаючи на „розв'язку“ Але Микита „витримує характер“, довго мовчить, силуючись змобілізувати цікавість всіх, і, переконавшись, що на нього дивляться, раптом випадає:

— В ізвестіях нєт правди, а в правде нєт ізвестій.

Тоді всі задоволено й довго іржуть, як і вчора, як позавчора, а щасливий Бризгунов закотисто рягоче й протирає засльозені очі.

Але сьогодні у Бризгунова ще нема нікого. Ляля лагідна і якась особливо уважна до Микити. Вона, мабуть, ще не встигла забути про те, що Бризгунов послухав її й дістав піяніно. Тепер Ляля, здається, цілком вдоволена і, чути, цілими днями вистукує одним пальчиком:

— Чі - і - і - жік, чі - і - і жік,

Где ти бил?

— На Фонтанке водку піл

— Ніка,—говорить Ляля.— Я хочу вчитися грati.

Бризгунов кидається до неї, смиренно нахиляється до її рамен і, обітервшись об стілець, мовчки, з надзвичайною увагою, слухає.

— Ти бачиш, — продовжує вона. — Я почуваю, що в мене прекрасні здібності. Я пам'ятаю себе, коли я вчилася в єпархіальному (останнє Ляля завжди вимовляла з особливим задоволенням); я виявила тоді чудові успіхи. Допоможи мені, хлопчику мій, — просить вона і, знову обернувшись до клявіятури, штрикає одним пальчиком:

— Чі - і - і жік, чі - і - і жік,

Где ти бил?

— На Фонтанке водку піл

— Добре! Я згоден... — радіє Бризгунов. Він цілком радий і щасливий. Адже вже кілька день Ляля не „мучила його“. Правда, одні підозріння хвилювало Микиту, та про нього він боявся навіть нагадувати їй. Учора ранком, випровадивши Бризгунова з хати, Ляля довго не пускала його. Коли ж він

розсерджено, сильно гулнув у двері — в кімнаті щось сполохано забігало; потім він чув, як дзенькув ключ і хряпнули двері, ніби до кімнати Божевського.

Ляля тоді одчинила Микиті двері і, не промовивши й слова, швидко лягла.

Вражений, він довго стояв мовчки, звертався кілька раз до Лялі, питав, благав її, але вона мовчала. Не одержавши відповіді, Бризгунов схилився в розпуші на вікно і, щось боляче простогнавши, пішов до свого держ... Але коли Микита повернувся сьогодні і, рівно о четвертій, Ляля зустріла його привітно, як завжди, — він скорився й не хотів тривожити її.

— Лялю, заграй! — попрохав Бризгунов. Ляля поставила один пальчик на клавіатуру, але до кімнати непрошено й несподівано ввійшов Берестовський.

— Ага, Максе, ти повинен мені допомогти, — ожила раптом Ляля. — Ніка ламається. Не хоче йти на мої цілком обґрунтовані пропозиції.

Берестовський нервово струснув довгим волоссям і, не сказавши нічого, повернув до неї своє сіре обличчя.

— В чому справа? — мовчазно й сухо питало воно.

— Я до тебе, Максе, як до члена правління.

Він гостро сникнув угору бровами й став вичікуючи.

— У нас виїздить тепер Карпов... Я прошу цю кімнату записати на Лізу, — Бризгунов проти...

— Лялю, треба ж нам пам'ятати за принципи.

— Брось, Ніка, — зневажливо перебила його Ляля.

— Але, Лялю, ти ж прекрасно знаєш, скільки ми віддали вже. — Бризгунов витяг із кишлені бльокнота й голосно прочитав.

— Де ж тут лінія? — суворо запитав він. — Так можна чорт знає куди дійти. Так можна...

Ляля слухала його неуважно й стежила за Берестовським. Але він нервово сникав бровами і теж мовчав.

— Ми одриваємося од мас! Хіба ви не розумієте, що таке кооперація? — Бризгунов одразу підвів високо голос:

— Кооперація — це шлях до комунізму, — пояснив він. — Нам тепер тільки осталося кооперувати населення, щоб стати

цілком соціалістичною країною... Знаєте, хто це сказав? — багатозначно запитав Бризгунов. Він дуже витяг шию й манірно згорнув руки.

Берестовський все також мовчав, а Ляля незадоволено й швидко зиркала то на нього, то на Микиту. Видно було, що вони аж ніяк не співчували Бризгунову.

— Це чорт знає що, — розходився він. — Нехтування принципу. Нехтування маси. Ні, ні, цього вже більше не буде! А останні директиви партії у справі житловій? Що вони — необов'язкові для вас? — підкреслено зупинився він проти Лялі. — Ні, необов'язкові?..

Ляля вдруге похитала заперечливо головою й люто зиркнула на нього.

— А ти! Ти ж хочеш до партії подавати. Ти ж тепер говориш, як останній дрібнобуржуазний елемент. Ти розумієш це?

— Я більша комуністка, ніж ти, — ображено заявила Ляля і демонстративно одвернулася.

Микита вибачливо посміхнувся.

— Нехай у мене немає партквитка. Нехай я формально позапартійна, але хіба ж це важно? Я по ідеї, я в душі комуністка. А після цього, то плювати мені на все, — і, закривши долонями лиць, вона гістерично скрикнула й упала на канапу.

Бризгунов змінив войовничу позу й одразу стишився. Він обережно підійшов до Лялі й став тихо, милуючи, погладжувати її жорстку, ніби дротяну, зачіску.

До нього підійшов Берестовський і, нервово захлинаючись, хутко й дрібно заговорив:

— Головарішу Бризгунов, я — чесний безпартійний. Товаришу Бризгунов, ви все добре пам'ятаєте, тільки забули про людську гідність. Я обіцяв кімнату Лізі і нізащо не можу зрадити свого слова. Розумієте ви? Я не можу зраджувати... Я доведу, я чорт знає що зроблю...

Після цих слів вмент підвела Ляля і, мов з нею нічого й не було, теж приєдналася до Берестовського.

— Я за те, щоб цю кімнату віддати Ернстові. Ми ім обіцяємо віке цілий рік, — настоював Бризгунов. — Так не можна,

як ми. Це неуважливість, бюрократизм, нетвариське ставлення, — захопився Бризгунов.

Його не слухали. Берестовський про щось тихо говорив до Лялі й намагався її заспокоїти.

— Він знаєте як живе, — не переставав Бризгунов — Діти сухотні, поруч наші свині, кури. Ми oddали зже до десятка кімнат. Він потребує у першу чергу...

— Ні, ні, коли вже по правді, то за Лізою пішов на першу чергу, — знову скопилася Ляля.

Бризгунов її не підтримав, і вона образилась:

— Тепер же Ернстові менш потрібна. У нього ж дитина вже одужує.

Бризгунов сердито глянув на Лялю.

— Ніка, хіба ти не знаєш, що Ліза скоро буде вагітна, — вела вона наступ. — Ти хіба не розумієш? Значить, тобі її не жаль? — І Ляля знову заплакала й важко сіла на канапу.

— А Ернст? — спитав зовсім м'яко Бризгунов.

— Ернст? Хіба я проти? Я за, але він уже звик до своєї кімнати. Він може трохи зачекати. А якщо ти боїшся й будеш прислухатися, що обивателі, що міцдани скажуть про тебе, то, значить, ти мою сестру будеш трьома шляхами обходити. Ти ж знаєш, що її кинув чоловік. Хто тій тепер допоможе?

Берестовський задоволено, відчуваючи перемогу, всміхнувся й знову повторив:

— Я нізащо не зраджу свого слова. Товаришу Бризгунов, ви губите людську гідність. Справа йде, зрештою, тепер про мій авторитет, як члена правління. Я тоді чорт знає що зроблю. Я знаю де про це говорити. Я тоді про все...

— Стоп, стоп! — злякано перебив його Бризгунов. — Тут треба виділити принципове од особистого. Так неможливо, товариші, так неможливо.

Він зупинився, важко знизав плечима й винувато, з плачем простогнав:

— Але юкий же вихід? Де він, я не бачу... Порадьте мене

— Ернст свою заяву забрав? — немалозначно спитав Берестовський.

— Забрав... так, значить і... — не докінчив Микита.

— Так, значить, я і пропоную: на першому засіданні правління ухвалити: товаришеві Ернстові дати кімнату в першу чергу, а цю, що зараз звільняється, віддати обов'язково Лізі.

Бризгунов йому довго не одповідав і мовчки важкими кроками ходив по кімнаті.

Кілька хвилин стояла мертвa тиша. Тільки чути було, як рівно одраховував хвилини годинник та вітер-пустун, прорвавшись у щілину, шарудів на столі паперами.

— Ну, згоден? — прошелестів до нього Берестовський, втративши надію дочекатися.

— Добре, я зрештою згоден, але пам'ятайте, що це ще один злочин, — вимовив він і манірно похилив голову.

— Ура, ура, ура! — грубо й недоречливо вигукнула Ляля й хутко підбігла до Микити.

Берестовський ще ісців прошелестів і, щоб не заважати їй, тихо вийшов.

— Люний, хороший!.. — лащилася вона. — Люний мій...

Бризгунов струснуся й замріяно глянув у вікно. Потім він підвівся, випрямився й, неприродно згорнувши руки, став дивитися на обрій, що був густо знизаний заводськими димарями. З них невпинно валив дим, густо клубився над димарями і важко падав до вогкої землі.

Бризгунов дивився на заводи й мовчав, а Ляля, що „в душі комуністка“, сіла до піяніна й знову почала вибивати одним пальчиком:

— Чі - і - і - жік, чі - і - і - жік,
Где ти бил?

— Він, напевно, в тебе алькоголік, — м'яко всміхнувся до неї Бризгунов.

— Да, — верескліво гукнула Ляля, схопилася і повисла у нього на шиї.

ІІІ

З^т роботи Ернст повернувся чимсь дуже заклопотаний. Увійшовши до кімнати, він одразу сів і накилився над столиком.

Ельга глянула на його розрахунки, похитала заклопотано головою і, боячись заважати йому, спітала:

— Істи насипати?

Ернст не одповів. Слова її полетіли вдруге, десь прилипли до цвілі, вирвалися й повернулися до Ернста риданням.

— Ернте, — тихо вимовила Ельга.

Вона не промовила більше ні слова, сумно похилила голову й повернулася до дитини.

Ернст нарешті кинув свої вирахування, підвівся й теж пішов до дитини.

— Ернте, хіба ж ти не бачиш, до чого воно йдеться? Хіба ти не бачиш?.. — Голос її увірвався в риданні. Ельга низько нахилилася до колиски.

— А чим я тобі допоможу? Треба ще потерпіти. Треба зчекати. Я вже говорив з товаришем Виноградським. Не хочеться тільки мені. Незручно про себе. Та хіба однією кімнатою врятуєшся?.. — закінчив він.

— А хіба ти не чуєш, що воно вже місяць хріпить. Кинь хоч раз, хоч на сьогодні, свої справи. Піди, голубе...

— Зараз піду, — погодився він. — Кімната буде... Якщо Бризгунов буде знову свої штуки показувати — ми з товаришем Виноградським поставимо це питання в іншому місці.

— Я вже говорила з товаришем Жовтневим. Він такий уважний. Він поговорить, допоможе нам. Він же це й сказав мені, що Бризгунов уже комусь цю кімнату віддав.

— Я й сам зумію! Ельго, поглянь: ось, — вимовив Ернст і захоплено показав їй на дрібні вирахування.

— Через день буде гуртова кухня. Обід тридцять п'ять копійок. Всі кастрюльки — до черта. Примус — на „тучу“. Економія грошей, ти — до роботи, — і Ернст аж підстрибнув.

Ельга дивилася мовчки, не захоплювалася, як він, і просила його не забути про кімнату.

— Сьогодні моя доповідь на правлінні, — продовжував Ернст, — затвердять — і край. Сип швиденько істи.

Ельга налила полумисок невиразної брудної рідини. Ернст похапливо съорбнув кілька раз і швидко підвівся.

— Час уже. Я після правління дообідаю...

— Зайди жі до товариша Жовтневого, — нагадала йому Ельга

— Добре,— відповів їй Ернст і зачинив двері. — Сьогодні зроблю,— долетіло з коридору, і Ельзі стало легше.

Ернст вибіг на верх, спитав дозволу і зайшов до Жовтневого.

— Товаришу, здається, ви зацікавилися нашою справою. Ходімте на правління. Сьогодні будуть вирішати, кому віддати кімнату. Хочете?

— А, здравствуйте, любий мій,— не поспішаючи, промовив Жовтневий.— Прошу, прошу сідатитоваришу. Сідайте. Чого ви?

— Та я так, щоб не довго...

— Я тільки одну хвилиночку. От зараз, зачекайте трохи,— захвилювався поет і заклопотано забігав по кімнаті.

— Та мені трохи незручно... Ніколи було скинути цього — кивнув Ернст на чисті стільці й вказав на запацьорений одяг.

— Пусте, браток, сідайте. Ви думаете, що ми не знаємо, що таке робочий чоловік? — одповів Жовтневий, пильно шукаючи чогось у волосі шпаргалок.— Сідайте, браток.

— Знаєте, я б вас і не турбував, та вони думають, що я добре живу,— ніяково всміхнувся Ернст.—Хоч, якщо вам ніколи, ми вже з Виноградським умовилися.

— Ну, що ви, товаришу. Я з радістю допоможу вам. Розуміється ж, підвал... Наш обов'язок допомогти.

Ернст ще деякий час очікуючи мовчав і, втративши надію на те, що Жовтневий кине свої шпаргалки, нетерпляче запропонував:

— Ходімте. Шоста година... Зразу засідання буде. Щоб нам не запізнилися...

— Хвилиночку, хвилиночку, мій любий,— затримував його поет.— Ернст ще затримався.

— Я з радістю, розуміється. Я ось зразу, зачекайте трошечки,— припрошував він.

Нарешті поет витяг щось з вороху паперів і хутко повернувся.

— Товаришу Ернте, ви справжній робочий.— Ернст насторожився й пильно подивився на Жовтневого, мабуть не розуміючи, до чого ці слова

— Будьте мені судією.

Ернст трохи одступив назад, здивовано посміхнувся і якось аж боязно одмахнувся рукою.

— Я одну хвилиночку. Одну хвилиночку! — скопив він Ернста за руку. Один тільки віршик. Підождіть. Тут три хвилинки. Слухайте, хвилиночку.

Поет узяв до рук шпаргалку, прокашлявся й замахнувся головою:

Занотую у зошит мій
Про робочий стан, про трави,—
Може, вернеться колись весна,
Златорунная дівочая коса...

Жовтневий зробив на останньому рядку сильний притиск і, трохи проковтнувши щасливоїслини, продовжував майже у спів:

Діти ходять, як зів'ялий лист,
Чому, мила, не напишеш ти?
Ой, була я на нивах, на нивах,
Жнивувала в осоках, в осоках...

— Що, зрозуміли? — спитав він побідно й захоплено. — Зрозуміли, товаришок?

Ернст змушеного видавив невиразну посмішку й ледве знайшов, чим одповісти:

— Про дівчину якусь... Про дітей, про якихсь робочих, — ніякovo говорив він. Відчувається, що кожне слово Ернстою було тяжчим од колишньої дванадцятигодинної праці.

— Так. Вірно. Правдивий підхід. Тут сюжетика яка! Ритміка. Ex! — ентузіював Жовтневий.

Ернст ніякovo кліпав повіками і вперше в житті почував себе дурнем. Він стояв трохи схвильований і, зовсім гублячись, не здав, що йому робити.

Поет ще продеклямував, двічі повторюючи найулюбленише й найсильніше, як йому здавалося, місце.

Діти ходять, як зів'ялий лист,
Чому, мила, не прилинеш ти?
Ой, була я на нивах, на нивах,
Жнивувала у високих осоках...

Він закінчив ізисоким патосом і замріяно став.

— О, ми вже запізнююмося, — ніби тільки тепер опам'ятається Ернст. — Ходімте, там давно чекають. Ходімте, товаришу, — захапався він.

— Сьогодні середа? — спитав тривожно поєт. — Да? Тепер шоста година... Навіть більше... Ой, ой, ой!.. — заклопотано вимовляв Жовтневий.

Ернст підтверджив сказане Жовтневим і став чекати.

— Сьогодні ж наша студія лірики. Ах, чор! I як я забув? Товаришу Ернте, мені доведеться прохати у вас прощення Я не можу.

Ернст, мабуть, не розумів, про що зараз ылопотався поет, і терпляче чекав, доки той збереться.

Жовтневий бігав по хаті, одягався, похапцем збирав якісь книжки й чутливо промовляв:

Я всю отдаю і жовтню, і маю,
Но тільки ліри мілої не отдаю

Нарешті поет зібрався, і вони разом вийшли в коридор. I як піднялися з підвала до ганку, Жовтневий поплескав Ернста по плечі й ще сказав:

— Товаришу Ернте, в інший день я з радістю. З радістю допоможу, — вимовив він і повернув на вулицю.

— Куди ж ви? — тільки тепер зрозумів його Ернст.

— Не можу. Ніяк не можу. На превеликий жаль, товаришу... Сьогодні студія лірики. Це, знаєте, така незручність. Мені так неприємно. Трагедія просто, але я не можу. У другий день я з любов'ю, — обернувся він востаннє і швидко склався за рогом.

Ернст здивовано здвигнув плечима, витяг свої обрахунки про їдалню і, когось міцно вилявши, швидко зійшов на другий ганок і побіг вузькими коридорами. Він не пішов одразу на засідання, а піднявся сходами на третій поверх і, вирішивши розповісти про все товаришеві Енноградському, підійшов до його дверей.

— Годі вже. Треба його як слід трусонути, — згадав Ернст про Бризгунова й одчинив до кімнати високі двері.

VIII

Засідання правління житлооопу повинно було розпочатися о шостій вечора. Ернст з Виноградським прийшли з запізненням на добрих півгодини, і Бризгунов зустрів їх не зовсім привітно.

— Цілу годину чекаємо на вас, — вимовив він незадоволено... — У мене й без житлокоопу справ досить, — додав Бризгунов на зауваження Виноградського про те, що запізнення їхнє мало поважні причини.

— Да-да, — нервово сіпнув обличчям Берестовський. — Ми чекали, — вимовив він, звісся із свого стільця й широкими нервовими кроками заходив із кутка в куток. До протесту приєднався юнак, що з кімом на грудях, і Ернст із Виноградським мали мовзачно визнати свою провину і, без дальших виправдань та доказів, сісти.

Таким чином, вже початок засідання відзначився сьогодні трохи незвичайного непогодженістю й нервовістю. Між членами правління не було злагоди й не було єдності в поглядах. Бризгунова підтримували Берестовський та юнак, що з кімом на грудях, Ернст і Виноградський трималися удвох. Єдність між ними порушилася вже на другий день з часу, як, за вимогою Ернста, було кооптовано до правління Виноградського, і, порушена раз, вона вже більш не поверталася до своєї попередньої рівноваги. Бризгунов тепер почував себе не зовсім добре, хвилювався й надто тривожно ставився до нової спілки Ернста з Виноградським. Він не належав, як було виявлено ще попереду, до тих людей, що, раз з'єднавши з революцією, не знали нічого, окрім її інтересів. Не був Бризгунов партійно-дисциплінованим, бо до обов'язків партійних ставився він не краще й не гірше, як і до своєї посади. Потрапивши з мобілізацією до Червоної армії, він навіть не помітив, як трапилося те, що він став за члена партії. І лише з ліквідацією війни, а з нею й тилового обозу, де він працював, лише повернувшись додому, Бризгунов зрозумів, що він партійний і що на ньому лежать якісь обов'язки й права з ними. Але й тоді ініціатива належала не йому, бо й про це Бризгунову нагадала червонощока, товстозада торговка сметаною Горпина Ничипорівна. Привід до цього, та й самий факт, не був особливо чимсь визначним чи видатним, але не згадати про його нам не можна. Це трапилося, як пам'ятає Бризгунов, саме на масляну. Фінінспектор з якогось приводу застосовував нові тарифи свідоцтв на торгівлю молочарськими виробами, і „застосо-

вання" це торкнулося і його не зовсім старої матері -- Палажки Бризгунихи. Вона голосно протестувала, щось йому доводила, але, як жінчина з надто обмеженим світоглядом, не могла зорієнтуватися в новій обстановці й була осаджена фінінспектором з трьох слів. Саме цеї хвилини й прийшла їй на підмогу її сусідка, Горпина Ничипорівна Передериоко, жінчина ограйдніша за найбільший рундук, з голосом заводської сирени й носом, зовсім подібним до головки капусти. Дізнавшись ще раніше, що Микита Бризгунов „щитається“ партейним із комунистів“, і побачивши тепер свою компаньйонку в надто тяжкому стані, вона не дала фінінспекторові на цей раз „застосувати“ нових тарифів і, впіймавши його за рукав, що було сили вигукнула:

— З якого ж це часу повелося у нашій власті совєцької, що вона із своїх людей, захисників і героїв, та три шкури дере?

Фінінспектор з несподіванки здригнув і впустив додолу олівець. Він був людиною свідомою і, зачувши про її грізне „захисник“ і „герой“, не міг же, розуміється, з нього „три шкури драти“ й тільки попросив докладніше пояснити.

— Він партейний, наш Микита Бризгунов, котрий їй кормилець, — і тут Горпина Ничипорівна показала на Палажку Бризгуниху.

— Не чув, — одповів глухо фінінспектор і заховав у кишеню свого провінціяльного олівця, бо діялось це десь. Ну, хоч би, наприклад, у старому Новомосковському, що навколо нього розляглися безкінечні степи й тече стара, в очеретах, ріка Самара.

Палажка Бризгуниха випровадила фінінспектора за власний, до того ж ще дореволюційний, поріг й за „хвабрість“ поставила своїй одностовпниці Горпині Ничипорівні пікварти справжньої білої горілки. І з того часу не могла нахвалитися своїм сином - героєм Палажка Бризгуниха, і коли їй траплялося ще розмовляти із фінінспектором, вона вже не була такою необачною й неодмінно згадувала про те, що син її „партейний і в армії вислужився“.

Микиті Бризгунову було це не по душі. Не по душі був йому і глухий заштатний городок, і, намітивши раз вилізти з глибокої провінції, він досить швидко дійшов до столиці.

Сидячи тепер за столом голови правління житлооопу і керуючи засіданням, він, мабуть, згадував свою не зовсім стару матір, Палажку Бризгуниху, сусідку Горпину Ничипорівну і зашгатний городок у розлогих степах нашої батьківщини. Навколо столу сиділи похмурі товариші й нетерпеливилися з того, що Бризгунов затягав засідання і все одволікав з розглядом квартирних питань.

Ернст вже кілька раз нагадував про свою справу, про щось зауважував Виноградський, Бризгунов їм обіцяв і все одволікав. Це вносило ще більшу нервовість, напруженість, і коли слово одержав Ернст, його вже мало хто слухав. Увага всіх фіксувалася на дрібному питанні про розподіл звільненої житлоплощі, і всі нетерпляче чекали на те, як буде його розв'язано. Бризгунов почував себе не зовсім добре й з тривогою чекав на те, що скаже сьогодні правління і як поставиться воно до того факту, що звільнену кімнату вже віддано, як відомо, Лізі Лошонковій.

Тому саме справу про громадську ідальню в житлооопі було розв'язано єз довгих сперечань, ухвалено всі Ернстові пропозиції й доручено йому ж перевести постанову цю в життя. Ніхто не заперечував, і Ернст радів. Він розумів, що це було йому поступкою, що за іншої ситуації Бризгунов нізащо не походився б на це і тепер треба було скористати момент. Схваливши це, негайно ж перейшли до питання про розподіл вільної житлоплощі.

Бризгунов подав у цій справі коротку інформацію і закінчив її приблизно так:

— Можливо, що товариші (він несміливо глянув у бік, де сиділи Виноградський та Ернст) будуть трохи незадоволені, але я на свою ідповідальність вже віддав кімнату, і її зайнято.

— Чому так? — нервово, незвичайно для його поведінки, запитав Ернст.

— Дуже негайно було. Товаришка Лошонкова вагітна, — одповів Бризгунов.

— Звідки ж це тобі відомо? — вже стокійніше запитав Ернст.

Його запитання гостро хльоснуло Бризгунова й Одразу підвелло на іюги Берестовського.

— Навіщо нам тут брудну білизну перегортати? — випалив він розгнівано — Що це за запитання, товаришу Ернste?

— Прості собі, — посміхнувся Ернст, — причини ж повинні ми знати, — додав він і ще посміхнувся.

Бризгунов помітив його посмішку. Стравожений нею, він стукнув об стіл кулаком і, несподівано навіть для себе, вимовив:

— Я пропоную цю справу розглянути на закритому засіданні.

— Правильно! — скочив зі свого місця юнак, що з кіном на грудях. — Правильно! — вигукнув він голосніше, ніби підтверджуючи свою попередню пропозицію.

Берестовський, зрозумівши, що йому доведеться залишити збори, підійшов нерівним кроком до Бризгунова і, нервуючись і запинаючись, швидко заговорив:

— Товаришу Бризгунов, ви ж не забувайте. Я так не здамся. Я не дозволю в брудній білизні комусь порпатись! — Він суворо глянув на Ернста і, хряпнувши сильно дверима, вискочив у коридор.

— Оце й добре, — полегшено вимовив Виноградський.

— Тепер ми зможемо поговорити одверто. Давно вже час порозумітися нам. — Бризгунов неспокійно закрутався на кріслі, підвівся, попереставляв каламарі з атраментом і пішов кружляти по кімнаті.

Якусь хвилину тривала абсолютна мовчанка. Всі, певне, обмірковували, з чого б почати, і ніхто не наважувався заговорити першим.

— Я забираю слово, — заявив Ернст. Йому ніхто не заперечив і не одповів. Було зрозуміло: всі чекали й тому намір його прийняли з вдячністю. Треба було комусь розпочинати.

Ернст говорив коротко. Все було остильки зрозумілим і простим, що вся промова його була зформульована у таких небагатьох словах:

— Бризгунов ясно загнівся. Міщани обплутали його по самі очі. Нашого товариша заїла дрібновласницька стихія. Він забув про робітників, забув, що вони завоювали собі

право, вперше в історії людства завоювали право на добру кімнату. Бризгунов не виконує директив партії про поліпшення побутових умов робітників. Десятки кімнат віддано чужому елементові. Треба вже, нарешті, нам узятися до цих справ. Я скінчив.

Бризгунов, що весь цей час стояв похилившись на крісло та іронічно посміхався, зайшов до столу і поволі осів на крісло.

— Ще що? — запитав він викликаючи.

— Більш нічого, — одповів Ернст.

— Малувато й необґрунтовано. Треба б молодим членам партії взяти за звичай виступати обережніше й неодмінно посилятися на факти, — навчаючи закінчив Бризгунов.

— Я говорю виключно про факти, — відповів Ернст. — А про мою партійну молодість не будемо говорити. Я прийшов до партії тоді, коли вона втратила Леніна, я хотів допомогти їй...

— Пізнувато, товаришу Ернте. У ваших літах...

— Це ні до чого! — перебив Виноградський Бризгунова. — Давайте переходити до суті...

— Добре, — покірно заяви Бризгунов і враз стишився на своєму кріслі.

Слово забрав Виноградський і, як швидко виявилося, він потвердив все висловлене попереду Ернтом.

Бризгунов слухав його похмуро, помітно хвилювався і вже не посміхався своєю іронічною посмішкою.

— Що ж, розіпніть! — глухо вимовив він, як Виноградський закінчив промову.

— Дурне верзеш ти, — подав репліку Ернст.

— Прошу не ображати! Ви не заслужили ще на таке поводження зі мною! — вигукнув Бризгунов.

— Він у Червоній армії п'ять років був, — сердечно вимовив конак із кімом на грудях.

— В обозі, — зовсім спокійно зауважив Ернст. — Набрид він нам із своїми заслугами! Треба вже сказати сьогодні про все одверто...

Бризгунов голосно шаркнув ногою, зблід і ледве чутно повторив свою попередню думку:

— Розпинайте...

— Це не наш обов'язок. Мені здається, що справу цю слід передати до відповідних органів,— взяв собі слово Виноградський.— Нам же слід сьогодні одмінити самочинне вирішення Бризгунова і кімнату цю віддати Ернстові.

Ернст заперечливо замахав руками, схопився і, протестуючи, забігав із кутка в куток.

— Так от воно що! — многозначно заявив Бризгунов.— Ернст не дурак — кімната дуже добра, найкраща,— закінчив він із глумом у голосі. — Тому, мабуть, і активність ваша сьогодні на сто вісімдесят.

Ернст захвилювався дужче.

— Набрид ти мені страшенно, Бризгунов! Пора вже труснути тебе. Нагадати тобі, що ти член партії.

— Я не шкурник. Не собі ж я забираю цю кімнату.

— Своїм родичам.

— Ну, забирай ти! Я не буду протестувати, — іронізував Бризгунов. — Мені однаково — ніякого виску з цього.

— Справа ж не в цій кімнаті. Ти чудак, Бризгунов. Хіба я ще не зчекаю? Жив — то, значить, ще поживу. Я хочу сьогодні про один принцип. Чи ми будемо й надалі так робити! Чи й надалі товариш Бризгунов буде тут безконтрольно хазяйнувати?

— Як знаєте, — заявив Бризгунов і звівся з місця, — я охоче поступлюся своєю посадою. Посидьте ще ви тут, — вимовив він.

І після скільки не говорив, скільки не запитував його Ернст, — Бризгунов загрозливо мовчав і нудно крокував із кутка в куток.

Товариші ще ставили запитання, спокійно чекали на відповіді і, як Бризгунов не одповів на жадне з них, тоді встав із свого місця Виноградський і, перебравши керівництво засіданням, коротко запропонував:

— Справу про поведінку товариша Бризгунова передати до відповідних органів. На голову праїління висунути іншу кандидатуру й погодити І...

— Як? — вигукнув, мов опечений, юнак, що з кіном на грудях. — Товариш Бризгунов не заслуговує на це!

— Там видно буде, — спокійно вимовив Ернст, — треба вже його труснути як слід! — повторив він свою думку.

Юнак заперечливо тріпнув великим чубом і впірився поглядом у Бризгунова.

Бризгунов мовчав. Він давно перестав ходити з кутка в куток і тепер стояв, пильно стежачи за кожним із членів засідання. На лицах його простяглася хвиляста тривога, і очі йому були неспокійні, сумні.

IX

На цьому й закінчується сімдесят шоста сторінка Скрипчукового щоденника. Далі він оповідає більше про особисті настрої, що для нас є менш цікавим, і, зберігаючи надто потрібний час, ми на цей раз більше щоденника не подаємо.

Значно пізніше вже, а саме двадцять дев'ятого листопада, у Скрипчука є така помітка:

„Сьогодні повертаєсь з парку. Сипала густа мжичка, і вітер торохтів об дахи, ніби по їх хтось ходив важкими ногами. На смітнику біля нашого будинку воєтузилися діти. Я зацікавився і підійшов до них. Вони прив'язали за ногу молоде орля і, тягаючи його, сперечалися за те, кому його віддати. Орля захищалося, важко било тиркавими крилами і з підмотузка на першій сніг сочилася свіжа кров. Діти розповіли мені, що Бризгунов учора викинув його на смітник”.

1926 р.

ЗМІСТ

	<i>Стор.</i>
<i>Надзвичайна кар'єра Остапа Святюка</i>	<i>5</i>
<i>Радіоаматор</i>	<i>84</i>
<i>Меценати</i>	<i>122</i>
<i>Восени</i>	<i>180</i>

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПРАВЛІННЯ: Харків, вул. К. Лібкнекта, 31

ПОШТОВІ ВІДДІЛИ ДЕРЖВИДАВУ НАДСИЛАЮТЬ НАКЛАДНОЮ ПЛАТОЮ **КОЖНУ КНИЖКУ**

ЯК ВЛАСНОГО, ТАК І ВСІХ ВИДАВНИЦТВ СРСР
ПЕРЕСИЛКА Й ПАКУВАННЯ НА ВСІ
ЗАМОВЛЕННЯ КОШТОМ ДЕРЖВИДАВУ

КОЛИ ЗАМОВЛЕННЯ БІЛЬШЕ НІЖ НА 1 КРБ.
І НАПЕРЕД ОПЛАЧУЄТЬСЯ ГОТІВКОЮ :::

Замовлення надсилати на такі адреси:

Харків, вул. 1 Травня, № 17. Поштовий відділ ДВУ
Київ, вул. К. Маркса, № 2. Поштовий відділ ДВУ
Одеса, вул. Ляссаля, № 33.(Пасаж).Поштов. відділ ДВУ
Дніпропетровське, пр. К. Маркса, 49. Поштовий
відділ ДВУ

БІБЛІОГРАФІЧНО - КОНСУЛЬТАЦІЙНЕ
БЮРО ДАЄ ВСЯКІ ПОРАДИ
З КНИЖКОВОЇ СПРАВИ

які книжки, з яких питань придбати, про
ціни, зміст, рецензії та як і де купувати

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДВУ

Харків, вул. К. Лібкнекта, 31
Філії та книгарні по всіх містах України

Б 289344

